УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНИЙ КУРС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Навчально-методичний посібник

для здобувачів вищої освіти ОС «магістр»

Умань – 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНИЙ КУРС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Навчально-методичний посібник

для здобувачів вищої освіти ОС «магістр»

Умань – 2020

ББК 81. 2Ук-923

Рекомендовано до друку кафедрою української мови та методики її навчання (протокол № 3 від 24 вересня 2020 року); вченою радою факультету української філології (протокол № 4 від 21 жовтня 2020 року)

Рецензенти:

Торчинський М. М., доктор філологічних наук, професор

Гонца І. С., кандидат філологічних наук, доцент

Коломієць І. І., кандидат філологічних наук, доцент

Узагальнювальний курс української мови: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти ОС «магістр» / уклад. В. В. Розгон. Умань: ВПЦ «Візаві», 2020. 215 с.

У навчально-методичному посібнику подано тематику, завдання для практичних, лабораторних занять, самостійної та контрольної робіт, схеми мовних розборів, таблиці.

Для здобувачів вищої освіти денної та заочної форм навчання філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів та учителів-словесників.

© Розгон В.В., 2020

Зміст

ПРОГРАМА 5
Практичне заняття №1 29
Практичне заняття № 2 53
Практичне заняття № 3 71
Практичне заняття № 4-5 91
Практичне заняття №6 105
Практичне заняття №7 120
Практичне заняття № 8 – 9 128
Практичне заняття №10 139
Лабораторна робота № 1 154
Лабораторна робота № 2 170
Лабораторна робота № 3 189
ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ 199
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ 205

ПРОГРАМА

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

<table>
<tr><td rowspan="2">Найменування показників</td><td rowspan="2">Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень</td><td colspan="2">Характеристика навчальної дисципліни</td></tr>
<tr><td>денна форма навчання</td><td>заочна форма навчання</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Кількість кредитів – 3</td><td>Галузь знань
014 Середня освіта</td><td colspan="2" rowspan="2">Нормативна
(за вибором)</td></tr>
<tr><td></td></tr>
<tr><td>Модулів – 2</td><td rowspan="6">Спеціальність:
014 Середня освіта.
(Українська мова і література)</td><td colspan="2">Рік підготовки</td></tr>
<tr><td>Змістових модулів – 2</td><td>1-й</td><td>1-й</td></tr>
<tr><td>Індивідуальне науково-дослідне завдання
_____
(назва)</td><td colspan="2">Семестр</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Загальна кількість годин – 90</td><td>1-й</td><td>1-й</td></tr>
<tr><td colspan="2">Лекції</td></tr>
<tr><td rowspan="11">Тижневих годин для денної форми навчання:
аудиторних – 2 год.
самостійної роботи студента – 2 год.</td><td rowspan="11">Освітній ступінь:
магістр</td><td>8 год.</td><td>2 год.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Практичні, семінарські</td></tr>
<tr><td>20 год.</td><td>4 год.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Лабораторні</td></tr>
<tr><td>6 год.</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">Самостійна робота</td></tr>
<tr><td>36</td><td>48год.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Індивідуальні завдання:</td></tr>
<tr><td>20</td><td>36 год.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Вид контролю:</td></tr>
<tr><td>залік</td><td>залік</td></tr>
</table>

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета – виробити у здобувачів вищої освіти уміння і навички характеризувати різні лінгвістичні одиниці, активізувати вивчений матеріал та глибоко засвоїти його, застосовувати мовний аналіз на всіх етапах вивчення української мови у профільній школі.

Завдання дисципліни: систематизувати і поглибити набуті знання здобувачів вищої освіти, розвивати уміння здійснювати різні види мовних розборів, використовуючи інноваційні методи і прийоми, формувати у майбутніх вчителів-словесників дослідницькі навички, вміння працювати з навчально-методичною літературою та формувати у здобувачів вищої освіти мовну і мовленнєву компетенції.

Компетентності, які будуть сформовані у результаті вивчення узагальнювального курсу української мови:

– здатність осмислити фонетичну систему, лексикологію, морфеміку, словотвір, морфологію сучасної української, літературної мови;

– спроможність самостійно опрацьовувати спеціальну і додаткову літературу, аналізувати та узагальнювати мовні явища;

– здатність визначати, характеризувати фонетичні явища; здійснювати артикуляційно-акустичну характеристику голосних і приголосних звуків;

– здатність пояснювати закономірності лексичної, словотвірної, граматичної систем сучасної української літературної мови, визначення слова і фразеологізму, ознаки і функції слова,

фразеологізму.

– здатність здійснювати міжпредметні зв'язки;

- здатність аналізувати та узагальнювати;

– здатність застосовувати набуті знання із сучасної української літературної мови у професійній та науково-дослідницькій діяльності;

– прагнення підвищувати рівень кваліфікації;

Результати навчання:

– знання основних понять фонетики, фонології, орфоепії, графіки, орфографії, лексикології, фразеології, морфеміки, словотвору, морфології та синтаксису;

– уміння здійснювати артикуляційно-акустичну характеристику голосних і приголосних звуків, визначати позиційні та комбінаторні модифікації фонем;

– уміння визнати лексичне значення повнозначних слів, конкретне й абстрактне, пряме й переносне значення, різновид переносного значення; групи лексики за походженням, види лексики за активністю вживання та поширеністю в мові; різновиди фразеологізмів та їхні джерела; типи словників;

– уміння визначати типи морфем, способи словотвору, семантику, морфологічні ознаки, синтаксичні функції іменників;

– уміння виконувати повний фонетичний розбір слова і тексту, орфографічний, лексичний, морфемний і словотвірний розбори слів;

– знання основних понять і визначень граматичних термінів сучасної української літературної мови;

– уміння визначати повнозначні та службові частини мови, характеризувати категоріальну семантику, їхні морфологічні властивості та синтаксичну роль;

- уміння визначати перехідні явища (конверсію) в системі частин мови;

– уміння визначити та характеризувати різні типи словосполучень та речень;

– знання правил пунктуації;

– володіти культурою усного та писемного мовлення;

– здійснювати наукові дослідження.

3. МОВА НАВЧАННЯ

Мова навчання : українська.

4. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Лінгвістичний аналіз слів, морфем та фразеологізмів

Тема 1. Фонетична система сучасної української літературної мови

1. Артикуляційно-акустична характеристика голосних звуків (фонем).

2. Артикуляційно-акустична характеристика приголосних звуків (фонем).

3. Історичні та позиційні чергування голосних та приголосних звуків (фонем).

4. Комбінаторні модифікації голосних та приголосних фонем.

5. Склад як частина фразового такту. Словесний наголос. Інтонація.

6. Орфоепія. Графіка. Орфографія.

7. Фонетичний аналіз слова і тексту.

Тема 2. Лексикологія та фразеологія сучасної української мови

1. Слово в лексико-семантичній системі мови. Лексичне значення слова.

2. Лексика української мови з погляду походження, сфер уживання та стилістичного використання.

3. Класифікація фразеологізмів.

4. Синтаксична роль фразеологічних одиниць.

5. Фразеологічний аналіз.

Тема 3. Морфеміка та словотвір

1. Класифікація морфем у сучасній українській мові.

2. Зміни у морфемній будові слова.

3. Словотвірний ланцюжок, твірна основа, словотвірне значення, словотвірні засоби.

4. Способи словотворення слів.

5. Морфемний та словотвірний аналіз слова

Змістовий модуль ІІ. Граматика сучасної української мови

Тема 1. Іменні частини мови: категоріальна семантика, морфологічні ознаки, синтаксична функція;

Тема 2. Дієслово, дієприкметник, дієприслівник: категоріальна семантика, морфологічні ознаки, синтаксична роль;

Тема 3. Прислівник, категоріальна семантика, морфологічні ознаки, синтаксична роль.

Тема 4. Службові частини мови.

Тема 5. Словосполучення. Типи словосполучень. Просте речення.

Тема 6. Складне речення. Типи складних речень.

1. Складносурядні речення.

2. Складнопідрядні речення.

3. Складні безсполучникові речення.

4. Складні синтаксичні конструкції.

Тема 7. Орфографічний та пунктуаційний аналіз лінгвістичних одиниць.

1. Орфограма. Типи орфограм.
2. Принципи орфографії.
3. Правопис слів та морфем.
4. Пунктограми. Їх типи. Принципи пунктуації.

5. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с.р.		л	п	лаб.	інд.	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Фонетика та орфоепія сучасної української літературної мови												
Тема 1. Артикуляційно-акустична характеристика голосних і приголосних звуків (фонем)	8	2	2		2	2	8				2	6
Тема 2. Історичні та позиційні чергування голосних і приголосних фонем (звуків)	6	2			2	4	6				2	4
Тема 3.	8		2		2	4	10	2			2	6

Модифікації голосних і приголосних фонем												
Тема 4. Лексикологія та фразеологія української мови	6		2		2	2	8				4	4
Тема 5. Морфеміка та словотвір	6			2	2	2	4				4	
Разом за змістовим модулем 1	34	4	6	2	10	14	36	2			14	20
Змістовий модуль 2. Граматика сучасної української літературної мови												
Тема 1. Іменні частини мови	7		2	1	2	2	6				2	4
Тема 2. Дієслово.	13	2	4	1	2	4	8		2		2	4
Тема 3. Прислівник.	7		2	1	2	2	8				2	6
Тема 4. Словосполучення. Типи словосполучень. Просте речення	7		2	1	2	2	8				4	4
Тема 5. Типи складних речень. Тема 6. Орфографія та пунктуація.	10 4	2	4		2 2	2 2	6 4				4 2	2 2
Усього годин	82	4	14	4	12	14	76		2		30	42
Модуль 2												
ІНДЗ	8		-	-	2	6	12		2	-	6	6
Усього годин	90	8	20	6	22	34	90	2	4	-	34	48

6. Теми семінарських занять

Семінарських занять не передбачено навчальним планом.

7. ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Артикуляційно-акустична характеристика голосних і приголосних звуків (фонем)	2
2	Модифікації голосних і приголосних фонем	2
3	Лексикологія та фразеологія української мови	2
4	Іменні частини мови	4
5	Дієслово	2
6	Просте речення	2
7	Складне речення	4
8	Орфографічний та пунктуаційний аналіз лінгвістичних одиниць	2
	Всього	20

8. ТЕМИ ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Морфемний та словотворчий розбір слова	2
2	Морфологічний аналіз прислівників та службових слів	2
3	Синтаксичний розбір	2
	Всього	6

9. САМОСТІЙНА РОБОТА

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Вступ. Поняття лінгвістичного аналізу. Типи мовних розборів	4/6
2	Фонетичний та фонематичний розбір слова та тексту	4/6
3	Морфемний та словотворчий розбір слова	4/8
4	Лексикологічний та фразеологічний розбори слів	4/6
5	Морфологічний розбір слів	6/4
6	Синтаксичний розбір	4/6
7	Орфографічний та пунктуаційний розбір	4/6
8	ІНДЗ	6/6
	Всього	36/48

10. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Структура початкових консонантних сполучень у сучасній українській мові.
2. Структура кінцевих консонантних сполучень у сучасній українській мові.
3. Слова з подвійним наголосом у сучасній українській мові.
4. Параметричні прикметники у творах Т. Шевченка.
5. Характеристика сполучників за способом вживання (на матеріалі творів улюбленого письменника).
6. Фразеологічні одиниці у поетичних творах (твори за вибором студента).

7. Фразеологічні одиниці у творі П. Загребельного «Я – Богдан».

8. Фразеологічні одиниці у творі П. Загребельного «Євпраксія».

9. Аналіз складних слів (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»).

10. Характеристика складних слів (на матеріалі творів Т. Шевченка).

11. Аналіз речовинних іменників (на матеріалі творів І. Багряного).

12. Аналіз речовинних іменників (на матеріалі твору М. Стельмаха «Чотири броди»).

13. Аналіз абстрактних іменників (на матеріалі твору П. Загребельного «Диво»).

14. Аналіз якісних прикметників (на матеріалі творів Т. Шевченка).

15. Аналіз якісних прикметників (на матеріалі творів Ліни Костенко).

16. Характеристика неозначених займенників, вжитих у творі П. Загребельного «Євпраксія».

17. Аналіз одновидових дієслів, вжитих у творі М. Стельмаха «Чотири броди».

18. Аналіз одновидових дієслів, вжитих у творі М. Стельмаха «Кров людська – не водиця».

19. Аналіз одновидових дієслів, вжитих у творі П. Загребельного «Я – Богдан».

20. Характеристика синонімічних дієслів, вжитих у творах І. Багряного.

21. Аналіз слів, у яких відбуваються історичні чергування голосних (на матеріалі твору П. Загребельного «Диво»).

22. Аналіз слів, у яких відбуваються історичні чергування голосних (на матеріалі твору М. Стельмаха «Чотири броди»).

23. Аналіз слів, у яких зафіксовані дисимілятивні зміни (на матеріалі твору П. Загребельного «Диво»).

24. Аналіз слів, у яких відбуваються асимілятивні зміни (на матеріалі твору П. Загребельного «Євпраксія»).

25. Аналіз слів, у яких зафіксовані дисимілятивні зміни (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»).

26. Аналіз слів, у яких відбуваються історичні чергування приголосних (на матеріалі твору П. Загребельного «Євпраксія»).

27. Аналіз слів, у яких відбуваються історичні чергування приголосних (на матеріалі твору П. Загребельного «Роксолана»).

28. Аналіз слів, у яких зафіксовано асимілятивні процеси (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»).

29. Аналіз слів, у яких зафіксовано асимілятивні процеси (на матеріалі творів Ліни Костенко).

30. Аналіз слів, у яких зафіксовано асимілятивні процеси (на матеріалі творів Т. Шевченка).

31. Аналіз складних іменників (на матеріалі поетичних творів І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненка).

32. Аналіз складних іменників (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького).

33. Аналіз складних прикметників (на матеріалі творів І. П. Котляревського).

34. Лінгвістичний аналіз прислівників (на матеріалі творів Олеся Гончара).

35. Аналіз означальних прислівників (на матеріалі творів І. П. Нечуя- Левицького).

36. Обставинні прислівники у творах Василя Шкляра.

37. Похідні прийменники у творах Івана Багряного.

38. Похідні прийменники у творах І. Нечуя- Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський».

39. Аналіз часток, вжитих у творі П. Загребельного «Євпраксія».

40. Аналіз часток, вжитих у творах Ліни Костенко.

41. Аналіз сурядних сполучників, вжитих у творах Євгена Гуцала («Запах кропу, «Лось»).

42. Підрядні сполучники у творах П. Загребельного (структурно-семантична характеристика).

43. Аналіз узагальнено-предметних займенників (на матеріалі творів Т. Шевченка).

44. Аналіз узагальнено-якісних займенників (на матеріалі історичних творів).

45. Аналіз узагальнено-предметних займенників (на матеріалі історичної прози).

46. Синонімічні фразеологічні одиниці у сучасній українській мові.

47. Антонімічні фразеологічні одиниці у сучасній українській мові.

48. Аналіз парних сполучників сучасної української мови.

49. Аналіз складних слів (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»).

50. Аналіз прислівників, вжитих у творах «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський» І. Нечуя-Левицького.

51. Аналіз стійких сполучень слів (на матеріалі творів В. Шкляра).

52. Аналіз складносурядних речень (на матеріалі творів В. Шкляра).

53. Аналіз складнопідрядних речень (на матеріалі творів В. Шкляра).

54. Аналіз складнопідрядних речень (на матеріалі творів П. Загребельного).

55. Аналіз односкладних речень (на матеріалі творів О. Забужко).

56. Аналіз складних безсполучникових речень (на матеріалі творів О. Забужко).

57. Аналіз відокремлених означень (на матеріалі творів О. Забужко).

58. Аналіз відокремлених означень (на матеріалі творів П. Загребельного).

59. Аналіз відокремлених обставин (на матеріалі творів П. Загребельного).

60. Аналіз парних сполучників (на матеріалі творів художньої літератури).

61. Аналіз складених сполучників (на матеріалі творів художньої літератури).

62. Аналіз похідних сполучників (на матеріалі творів художньої літератури).

63. Аналіз похідних часток (на матеріалі творів художньої літератури).

64. Аналіз похідних вигуків (на матеріалі творів художньої літератури).

65. Структурні особливості та семантика прикметникових композитів (на матеріалі творів художньої літератури).

66.

11. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Навчання здійснюється у формі лекцій з використанням сучасних інформаційних технологій, інтерактивні методи застосовуються у процесі обговорення та виконання завдань у процесі практичних та лабораторних занять.

12. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Поточний контроль здійснюється у формі оцінювання виконаних завдань і тестів на практичних та лабораторних заняттях. Вивчення кожного модуля закінчується тестовим контролем у системі Moodle. Наприкінці сьомого семестру курс закінчується *заліком*, наприкінці восьмого семестру – *іспитом.*

13. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

Оцінка за шкалою ECTS	**Визначення**	**Оцінка за національною системою**	**Оцінка за системою в УДПУ**
A	**ВІДМІННО** Здобувач має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності, користується широким арсеналом засобів доказів своєї думки, вирішує складні проблемні завдання, схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу мовних явищ; уміє ставити і розв'язувати мовознавчі проблеми, самостійно	**5 (відмінно)**	**90-100**

	здобувати і використовувати інформацію (наукова література, газетно-журнальні публікації, Інтернет, мультимедійні програми тощо), виявляє власне ставлення до неї, самостійно виконує науково-дослідницьку роботу; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формах; розвиває свої обдарування і нахили.		
B	**ДУЖЕ ДОБРЕ** Здобувач вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує знання в дещо змінених ситуаціях, уміє аналізувати і систематизувати мовознавчу інформацію, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; висловлює стандартну аргументацію при оцінці дій, процесів, явищ; чітко тлумачить мовні поняття; здатен самостійно опрацювати навчальний матеріал, але потребує консультацій із викладачем; виконує творчі завдання.	**4 (добре)**	**82-89**

C	**ДОБРЕ** Здобувач знає істотні ознаки мовних понять, явищ, закономірностей, зв'язків між ними, а також самостійно застосовує знання в стандартних ситуаціях, володіє розумовими операціями (аналізом, абстрагуванням, узагальненням тощо), уміє робити висновки, виправляти допущені помилки. Відповідь повна, правильна, логічна, обґрунтована, хоча їй і бракує власних суджень. Студент здатний самостійно здійснювати основні види навчальної діяльності.		**75-81**
D	**ЗАДОВІЛЬНО** Здобувач правильно і логічно відтворює навчальний матеріал; розуміє мовознавчі теорії і факти, установлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; уміє наводити окремі власні приклади на підтвердження певних думок, застосовувати вивчений матеріал у стандартних ситуаціях, самостійно користується додатковими джерелами; частково контролює власні навчальні дії; правильно використовує мовознавчу термінологію.	**3 (задовільно)**	**69-74**

E	**ДОСТАТНЬО** Здобувач має початковий рівень знань; знає близько половини навчального матеріалу, здатний повторити за зразком певну операцію, дію; описує мовні явища, процеси без пояснень причин, із допомогою викладача здатен відтворити їх послідовність, слабко орієнтується в лінгвістичних поняттях; має фрагментарні навички в роботі з підручником; самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі; здатен давати відповіді на прості, стандартні запитання, виявляє інтерес до навчального матеріалу.		**60-68**
FX	**НЕЗАДОВІЛЬНО** Здобувач фрагментарно відтворює незначну частину навчального матеріалу; має нечіткі уявлення про об'єкт вивчення; виявляє здатність елементарно викласти думку; може усно відтворити кілька термінів, явищ без зв'язку між ними.	**2 (незадовільно)**	**35-59**

F	**НЕЗАДОВІЛЬНО –** необхідна серйозна подальша робота, обов'язковий повторний курс. Відповідь студента при відтворенні навчального матеріалу елементарна, фрагментарна, зумовлена початковими уявленнями про предмет вивчення.		**1-34**

14. Розподіл балів оцінювання успішності здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни

	Модуль 1 (поточне оцінювання)												Модуль 2 (ІНДЗ)	ПК	Сума балів
ЗМ 1					ЗМ2										
23					54										
Т1	Т2	Т3	Лр1	Т4	Т5	Лр 2	Т6	Т7	Лр 3	Т8	Т9	Т10			
5	5	5	8	5	5	8	5	5	8	5	5	6	15	10	100

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	відмінно	зараховано
82 – 89	добре	
75 – 81		

69 – 74 60 – 68	задовільно	
35 – 59	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1 – 34	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

15. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Опорні конспекти лекцій, нормативні документи, навчально-методичні посібники, методичні рекомендації, підручники, збірники вправ, ілюстративні матеріали, інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни.

16. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Сучасна українська літературна мова: підручник М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. / За ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 2000. 430с.

2. Сучасна українська літературна мова: підручник А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 1997. 493 с.

Додаткова

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. К.: Либідь, 1993. 336 с.

2. Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова. Морфеміка і словотвір. Тернопіль: Лілея, 1999. 220 с.

3. Вихованець І. Р. Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / За ред. І. Вихованця. К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

4. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. К., 1999. 207 с.

5. Дудик П. С. Просте ускладнене речення: навчальний посібник. Вінниця, 2002. 335 с.

6. Єрмоленко С. Нові підходи у вивченні простого речення (вища школа) // УМЛШ. 2005. № 2. С. 54 – 58.

7. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. К., 1972. Ч.1. 402 с.

8. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. К., 1972. Ч.2. 427 с.

9. Карпенко Ю. О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови: учб. посібник. Одеса, 1996. 144 с.

10. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця: «Поділля 2000», 2003. 464 с.

11. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. К.: ПП Я. Січовик, 2006. 240 с.

12. Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В., Берковець В. В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексика. Фонетика: підручник / за ред. А. К. Мойсієнка. К.: Знання, 2013. 340с.

13. Сучасна українська літературна мова: навчально-методичний посібник для дистанційного навчання / автори-укладачі І. С. Гонца, В. В. Розгон. Умань: Візаві, 2018. 338 с.

14. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. К., 1981. 183с.

15. Сучасна українська мова: Фонетика / за ред. І. К. Білодіда. К., 1973. 435 с.

16. Український правопис. К.: Наук. думка. 2003. 236 с

17. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, Олійник І. С. К., 1985. 216 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: словник-довідник. К., 1995. 191 с.

3. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

4. Погрібний М. І. Орфоепічний словник. К., 1984. 629 с.

5. Полюга Л. М. Морфемний словник. К., 2009. 554 с.

6. Орфографічний словник української мови / уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. К., 1999. 989 с.

7. Русанівський В. М. та ін. Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. 750 с.

17. Інформаційні ресурси

1. www. education.gov.ua – веб-сторінка Міністерства освіти та науки України.
2. www. nbuv.gov.ua – веб-сторінка Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.
3. Інтегрована лексикографічна система “Словники України”.

Практичне заняття №1

ТЕМА: АРТИКУЛЯЦІЙНО-АКУСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ (ФОНЕМ)

МЕТА: поглибити знання про артикуляційно-акустичні властивості голосних і приголосних звуків (фонем) сучасної української мови, головний вияв, позиційні, комбінаторні факультативні алофони голосних і приголосних фонем; схарактеризувати особливості зукового поля голосних і приголосних фонем; формувати вміння здійснювати детальний фонетичний аналіз слів і текстів, визначати та характеризувати звукове поле фонеми, застосовувати набуті знання із сучасної української літературної мови у професійній та науково-дослідницькій діяльності.

ПЛАН

1. Артикуляційно-акустична характеристика голосних звуків (фонем).
2. Артикуляційно-акустична характеристика приголосних звуків (фонем).
3. Звукове поле голосних фонем.
4. Звукове поле приголосних фонем

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Сучасна українська літературна мова: підручник М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. / За ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 2000. 430с.

2. Сучасна українська літературна мова: підручник А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 1997. 493 с.

Додаткова

1. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. К., 1999. 207 с.

2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. К., 1972. Ч.1. 402 с.

3. Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В., Берковець В. В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексика. Фонетика: підручник / за ред. А. К. Мойсієнка. К.: Знання, 2013. 340с.

4. Сучасна українська літературна мова: навчально-методичний посібник для дистанційного навчання / автори-укладачі І. С. Гонца, В. В. Розгон. Умань: Візаві, 2018. 338 с.

5. Сучасна українська мова: Фонетика / за ред. І. К. Білодіда. К., 1973. 435 с.

6. Український правопис. К.: Наук. думка. 2003. 236 с

7. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. К., 1981. 183с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, Олійник І. С. К., 1985. 216 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: словник-довідник. К., 1995. 191 с.

3. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

4. Погрібний М. І. Орфоепічний словник. К., 1984. 629 с.

5. Полюга Л. М. Морфемний словник. К., 2009. 554 с.

8. Орфографічний словник української мови / уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. К., 1999. 989 с.

9. Русанівський В. М. та ін. Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. 750 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

У процесі виконання домашнього завдання використовуйте таблиці

І. Виконати фонетичний розбір слів за схемою

(*Схема фонетичного розбору слова:* 1. Слово, яке аналізується; кількість букв у ньому; 2. Запис слова фонетичною транскрипцією; кількість звуків; 3. Запис слова фонематичною транскрипцією; кількість фонем; 4. Визначення наголосу у слові, його характеристика; 5. Поділ слова на склади, їх характеристика; 6. Характеристика голосних звуків (ряд, піднесення, лабіалізація, вияв фонеми); 7. Характеристика приголосних звуків (групи за співвідношенням голосу і шуму, місцем творення, способом

творення, палатальністю, подовженістю; вияв фонеми); 8. Пояснення наявних чи можливих змін голосних звуків; 9. Пояснення наявних чи можливих змін приголосних звуків; 10. Обґрунтування правильної вимови звуків і звукосполучень; 11. Встановлення принципів правопису орфограм; формулювання відповідних правил; 12. Встановлення можливих варіантів переносу слова з рядка в рядок).

В–1. П’єдестал, розщеплюється, натхнення.

В–2. Ін’єкція, підживлення, майбутнє.

В–3. Розшукується, досвідченість, косьба.

В–4. Розширення, полегшується, не морочся.

В–5. Анекдот, підживлюється, уквітчаний.

В–6. Охайністю, захоплюєшся, львівський.

В–7. Вітчизняний, легкістю, повертаєшся.

В–8. Верб’яний, гордістю, нещасний.

В–9. Контрастність, безпам’ятство, ворітця.

В–10. Насіння, дзеркальний, боротьба.

ІІ. Встановити звукове поле фонем:

В–1. [е], [п], [д].

В–2. [и], [т], [ж].

В–3. [а], [с], [д͡з].

В–4. [о], [з], [ш].

В–5. [у], [ц], [р].

В-6. [г], [в], [и].

В-7. [д], [з], [е].

В-8. [о], [с], [ш].

В-9. [п], [з], [ж].

В-10. [е], [т], [ц].

III. Виконати фонетичний аналіз тексту за схемою

(*Схема фонетичного аналізу тексту:* 1. Запис тексту фонетичною і фонематичною транскрипціями. 2. Визначення слів, у яких наявні чи можливі зміни голосних і приголосних звуків; детальне пояснення цих звукових явищ. 3. Обґрунтування літературної вимови звуків і звукосполучень. 4. Встановлення принципів правопису орфограм і формулювання правил).

В–1. Отава добре пам'ятав, що в цій оберненій до моря стіні кафе «Ореанда» були звичайні два вікна з банальними брижистими шторами з кремової чесучі. Але потім хтось, достосовуючись до моди, вивалив стіну геть і утворений в такий спосіб отвір затулив суцільним склом, привезеним з Артемівська, а то й з самої Німеччини (що теж було модно серед будівельників) і вправно вставленим у ковану залізну раму, вміло тоновану лискучо-чорною фарбою, що вже давало й зовсім не очікуваний ефект поєднання модерну з старовиною, бо чорна залізна рама видавалася мовби кованою в простій сільській кузні, на старезному ковадлі, коло горна і старих міхів, зшитих з грубих шкір, зверху й знизу триманих дубовими дошками, що мали вигляд набагато побільшених людських долонь, і коли верхня долоня натискувала

на міхи, вони складалися, випускали з себе все повітря, вдуваючи його в горн, і з горна спершу виривався сизий дим, а потім вугілля починало жевріти ясніше і ясніше… (П. Загребельний).

В–2. Але для цих чотирьох чоловіків, які щодня спускалися з гір, де був їхній санаторій, важило, власне, й не саме вікно, і не оте дивно широке скло, і не викувана з чорного заліза рама, якою могли б пишатися на будь-якому європейському курорті. Важило навіть не море, оте море, що заливало все вікно від краю до краю, виповнювало його майже до самого верху, не лишаючи для неба місця, бо небо не могло вдовольнятися вузенькою смужечкою, йому теж потрібен був простір не менший, аніж для моря, а якщо вже бути точним, то небо завжди і скрізь усе ж таки долало море своєю безкрайністю, однак тут воно вимушене було поступитися і вдовольнитися в дивному вікні смужечкою завширшки в кілька пальців. Залежно від погоди смужечка вужчала або ширшала, і темна лінія обрію або ж наближалася до верхньої перекладини рами, або ж віддалялася, ще більше підкреслюючи чорноту й дикість заліза, його міцність і твердість (П. Загребельний).

В–3. Так от, якщо вже всі вони збиралися щодня в кафе «Ореанда», зваблені широким небаченим вікном, то важило не саме вікно і не море, що заливало його вщерть, а просто гілочка невідомого дерева, яке росло перед кафе, росло десь унизу (кафе містилося на другому поверсі високого старовинного будинку, складеного з грубих кам'яних квадрів) і несміливо простягнуло

одну лише свою гілочку до нового вікна, так ніби когось там могла зацікавити ця квола деревина в місці зіткнення розкованої стихії з точно продуманою (якщо можна так пишно висловитися) красою, що відповідала існуючим настроям, просто кажучи – снобізмові.

Та, може, слід було починати не з вікна, а з їхньої чоловічої самотності, яка зштовхнула їх чотирьох, таких різних, таких несхожих, звела їх з гір униз, а вже тільки тоді вони побачили це вікно і взяли столик коло нього, і той столик став їхнім постійним місцем для щоденних посиденьок від п'ятої до сьомої вечора, а то й пізніше (П. Загребельний).

В–4. І хоч по-давньому кепкував зі своїх товаришів, але поступово став відчувати вдоволення щоденним сидінням у кафе, спокійним перекиданням словами, мовчанкою. Гарно було думати, дивлячись на море, на абстрактну гіллячку за вікном, відчуваючи водночас, що ти не сам, що коло тебе ще люди, доброзичливі, спокійні, гарні, розумні, хоч і не позбавлені якихось там вад чи слабостей. Бо хіба ж позбавлений усього того добра ти сам?

Так тривало досить довго, вже наближався день, коли всі вони мали роз'їхатися з санаторію, вже віяло з-за моря теплом, казали, що десь буцімто навіть зацвіло перше мигдалеве дерево, але цьому ніхто не вірив; Отава відчував себе помолоділим, виснаженість, викликана впертою роботою, минула, знову були в ньому сили й уперта наполегливість, що ними так умів він дивувати всіх, хто знав його ближче.

В–5. І, певно, в багатьох людей теж добігали до кінця дні перебування коло моря, і люди раділи поверненню додому, але водночас жалко їм було розлучатися з морем і горами, якась непевна тривога закрадалася в їхні душі, люди ставали метушливими, не знали, куди себе подіти, кидалися то до моря, на широку набережну, то забиралися в гори до водоспаду, то рвалися всі на концерт прибулої з Москви знаменитості, то забиралися в маленькі кафе, набивалися туди набгом, сиділи там до пізньої ночі, а потім раптом згадували, що на автовокзалі став до дії новий ресторан, надзвичайно модерний, з фінськими меблями, з грузинською чеканкою, і бігли через усе місто туди, щоб встигнути до закриття.

І в кафе «Ореанда» в ці дні було повно, аж тріщало. Десятки нових відвідувачів, які ніколи туди й не потикалися, блукали тепер поміж столиків і допитувалися, чи немає вільного місця або хоч коли якесь там місце звільниться.

В–6. Сонце схилилося на захід і не пекло вже так дошкульно, як раніше. Тихий вітер повівав із-за Беєвої гори, приносив із степу свіжий запах трав і денну прохолоду манилівського лісу, що зеленів на горбах. Сивий полин і листатий подорожник кущилися обабіч дороги, злегенька припорошені пилом.

Зелені хліба котили хвилі з горба на горб, як море в легкий бриз. Незважаючи на малесенький вітерець, парило і робилося душно. Ластівки літали понад самою землею мовчки, без щебету; шуліка, розпластавши крила, висів непорушно у синім небі.

В–7. Ластівка жадібно тяглася губами до зеленої травички і, нарешті, запаслася. Дорош сплигнув із сідла, розминаючи зомлілі від незвичної їзди ноги, пішов до могутнього береста, що ріс недалеко від лісу над дорогою, і ліг на траву.

Земля ніжно холодила його розпаленіле тіло, він з приємністю відчував це і кілька раз вдихнув на повні груди пахуче лісове повітря. Ластівка паслася зовсім близько, і було виразно чути, як вона щипає траву. Тихий шум лісу, синява високого неба, запах зелених трав – все це зливалося з гомоном потривоженої крові…

В–8. Стояла тиха, ласкава година, коли вже віястий липень поскладав сіно в копиці і думав собі про те, що з неділі треба складати в полукіпки жито. Думала про це й Оксана, йдучи з меншеньким додому. Він руками перебирав стебла пшениці, у яку вже ввійшла золотінь, жебонів, що Володимир з них виплете йому бриля, і мав собі від цього дитячу втіху. Отак вони прийшли додому під сяйво соняшників і рутбокії, які так любив Ярослав. З татарського броду озивалися кулички й дитячі голоси. Вона раз і вдруге гукнула Володимира, і віп хутенько прибіг до неї, повис на воротях, чорний, мов галченя.

В–9. За татарським бродом коні топчуть яру руту й туман. За татарським бродом, на козачому, із сивого жита, з червоного маку викотився місяць, а коло козацької могили заскрипів, обертаючись

навколо свого короля, старий вітряк. У цьому році буде йому вдосталь роботи: намахається крилами, нагуркочеться жорнами, навітається з людьми. Данилові аж запахло свіжим борошном, першим разовим хлібом, який старі хлібороби не крають ножем, а по божно розламують руками. Як він любив цю переджнив'яну і жнив'яну пору, коли після всіх тривог тиха містерія нив ставала радістю душі…

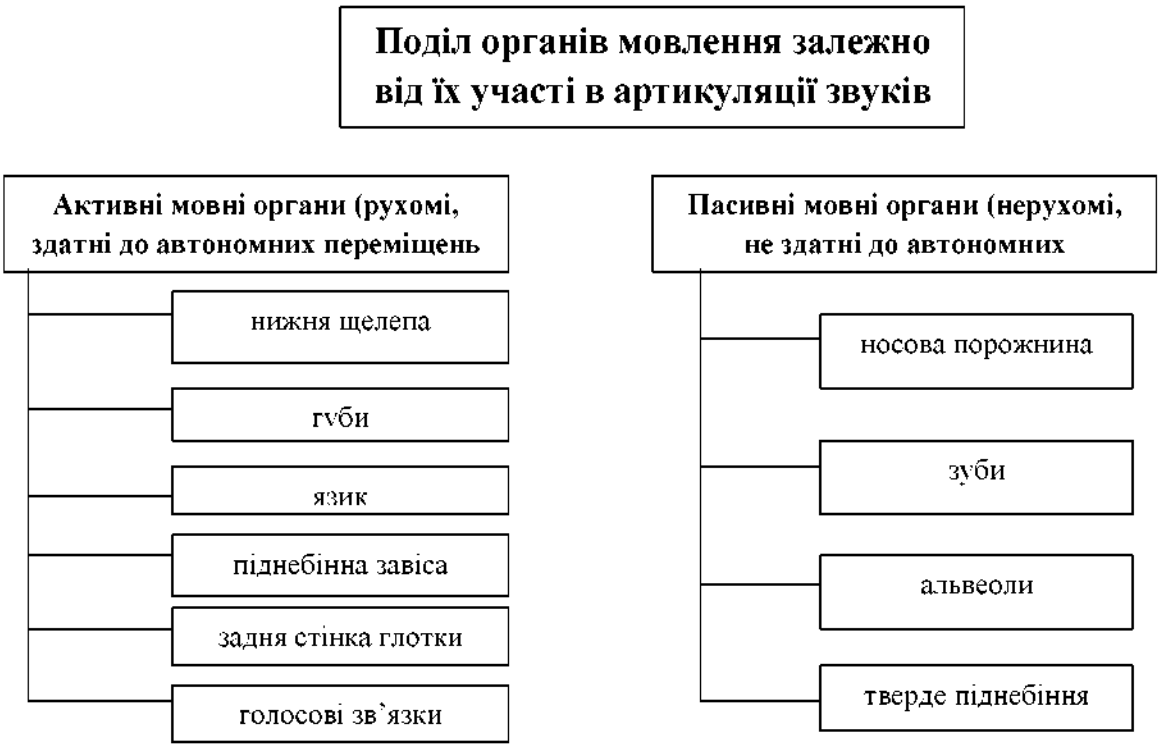
В–10. Над степом зависла розімліла теплінь. Бреде в ній Данило Бондаренко, а обабіч сиве жито й червона пшениця шепочуть свою колискову. І вся земля, росяніючи, тепер здається колискою, колискою життя, надій. То нічого, що будень молотить його ціпами практицизму, щодня обвалюється великими й дрібними турботами, щодня ставить віч-на-віч не тільки з правдою, а й з гріхоплутством, Данило має в душі велику віру, а в очах оте, що одні звуть наївністю, другі – поезією. Та, зрештою, хіба оце похилене жито, оця червона пшениця, оце чорноките просо не поезія? Не тільки той поет, що засіває віршами папір, але й той, що має в душі раі дощі й тривогу хліба, радощі й тривогу людини.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які анатомо-фізіологічні передумови творення мовних звуків?
2. Які акустичні властивості голосних та приголосних звуків?

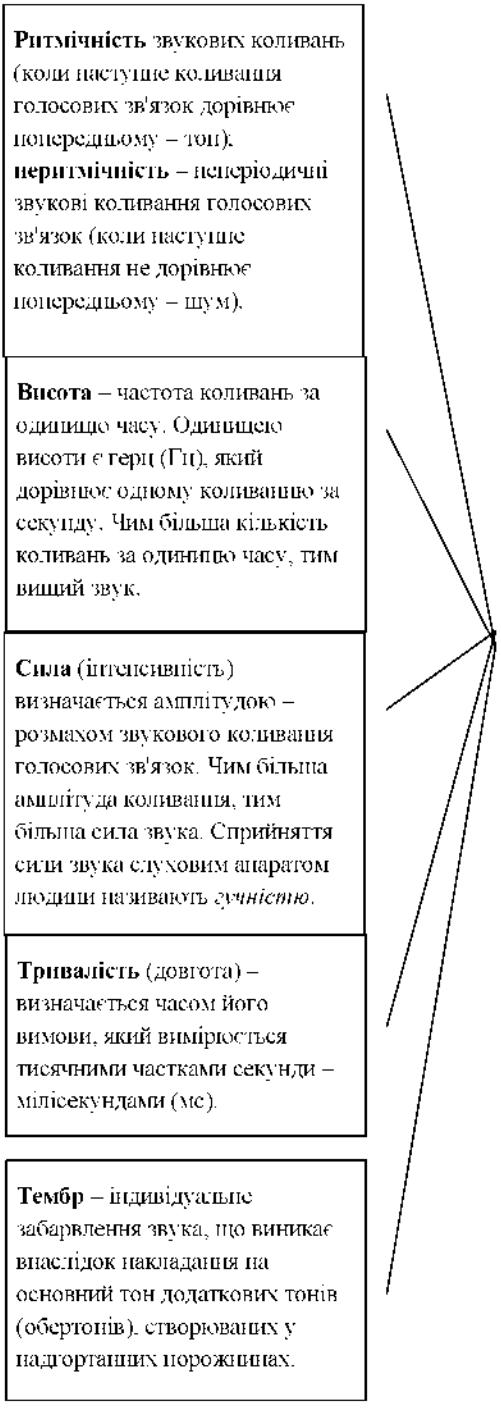
3. Як поділяють голосні за місцем творення (артикуляції)?
4. Як поділяють голосні за способом творення?
5. Як поділяють голосні за ступенем підняття язика?
6. Які голосні називають лабіалізованими?
7. Які голосні називають нелабіалізованими?
8. Як поділяють приголосні за участю голосу і шуму?
9. Які приголосні називають сонорними?
10. Які приголосні шумними?
11. Як поділяють приголосні за місцем творення?
12. Як поділяють приголосні за способом творення?
13. Як поділяють приголосні за твердістю і мякістю?
14. У чому сутність лінгвістичного аспекту мовних звуків?
15. Як характеризують фонему у сучасному мовознавстві?
16. Які ознаки фонеми називають диференційними?
17. Що називають алофоном фонеми?
18. Який алофон фонеми називають основним?
19. Який алофон фонеми називають комбінаторним?
20. Який алофон фонеми називають позиційним?
21. Який алофон фонеми називають факультативним?
22. Що називають звуковим полем фонеми?

Таблиця 1.

Таблиця 2.

Ознаки	Голосні звуки	Приголосні звуки
Функціональна специфіка	складотворча функція: у кожному слові стільки складів, скільки в ньому голосних звуків;	не творять складів, а входять до них, прилягаючи до того чи іншого голосного.
Артикуляційні особливості	творяться без подолання якоїсь перешкоди на шляху повітряного струменя. Саме тому: а) інтенсивність і тиск повітряного струменя незначні; б) м'язова напруга апарату мовлення при вимові є рівномірною і спрямована на розкриття рота.	виникають внаслідок долання перешкоди (у вигляді зімкнення або звуження голосового каналу) повітряним струменем, що виходить з легенів. Саме тому: а) інтенсивність і тиск повітряного струменя значні; б) м'язова напруга апарату мовлення при вимові є нерівномірною

Ритмічність звукових коливань (коли наступне коливання голосових зв'язок дорівнює попередньому – тон).
неритмічність – неперіодичні звукові коливання голосових зв'язок (коли наступне коливання не дорівнює попередньому – шум).
Висота – частота коливань за одиницю часу. Одиницею висоти є герц (Гц), який дорівнює одному коливанню за секунду. Чим більша кількість коливань за одиницю часу, тим вищий звук.
Сила (інтенсивність) визначається амплітудою – розмахом звукового коливання голосових зв'язок. Чим більша амплітуда коливання, тим більша сила звука. Сприйняття сили звука слуховим апаратом людини називають *гучністю*.
Тривалість (довгота) – визначається часом його вимови, який вимірюється тисячними частками секунди – мілісекундами (мс).
Тембр – індивідуальне забарвлення звука, що виникає внаслідок накладання на основний тон додаткових тонів (обертонів), створюваних у надгортанних порожнинах.

Акустичні ознаки	це вокальні звуки (лат. vocalis – *голосний)*, суто тональні. Відповідно сукупність голосних мови називають вокалізмом. Умовно голосні позначають латинською буквою V.	і спрямована на закриття рота. це консонантні звуки (лат. consonans, род. відм. consonantis – *приголосний*), тобто в основі приголосних – одночасно голосове і шумове або тільки шумове джерело. Сукупність приголосних мови називають консонантизмом. Умовно приголосні позначають латинською літерою С.

Таблиця 3.

Акустичні властивості звуків

Таблиця 4.

АРТИКУЛЯЦІЙНА КЛАСИФІКАЦІЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

(Карпенко Ю.О., 1996)

Піднесення	**Ряд**		
	Передній	**Середній**	**Задній**
Високе	І і И	 [У]	[У]
Середнє	и е Е	 а	[о] [О]

Таблиця 5.

АРТИКУЛЯЦІЙНА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

(основні реалізації)

(Карпенко Ю.О., 1996)

Спосіб творення	Місце творення													
	Губні				Язикові								Глоткові	
	Губно-губні		Губно-зубні		Передньоязикові				Середньоязикові	Задньоязикові				
					Зубні		Піднебінні							
	Тверді	Напівм' які	Тверді	Напівм' які	Тверді	М' які	Тверді	Напівм		Тверді	Напівм' які		Тверді	Напівм' які

Щілинні	Серед инні	Дзві нкі	в	в’			з	з’	ж	ж’	й			г	г’
		Глу хі			ф	ф’	с	с’	ш	ш’		х	х’		
	Бокові						л	л’							
	Носові		м	м’			н	н’							
Зімкнені	Прор ивні	Дзві нкі	б	б’			д	д’				Ґ			
		Глу хі	п	п’			т	т’				к	к’		
	Афри кати	Дзві нкі					дз	дз'	дж	дж '					
		Глу хі					ц	ц'	ч	ч’					
	Дрижачі								р	р’					

Таблиця 6.

ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ ФОНЕМ

Ознаки	Сутність ознаки
Класифікаційні Протиставляють фонеми саме групами: вокальність/не вокальність; консонантність/неконсонантність.	Голосні фонеми – вокальні й не консонантні; сонорні приголосні фонеми (вокальні й консонантні); шумні приголосні фонеми (невокальні й консонантні).
Диференційні Служать для індивідуального розрізнення кожної	Для шумних приголосних фонем ознака «дзвінкість–глухість» розрізняє фонеми /б/ – /п/, /з/ – /с/, /з'/ – /с'/ і т.п. Але вона не розрізняє, скажімо, фонеми /б/ – /с/, /б'/ – /с'/, оскільки для наведених пар, у яких перша дзвінка, а друга глуха, ця

фонеми, тобто ці ознаки не просто властиві фонемі, а самі по собі достатні для розрізнення двох фонем, усі інші ознаки яких є спільними.	ознака не є їх єдиною розбіжністю. Так, фонеми /б/ – /с/ розрізняються не тільки дзвінкістю-глухістю, а ще низькою та високою тональністю, переривчастістю чи не переривчастістю. Ознака глухості є інтегральною для фонем /ф/, /ф'/, /к/, /к'/, тому що в системі українських фонем відсутні відповідні дзвінкі фонеми тощо.
Інтегральні Могли б відрізняти одну конкретну фонему від іншої, але не спроможні це виконати, оскільки у фонологічній системі немає відповідної парної фонеми. Нульові Не можуть бути залучені до певної фонеми чи певної групи фонем для їх виділення з-поміж інших фонем.	Усі голосні звуки української мови є не назальними, тобто ротовими. Тому ця ознака не може бути використана як диференційна для характеристики українських голосних фонем.

Таблиця 7.

ВАРІАНТИ ФОНЕМ (АЛОФОНИ)

Фонеми та їх варіанти	Приклади
⟋ [w] ⟍ |в| [v] Факультативні ⟋ [і] |і|⟍ [и^{і}]	wага', we'ч'ір, wи'г'ін, wне'сок, wода', wy'ли^{е}ц'а vага', ve'ч'ір, vи'г'ін і'нод'і, і'нший, ос'і'н':ій, тре'т'ім и^{і}'нод'і, и^{і}'нший, ос'і'н': и^{і}й,
Позиційні [ў] ⟍ |в| [w] ⟍ [е] ⟋ |и^{е}| [и]	леў ле' wа ми^{е}ти' *орф.* мети жи^{е}ве' *орф.* живе
Комбінаторні ⟋ [ш] ⟍ |ш| [ш']	ша́пка ш'іст'

/ [б] \ |б| [б']	бак б'ік

Таблиця 8.

КЛАСИФІКАЦІЯ АЛОФОНІВ

(Карпенко Ю.О., 1996)

АЛОФОНИ – ЦЕ ЗВУКИ, ЩО Є ВИРАЗНИКАМИ ОДНІЄЇ ФОНЕМИ У МОВЛЕННЄВОМУ ПОТОЦІ

Головний вияв фонеми – звук, що є статистично найуживанішим різновидом фонеми і сприймається слухачем як її еталон, як основний виразник фонеми. Напр., для голосних фонем сильною позицією буде: на початку слова під наголосом або між твердими приголосними. Головний вияв приголосної фонеми – в позиції перед голосною.

Варіації фонеми – звуки, що мають те чи інше відхилення від головного вияву, але не відходять від нього аж так далеко, щоб збігатися з варіаціями іншої фонеми. Майже всі варіації є результатом акомодації – взаємного пристосування голосних і приголосних звуків один до одного в межах складу. Напр., усі приголосні набувають відтінку лабіалізованості (бемольності) в позиції перед **у, о** тощо.

Варіанти фонем – це видозміни звуків, що виходять за межі фонемного поля своєї фонеми і проникають у фонемне поле іншої фонеми. Тобто у випадку варіантів звук, що є носієм однієї фонеми, набуває звучання, притаманного іншій фонемі. Це явище називається нейтралізацією фонем. Варіанти фонем виникають переважно внаслідок асиміляції (*голубка, кужух*) або

Вільне варіювання фонеми: якщо правило додаткової дистрибуції порушується варіацією, яка залишається усередині фонемного поля і, отже, ніяк не може бути сприйнята зща іншу фонему, то вона продовжує функціонувати як модифікація саме даної фонеми, становлячи собою вже вільне варіювання, напр.,

Таблиця 9.

АРТИКУЛЯЦІЙНО-АКУСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ОСНОВНИХ АЛОФОНІВ УКРАЇНСЬКИХ ПРИГОЛОСНИХ

(Тоцька Н. І., 1981)

Підняття	**Ряд**		
	передній	середній	задній
високе	і		<у>
високо-середнє	и		
середнє	е		<о>
низьке			а

Таблиця 10.

КЛАСИФІКАЦІЯ ГОЛОСНИХ ФОНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

(Карпенко Ю.О., 1996)

АРТИКУЛЯЦІЙНІ ОЗНАКИ

Підняття	**Ряд**		
	передній	середній	задній
високе	і		у
середнє	е		о
низьке			а

Таблиця 11.

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИГОЛОСНИХ (ЗА ОСНОВНИМИ АЛОФОНАМИ)

Спосіб творення				Місце творення											
				Губні				Язикові						Глоткові	
				Губно-губні		Губно-зубні		Передньо-язикові		Середньоязикові	Задньоязикові			Тверді	М' які
				Тверді	М' які	Тверді	М' які	Тверді	М' які		Тверді	М' які			
Шумні	Зімкнені	Чисті	Дзвінкі	б				д	д'		г				
			Глухі	п				т	т'		к				
		Африкати	Дзвінкі					дз,дз	дз'						
			Глухі					ц, ч	ц'						
Сонорні	Щілинні	Дзвінкі						з, ж	з'					г	
		Глухі				ф		с, ш	с'		х				
	Зімкнені носові			м				н	н'						
	Щілинні	Серединні		в						j					
		Бокові						л	л'						
	Дрижачі							р	р'						

Таблиця 12.

КОРЕЛЯЦІЯ ДЗВІНКОСТІ – ГЛУХОСТІ В СИСТЕМІ ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ

Корелятивні пари		**Приклади**	**Непарні фонеми**	
Шумні			**Шумні** (не мають дзвінкого відповідника)	**Сонорні** (не мають глухих відповідників)
Глухі приголосні	**Дзвінкі приголосні**			
|п|	**|б|**	**|пити|:|бити|**	**|ф|**	**|в|**
|т|	**|д|**	**|там|:|дам|**		**| j |**
|с|	**|з|**	**|рас|:|раз|**		**|р|**
|ц|	**|дз|**	**|церква|:|дзеркало|**		**|р'|**
|т'|	**|д'|**	**|т'ило|:|д'ило|**		**|л|**
|с'|	**|з'|**	**|с'ірка|:|з'ірка|**		**|л'|**
|ц'|	**|дз'|**	**|ц'в'акати|:|дз'в'акати|**		**|м|**
|ш|	**|ж|**	**|шар|:|жар|**		**|н|**
|ч|	**|дж|**	**|час|:|джаз|**		**|н'|**
|к|	**|ґ|**	**|кава|:|ґава|**		
|х|	**|г|**	**|хатка|:|гатка|**		

Таблиця 13.

КОРЕЛЯЦІЯ ТВЕРДОСТІ – М'ЯКОСТІ В СИСТЕМІ ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ

Корелятивні пари	Приклади	Не мають м'яких корелятивів				Не має твердого відповідника
Передньоязикові		Губні	Передньо-язикові шипячі	Задньоязи-кові	Фарингальна	Середньоязикова
|т| – |т'|	|дат|:|дат'|	|б|	|ж|	|г|	|г|	|й|
|с| – |с'|	|рис|:|рис'|	|п|	|ч|	|к|		
|з| – |з'|	|перелаз|:|перелаз'|	|в|	|ш|	|х|		
|ц| – |ц'|		|м|	|дж|			
|л| – |л'|	|пац|:|пац'|	|ф|				
|н| – |н'|	|лак|:|л'ак|					
|р| – |р'|	|стан|:|стан'|					
|дз| – |дз'|	|рад|:|р'ад|					
	|бриндза|:|ган'н'дз'а|					

Таблиця 14.

КОРЕЛЯТИВНІ РЯДИ ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ ЗА СПОСОБОМ ТВОРЕННЯ

Корелятивні ряди	Приголосні фонеми	Приклади
Зімкнена – щілинна	|т| – |с|	|там| – |сам|
	|д| – |з|	|дуб| – |зуб|
	|б| – |в|	|баб| – |ваб|
	|п| – |ф|	|пут| – |фут|
	|к| – |х|	|ката| – |хата|
	|д'| – |з'|	|д'ір| – |з'ір|
	|т'| – |с'|	|т'ілo| – |с'ілo|
Носова – неносова	|н| – |д|	|нам| – |дам|
	|м| – |б|	|мили| – |били|
	|н'| – |д'|	|н'іна – |д'іна|
Щілинна серединна	|з| – |л|	|зоб| – |лоб|
Щілинна бокова	|з'| – |л'|	|на воз'і| – | на вол'і|
Щілинна – вібрант	|ж| – |р|	|жити| – |рити|
	|з| – |р|	|коза| – |кора|
	|з'| – |р'|	|з'ір| – |р'ів|

Щілинна – африката	**|с| – |ц|**	**|сап| – |цап|**
	|з| – |дз|	**|зерно| – |дзеркало|**
	|с'| – |ц'|	**|с'іла| – |ц'іла|**
	|ш| – |ч|	**|шар| – |чар|**
	|ж| – |дж|	**|вожу| – |воджу|**
	|с'| – |ц'|	**|с'іп| – |ц'іп|**
Зімкнена – африката	**|т| – |ц|**	**|тим| – |цим|**
	|т'| – |ц'|	**|т'і| – |ц'і|**
	|т| – |ч|	**|плату| – |плачу|**
	|д| – |дж|	**|раду| – |раджу|**
	|д| – |дз|	**|ден'| – |дзен'|**
Однофокусна – двофокусна	**|с| – |ш|**	**|сапка| – |шапка|**
	|з| – |ж|	**|риза| – |рижа|**
	|ц| – |ч|	**|цим| – |чим|**

Таблиця 15.

Артикуляційні ознаки, що породжують різновиди, варіанти приголосних звуків

Подовження – це довгі приголосні, що стоять у межах одної морфеми, напр.: *волосся, піднісся, Руссю, знання, осінню, ссати, Ганна.*

Подвоєння – це довгі приголосні, що зявилися внаслідок збігу на межі двох морфем чи навіть слів (але в межах одного фонетичного слова), напр.: *роззути, з зерном, роззява, стінний, осінній.*

Веляризація – додавання до основної артикуляції приголосних додаткового артикуляційного руху – піднесення задньої частини стінки язика до м`якого піднебіння (velum), напр.: чергування **л – в (ў)** у дієсл. мин. часу: *читав, сидів,* але *читала, сиділа.*

Лабіалізація – висунення губ уперед і їх зближення, отже, лабіалізація подовжує ротовий резонатор і звужує його вихідний отвір, напр.: [б°ук], [б°оки].

Практичне заняття № 2

ТЕМА : МОДИФІКАЦІЇ ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ

МЕТА: узагальнити та поглибити знання про модифікації голосних і приголосних звуків (фонем) сучасної української мови; схарактеризувати особливості модифікацій голосних і приголосних фонем; формувати вміння визначати та характеризувати модифікації голосних та приголосних фонем, здійснювати детальний аналіз позиційних та комбінаторних модифікацій голосних та приголосних фонем.

ПЛАН

1. Модифікації голосних фонем:

а) редукція;

б) асиміляція;

в) акомодація.

2. Модифікації приголосних фонем:

а) акомодація;

б) асиміляція;

в) дисиміляція;

г) спрощення;

г) стягнення.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Сучасна українська літературна мова: підручник М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. / За ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 2000. 430с.

2. Сучасна українська літературна мова: підручник А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 1997. 493 с.

Додаткова

1. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. К., 1999. 207 с.

2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. К., 1972. Ч.1. 402 с.

3. Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В., Берковець В. В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексика. Фонетика: підручник / за ред. А. К. Мойсієнка. К.: Знання, 2013. 340с.

3. Сучасна українська літературна мова: навчально-методичний посібник для дистанційного навчання / автори-укладачі І. С. Гонца, В. В. Розгон. Умань: Візаві, 2018. 338 с.

4. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. К., 1981. 183с.

5. Сучасна українська мова: Фонетика / за ред. І. К. Білодіда. К., 1973. 435 с.

6. Український правопис. К.: Наук. думка. 2003. 236 с

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, Олійник І. С. К., 1985. 216 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: словник-довідник. К., 1995. 191 с.

3. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

4. Погрібний М. І. Орфоепічний словник. К., 1984. 629 с.

5. Полюга Л. М. Морфемний словник. К., 2009. 554 с.

10. Орфографічний словник української мови / уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. К., 1999. 989 с.

11. Русанівський В. М. та ін. Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. 750 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

У процесі виконання домашнього завдання використовуйте таблиці

Завдання 1. Записати слова фонетичною та фонематичною транскрипціями та визначити характер модифікації голосних фонем.

В-1. Схвильованість, запізнюватимешся, постережіться, розіллється, гігантський, не відчувається, кожух, знаменитість, дистрибутивний,емульсія.

В-2. Стонадцять, водопостачання, безбарвність, приєднуєшся, студентство, зозуля, виснаженість, ефективний, дисфункція, евфемізм.

В-3. П'ятдесят, послушництво, фокстротний, легкість, приєднання, не відчувається, наближалася, перекладина, диспансеризація, ветеринарія.

В-4. Привабливість, розграфлюється, відгукнешся, інтервенція, гостинність, безчестя, зозуля, щодня, дискримінація, вестибюль.

В-5. Успішність, змагаються, висловлюється, розсипаєшся, мавпячий, гігантський, пшениця, химерний, диверсифікація, вегетаційний.

Завдання 2. Записати слова фонетичною і фонематичною транскрипціями та визначити характер модифікації приголосних фонем.

В-1. Картоплиння, зважся, відповідальність, не мучся, обезжирюється, заощаджується, передпліччя, розкричишся, відрядження, найдорожчий.

В-2. Хвилювання, змагаються, безнадійність, приєднуєшся, перевіряється, щастя, найдорожчий, зважся, сімнадцятий, ретрансляція.

В-3. В'ється, боротьба, сумніваєшся, мотивуються, зіштовхується, збіжжя, радість, найвищий, респіраторний, сканування.

В-4. Вокзал, п'ятнадцятий, розпогоджується, бездомність, відловлювання, смієшся, найкращий, не мучся, рецензія, скандування.

В-5. Юність, відрядження, розвидняється, обезсилюєшся, зречення, чіткість, не розуміється, збіжжя, скейтборд, спорадияність.

Завдання 3. Записати текст фонетичною транскрипцією та виписати слова, у яких відбуваються комбінаторні модифікації голосних і приголосних фонем. Визначити тип та характер модифікацій.

В-1. Хлопці догадуються і прив'язують до хвоста ганчірку. Тоді змій плавно й легко здіймається вгору. Приємно держати його! Вітер чудесний, тільки розсотуй нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. Змій кокетує і хитає головою то в той бік, то в другий, наче комусь шепче на вухо то з одного боку, то з другого. А як дерчітки ще начеплені, аж дух радіє! Цілий день би стояв, та держав, та дивився вгору. Небо високе-високе, синє та холодне. А змій у ньому білий-білий, хилитається, хвостом злегка водить, наче плава, наче йому душно і він ліниво обмахує себе віялом. І ледве-ледве чутно ллється од його дирчання дирчаток. Не тільки бачиш, а й чуєш. Так наче Гриць або Стьопка там угорі і тягне за нитку, балується там і дирчить униз (В. Винниченко).

В-2. А Федько, справді, щось надзвичайне виробляв на річці. Він то повз на животі по тонких крижинах, то впирався палицею і перестрибував через водяні латки, то бігав з кінця в кінець криги, не маючи виходу. Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучугура криги, зітре, зімне й сліду не зостанеться од комашинки-хлопчика. Але комашинка, якимсь чудом, ловко видряпувалась на самий гребінь кучугури, скоренько з'їжджала з неї і бігла знову, з крижини на крижину.

На березі було тихо. Хлопчики завмерли з роззявленими ротами і широкими очима. Старші хвилювались і пильно слідкували за кожним рухом «шибеника» (В. Винниченко).

В-3. А найбільше Федькові доставалося за Толю. Толя був син хазяїна того будинку, де вони жили. Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Він завжди виходив надвір трошки боязко, жмурився від сонця й соромливо посміхався своїми невинними синіми очима. Чистенький, чепурненький, він зовсім не мав нахилу до Федькових забав. Але цей халамидник неодмінно спокушав його, і бідненький Толя приходив додому задрипаний, подраний, з розбитим носом. Мати його, жінка чула й теж делікатна, трохи не вмлівала, бачачи таким свого Толю (В. Винниченко).

В-4. Брати гомоніли щиро, сердешно. Згадували батька, п'ючи за те, щоб була йому земля легка. Згадували дитинство, п'ючи й за нього. Згадували свої пригоди хлоп'ячі, своє мисливство й своє рибальство. Всякі неймовірні події, ясні радості й чорні трагедії

золотого, чудесного юнацтва. Це ще вчора було, ще трава не встигла випростатися там, де ходили вони своїми хлоп'ячими босими ногами всі вкупі. Ще, либонь, не перестали боліти стусани в тих, кому вони їх давали…

Хвилини летіли непомітно – і в кожного на серці було так, як колись, – соняшно, легко, радісно. І тішилась мати, стара Чумачиха.

В-5. Хлопчаки починають од щастя пищати, боротись, кидати каміннями у кригу. Дорослі легше зітхають і, хитаючи головами, лають Федька-халамидника. Але в лайках нема ні злості, ні досади. Ловкий хлопчак, що й говорити. …

…Ось уже недалеко. Видно вже, як швидко оченята його бігають на всі боки, вишукуючи місце, де перестрибнути. Найшов. Вперся палицею. Палиця сприснула. Ударив дужче в лід і знов уперся. Стоїть добре. Раз! – і вже на другій крижині. (В. Винниченко).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що називають коартикуляцією?
2. Що називають редукцією?
3. Що називають акомодацією голосних?
4. Що називають гармонійною асиміляцією?
5. Що називають акомодацією приголосних?
6. Коли відбувається повна регресивна асиміляція? Доберіть приклади.

7. За яких умов відбувається регресивна асиміляція приголосних за глухістю/дзвінкістю?

8. За яких умов відбувається регресивна асиміляція приголосних за твердістю/мякістю?

9. За яких умов відбувається регресивна асиміляція приголосних за місцем і способом творення?

10. У групі яких приголосних відбулися зміни, зумовлені регресивною дисиміляцією?

11. У групі яких приголосних відбулися зміни, зумовлені прорегресивною дисиміляцією?

12. У яких групах приголосних відбулося спрощення в усному мовлення і на письмі?

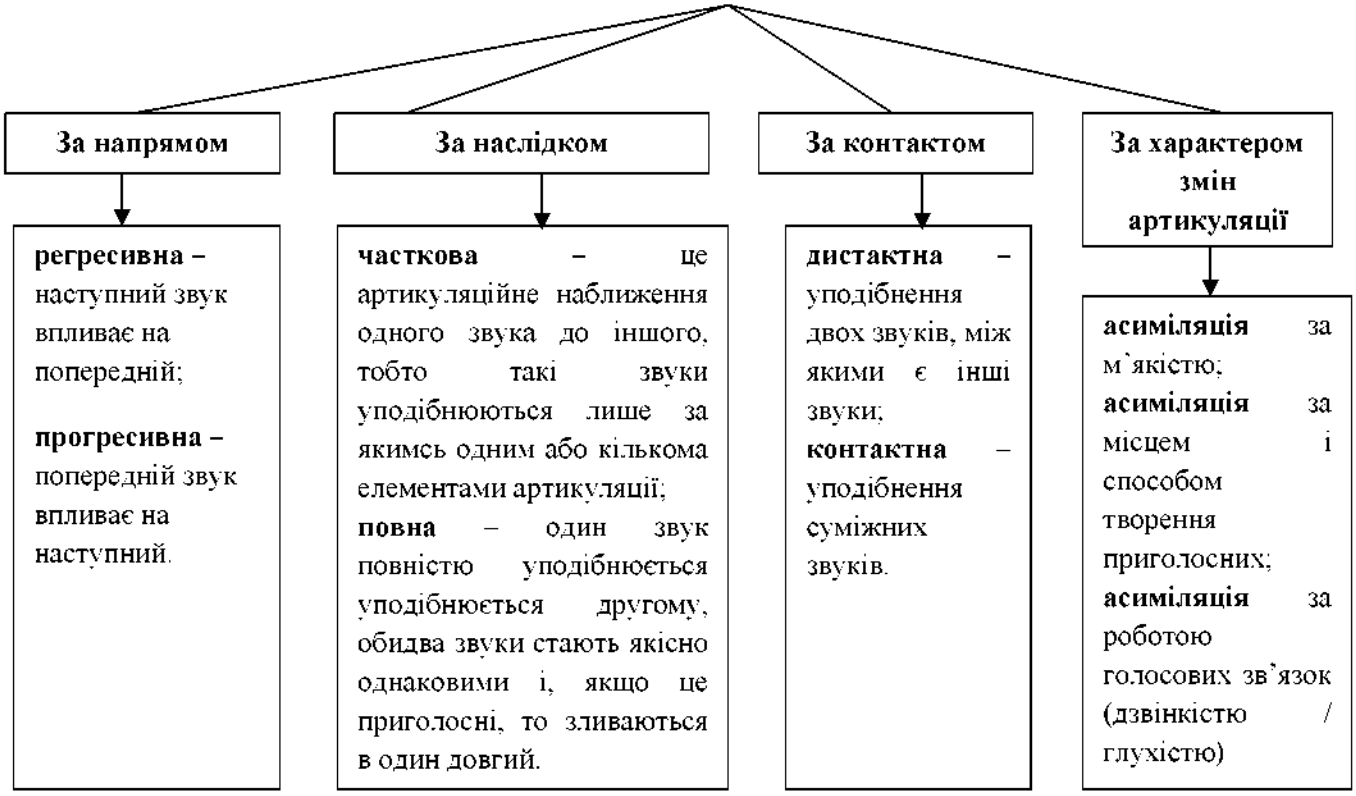
13. У яких групах приголосних відбулося спрощення в тільки в усному мовлення?

14. У яких групах приголосних не відбулося спрощення?

15. Які групи приголосних піддалися процесу стягнення?

Таблиця 1.

Асиміляція (від лат. assimilatio – уподібнення) – це зміни, що відбуваються між звуками тієї самої категорії, тобто між голосними або між приголосними

Таблиця 2.

Кінцеві приголосні	Словотвірні суфікси	Результати фонетичних перетворень	
		Суфікси	Приклади
|г|, |ж|, |з|	-ськ- (<ьск)	-зьк-	*Вінніпег – вінніпезький, гагауз – гагаузький, Запоріжжя - запорізький*
|к|, |ч|, |ц|	-ськ	-цьк	*Кременчук – кременчуцький, Бахмач – бахмацький, стрілець - стрілецький, але Чукотка – чукотський, П'ятихатки – п'ятихатський, В'ятка – в'ятський* (суфікс – к, що стоїть після приголосного основи, випадає)
|х|, |ш|, |с|	-ськ-	-ськ-	*волох – волоський, латиш – латиський, Полісся – поліський, (але казах – казахський, Цюрих – цюрихських* та ін.)
|г|, |з|, |х|, |ш|, |к|, |ц'|	-ств (<ьств-) – ств-, -ств-	-зтв-, -ств-, -цтв-	*убогий – убозтво, боягуз – боягузтво, птах – птаство, товариш – товариство, козак – козацтво, стрілець – стрілецтво*
|ц'к|, |с'к|	-ин- -ин-	|чч| |шч|	*вінницький – Вінниччина* *полтавський – Полтавщина*
|с'к|	-енк-	|шч|	*Васько – Ващенко*
|г|	-ш- (<ьш-)	|жч|	*дорогий – дорожчий*
|с|	-ш-	|шч|	*красивий – кращий*

|з'|	-ш-	|жч|	*вузький – вужчий*

Таблиця 3.

ОСНОВНІ ПРАВИЛА ЗАПИСУ ФОНЕТИЧНОЮ ТРАНСКРИПЦІЄЮ:

I. З існуючих в українському алфавіті зовсім не вживаються:	II. Введені додатково:
1) літери я, ю, є – на початку слова і складу, після апострофа і м'якого знака вони передаються сполученням приголосного [й] з голосними [а, у, е] (ямб, соя, єдність, грильяж, мільярд, досьє, ательє, браконьєр);	1) букви $е^{и}$, $и^{е}$ для позначення ненаголошених голосних [е], [и]: /е/ → [$и^{е}$] перед складом з наголошеними голосними [і], [и], [у] та перед м'яким приголосним: [ви^{е}з$^{\circ}$у'], [си$^{е\cdot}$л'$^{\cdot\cdot}$а'ни]; /е/ → [$е^{и}$]: [ве^{и}сна'], [се^{и}л$^{\circ}$о']; /и /→ [$е^{и}$] перед складом із наголошеними голосними [е], [а]: [же^{и}ве'], [ме^{и}ха' î л$^{\circ}$о]; /и/ → [$и^{е}$] [жи^{е}в$^{\circ}$у'$^{\cdot\cdot}$т'], [си$^{е\cdot}$н'іу̃с'ки^{е}і];
2) літера ї – у будь-якій позиції передається сполученням	2) буква $о^{у}$ для позначення ненаголошеним [о] перед

[ji] (їжак, роз'їзд, альтруїзм);	складом з наголошеними [у], [і]: [зо°^{у}з°у′˙л′˙а], [ко°^{у}ж°у′х], [т°о^{у}б'і′], [хо°^{у}˙д'ім];
3) літера щ (ща) передається сполученням [шч]: [шч°ока′], [шчи^{е}ми′˙т'];	3) буква і^{и} для позначення початкового наголошеного [і]: [і^{и}н°о˙д'і], [і^{и}нк°оли], [і^{и}нши^{е}î];
4) м'який знак;	4) буква е^{і} для позначення голосного [е] після [j]: [окра′˙је^{і}ц'], [п°о˙ j˙е^{і}дна′ти];
5) великі літери;	5) [ў̃], [î] для позначення нескладотворчих звуків: [ў̃пе^{и}ре′д], [шоў̃к], [с'іî], [îти], [ба′îка];
6) розділові знаки;	6) [j] – для позначення середньоязикового приголосного: [j°˙ог°о];
7) апостроф.	7) [дж], [дз] – для позначення африкат [д^ж], [д^з];
8) літера ї – у будь-якій позиції передається сполученням [ji] (їжак, роз'їзд, альтруїзм);	8) двокрапка після звука для позначення подовженої вимови звука [с'іл'°:˙у], [м'і˙д′°:˙у] (або [–] над звуком);
	9) [′] – після літери вгорі – м'якість приголосного [ма˙з′], [л′°˙он], [с′˙а˙д′];

	10) [’] – після літери вгорі – напівпалаталізована вимова приголосного [б’іг], [п’іна], [кл˚оч’:а];
	11) [˙] перед знаками голосних (крім і) і – подібний призвук після м’яких приголосних : [л˚о˙с′], [л′˚˙он];
	12) [˙] після голосних, крім і, і – подібний призвук перед м’яким приголосних: [б˚у˙д′], [т˚уне′˙л′], [т˚о˙л′];
	13) [˙˙] над голосними – і – подібний призвук між м’яким приголосним [л′˚˙у˙т′], [мр′ij˙e^{i}˙ц′:˙а];
	14) [˚] після літери вгорі – лабіалізована вимова приголосних перед огубленими голосними [г˚ол˚ос], [с˚ум];
	15) [′] над голосним – головний наголос;
	16) [ˈ] над голосним – побічний наголос [л′іс˚осте′п];
	17) / – на місці меншої паузи (звичайної);

Таблиця 4.

Асиміляція за місцем і способом творення приголосних звуків відбувається при швидкому темпі мовлення в межах слова, такту (контактна) і рідко на межі тактів чи слів у такті.	
зміни груп **«свистячий і шиплячий»** у групи **«шиплячий і шиплячий»**: [*при·^{е}н'іш:и*] (принісши), [*шч^{о}о́г^{о}о*] (з чого), [*ш:и́ти*] (зшити) тощо;	перехід в африкати **зімкнених** [д], [т] у сполученнях «**приголосний [д], [д'], [т], [т'] і свистячий (шиплячий, африката)»:** [*к^{о}ори́ц:е*] (коритце), [*к^{о}ор^{о}оч:ий*] (коротший), [*с'м'ій̂·е́ц':·а*] (сміється), [*л^{ьо}о́ч:и^{е}к*] (льотчик), [*ра·дз'с'·а*] (радься);
зміни звукосполучень **«шиплячий і свистячий»** у звукосполучення **«свистячий і свистячий»:** [*бй̂·е́·с':·а*] (б'єшся), [*обме́·з'с'·а*] (обмежся), [*гр^{о}у́·с'ц'і*] (грушці), [*л^{о}о́·з'ц'і*] (ложці) тощо;	перехід африкат у свистячі, шиплячі, інші африкати перед свистячими, шиплячими чи іншою африкатою: [*ни^{и} м^{о}у́·ц'с'·а*] (не мучся), [*р'іц':і*] (річці), [*ша́п^{о}о·ц':і*] (шапочці), [*в'ін:и^{е}ч:и^{е}на*] (Вінниччина).

Таблиця 5.

<table>
<tr><td colspan="2">Регресивна асиміляція за твердістю і м’якістю відбувається в усному мовленні і належить до продуктивних явищ фонетичної системи української мови.</td></tr>
<tr><td>Передньоязикові приголосні [д], [т], [з], [с], [дз], [ц], [л], [н], перед іншими м’якими цієї ж групи та [j] пом’якшуються: [м^оо^уг^оý·т′н′і], [к^оý·з′н′·а], [п’íс′н′·а], [хá·т′н′і] та ін.
Приголосні [д], [т], [н] пом’якшують послідовно, а [з], [с], [ц], [дз], [л] – факультативно.
Пом’якшення [л] може спричинити до зміни семантики слова: [палц′і] – [пá·л′ц′і], [б^оýлц′і] – [б^оýл′ц′і] та ін.</td><td>Приголосні [з], [с], [дз], [ц] перед напівпалаталізованими губними пом’якшуються: [ц′в’áх], [ц′в’íт], [с′в’ám^оо], [з′м’íна], [дз′в’ákн^оути] тощо.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Не асимілюються:
а) передньоязикові [д], [т], [л], [н] перед [р′], [г’], [к’], [х’], [б’], [п’], [в’], [м’], [ж’], [ч’], [ш’], [дж]: [тв’ій], [інш’і], [п’ідб’ір] та інші;
б) приголосний [д], який належить до префікса, перед [з′], [с′]: [п’ідс′істи], [надз′ірк^оóвий];
в) альвеолярні, задньоязикові, фарингальний перед палаталізованим та напівпалаталізованим приголосним: [в’ічн′і], [хл^оóпц′і], [бл′ідúй], [тн′ім] тощо.</td></tr>
</table>

Таблиця 6.

<table>
<tr><td colspan="2">Регресивна асиміляція за глухістю і дзвінкістю може відбуватися в межах одного слова або на межі двох слів.</td></tr>
<tr><td>глухі приголосні у межах слова і на межі слів перед шумними дзвінкими одзвінчуються: [ане^итд^оо́т], [пр^оо·з'ба], [х^ооджби]. Перед сонорними глухі не одзвінчуються [тр^оо́хи], [хр'ін], [пј̂·а·т'];</td><td>дзвінкий [з] у префіксах роз-, без- має подвійну вимову: [бе^изпе́чн^оо] і [бе^испе́чно] та ін.;</td></tr>
<tr><td>префікс і прийменник з перед глухим приголосним оглушується: [ст^ооб^о·ј̂^о·у], [скни́ги]; (оглушення префікса з- перед [к], [п], [т], [ф], [х] засвідчується орфографією: стиха, спитати);</td><td rowspan="2">дзвінкі приголосні перед глухими в середині і в кінці слів (складів) не оглушуються: [к^оорж], [гриб], [ли^ест^оопа́д] тощо.</td></tr>
<tr><td>дзвінкий [г] оглушується перед глухими [к], [т] у словах [к'іхт'і], [н'іхт'і], [ле́хк^оо], [в^оохкиї], [д^{'о}охт^{'о}·у] та у похідних утвореннях;</td></tr>
</table>

Таблиця 7.

<table>
<tr><td colspan="2">Прогресивна асиміляція – це уподібнення наступного звука попередньому: лью- [льĵу] → [л'ĵу] → [л^{o}':у].
Приклади прогресивної асиміляції як фонетичного явища поширені в українській мові і здебільшого засвідчені орфографією.</td></tr>
<tr><td>Прогресивна асиміляція за дзвінкістю і глухістю:</td><td>За місцем і способом творення:</td></tr>
<tr><td>а) одзвінчення африкати [ч] під впливом шумного дзвінкого [б]: бьчела → бчела → [бч]ола] – [бдж]ола] (орф. бджола)
б) уподібнення африкати [ц'] до попереднього дзвінкого [н]: Га[нц]я → Га[ндз']а (орф. Гандзя)</td><td rowspan="3">а) повне уподібнення м'яким приголосним наступного [ĵ]: жити[ĵе] → жи[т'ĵе] → жи[т'т'е] → [же^{и}·т':·а]; [ноч'ьĵу] → [ноч'ĵу] → [н'іч'ч'у]→ [н'іч’:у] тощо.
Подовження приголосних у результаті прогресивної асиміляції характерне для ряду іменників середнього, жіночого, чоловічого родів (Ілля, рілля, сіллю, молоддю, колосся, життя, клоччя тощо), прислівників (зрання, спросоння та ін.), дієслівних форм (ллю, ллєш тощо).
б) Часткове уподібнення проривного [т'] до свистячого: [*с'т^{ц}іна́*], [*м^{o}ол^{o}о·д'іс'т$^{ц'}$*] тощо.</td></tr>
<tr><td>За твердістю і м’якістю:</td></tr>
<tr><td>у результаті впливу попереднього палаталізованого приголосного на твердий [с], який входив до суфікса *-ьск*, утворився прикметниковий суфікс *-ськ-*.</td></tr>
</table>

Таблиця 8.

<table>
<tr><td colspan="2">Дисиміляція – фонетичне явище, при якому один з двох однакових чи подібних звуків у межах слова замінюється іншим, артикуляційно близьким.</td></tr>
<tr><td>Прогресивна дисиміляція – зміна наступного звука під впливом попереднього: красший – (крашший) – крашчий, вуз-ш-ий – (вужший) – вужчий.</td><td>Регресивна дисиміляція – зміна попереднього звука під впливом наступного: хто (із къто), рушник (ручьникъ).</td></tr>
<tr><td>Дистантна дисиміляція – розподібнення звуків, що розділяються іншими звуками: срібло (із сьребро), контактна – розподібнення сусідніх звуків.</td><td>Графічна дисиміляція – розподібнення звуків, яке передається на письмі: соняшник, торішній.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Дисиміляція спостерігається у таких випадках:
1) [тт] → [ст] плетти – плести, [дт] → [тт] → [ст] крадти-ратти-красти (але краду);
2) [кт] → [хт] хто;
3) [чьн] → [чн] → шн сердешний, мірошник (але місячний, молочний, значний, нічний та ін.);
4) [сш] → [шш] → [шч] висший→вишший→вишчий; [зш] → [жш] → [жч] низший → нижчий
5) [кр] → [хр] хрест (крьстъ), христити (крьстити);
6) [р] → [л], [л] → [р] лимар (римар), муляр (мурар), рибальство (рибарство), перепел (переперъ), срібло (срібро) тощо.</td></tr>
</table>

Практичне заняття № 3

ТЕМА : ЛЕКСИКОЛОГІЯ ТА ФРАЗЕОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Мета: узагальнити та поглибити знання про слово та фразеологізм як лінгвістичні одиниці, семантичні зв'язки у словниковому складі сучасної української мови; схарактеризувати лексику української мови з погляду походження та стилістичного вживання; формувати вміння характеризувати слова та фразеологізми, здійснювати детальний лексичних та фразеологічних одиниць, здатність застосовувати набуті знання із сучасної української літературної мови у професійній та науково-дослідницькій діяльності;

ПЛАН

1. Слово у лексико-семантичній системі мови.
2. Семантичні зв'язки у словниковому складі.
3. Лексика української мови з погляду походження та стилістичного вживання.
4. Класифікація фразеологізмів. Джерела фразеології.
5. Зв'язок фразеологізмів з частинами мови.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Сучасна українська літературна мова: підручник М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. / За ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 2000. 430с.

2. Сучасна українська літературна мова: підручник А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 1997. 493 с.

Додаткова

1. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. К., 1999. 207 с.

2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. К., 1972. Ч.1. 402 с.

3. Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В., Берковець В. В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексика. Фонетика: підручник / за ред. А. К. Мойсієнка. К.: Знання, 2013. 340с.

4. Сучасна українська літературна мова: навчально-методичний посібник для дистанційного навчання / автори-укладачі І. С. Гонца, В. В. Розгон. Умань: Візаві, 2018. 338 с.

5. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фразеологія / за ред. І. К. Білодід. К., 1973. 438 с.

6. Український правопис. К.: Наук. думка. 2003. 236 с

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, Олійник І. С. К., 1985. 216 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: словник-довідник. К., 1995. 191 с.

3. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

4. Погрібний М. І. Орфоепічний словник. К., 1984. 629 с.

5. Полюга Л. М. Морфемний словник. К., 2009. 554 с.

6. Орфографічний словник української мови / уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. К., 1999. 989 с.

7. Русанівський В. М. та ін. Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. 750 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

У процесі виконання домашнього завдання використовуйте таблиці.

І. Встановити лексичне значення слів за тлумачним словником та здатність їх утворювати фразеологічні одиниці

В–1. Забудько, завбачливий, іманентний, калита, ліврея, літота, майбутній, модний, баляси, химерний.

В–2. Забутий, завзятий, імлистий, калібр, лігво, лопотати, майстер, асоціація, бар'єр, хисткий.

В–3. Забуття, імпульс, індикатор, калорійність, маневрувати, мізерний, аскетизм, хаос, барва, бгати.

В–4. Завал, завертка, інертний, калька, лісовий, маріонетка, мнимий, хапати, барліг, навантаження.

В–5. Заварювати, інтерес, камера, камінь, літній, луска, маневр, милуватися, батіг, навальний.

В–6. Атака, бачити, навертати, виборний, наводити, висипати, налягати, обпалювати, отруювати, охоплювати.

В–7. Атрибут, безодня, вивертатися, вільний, накривати, обранець, очищати, хмара, ховати, цілий.

В–8. Химера, берегти, виводити, вінець, обриватися, хитрий, хода, цукровий, частина, чвари.

В–9. Багно, берег, вибух, висіти, вузький, накручувати, отвір, хміль, ходити, цупкий.

В–10. Бачитися, нависати, вигляд, виробляти, належний, охоронець, чаша, шерсть, широкий, ярий.

II. Користуючись словником синонімів української мови, дібрати синоніми до поданих слів

В–1. Великий, відбивати, гніватися, малоосвічений, поганий.

В–2. Верзти, відносити, гордий, добрий, непристойний.

В–3. Вибиратися, відповідати, голубий, простий, неконтрольований.

В–4. Викликати, втекти, давити, низький, обороняти.

В–5. Виникати, втомлений, даремно, ображати, руйнувати.

В–6. Втіха, жебрати, ледарювати, рухливий, справжній.

В–7. Гарний, іти, мудрий, сильний, холодний.

В–8. Гамувати, їсти, лютий, ударити, швидко.

В–9. Ганьбити, керувати, малий, широкий, шалений.

В–10. Говорити, кричати, міцний, спати, щасливий.

III. З фразеологічного словника виписати 10 багатозначних фразеологізмів.

IV. Виконати лексикологічний розбір виділених слів за схемою (Схема повного лексикологічного аналізу:
1. Записати слово в початковій формі. 2. З'ясувати функцію: повнозначне чи службове. 3. Сформулювати лексичне значення. 4. Визначити, однозначне слово чи багатозначне; у прямому чи переносному значенні вжите, тип перенесення (для багатозначних). 5. Дібрати групи слів за значенням: омоніми, синоніми, антоніми, пароніми. 6. З'ясувати походження слова: корінне, запозичене. 7. Визначити, до активної (загальномовної, термінологічної) чи пасивної (історизм, архаїзм, неологізм) лексики належить. 8. З'ясувати стилістичне використання: між стильове чи співвідносне із стилем (наукова, суспільно-політична, виробничо-професійна, офіційно-ділова, побутова лексика); нейтральне чи емоційно забарвлене; літературного чи позалітературного вжитку. 9. У якому словосполученні вжите (синтаксичному, лексичному, фразеологічному).

В–1. Але для цих чотирьох чоловіків, які щодня спускалися з гір, де був їхній *санаторій*, важило, власне, й не саме вікно, і не оте дивно широке *скло*, і не викувана з чорного *заліза* рама, якою могли б пишатися на будь-якому європейському курорті.

В–2. Залежно від погоди *смужечка* вужчала або ширшала, і темна лінія *обрію* або ж наближалася до верхньої перекладини

рами, або ж віддалялася, ще більше підкреслюючи *чорноту* й дикість заліза, його міцність і твердість.

В–3. Та, може, слід було починати не з *вікна*, а з їхньої чоловічої самотності, яка зштовхнула їх чотирьох, таких різних, таких несхожих, звела їх з гір униз, а вже тільки тоді вони побачили це вікно і взяли *столик* коло нього, і той столик став їхнім постійним місцем для щоденних *посиденьок* від п'ятої до сьомої вечора, а то й пізніше.

В–4. Вікно запримітив ще знадвору не поет, і не *Отава*, і не лікар (професія, що її найохочіше вміщають на пограниччі між усіма звичайними професіями і мистецтвом), а *інженер*, кучерявий молодий *здоровань*, наймолодший з усіх, трохи по-жіночому кокетливий і надзвичайно сучасний у кожному поруху…

В–5. Поет перший вчепився поглядом у *гілочку*, що несміливо стриміла збоку, ще по-зимовому чорна, кострубато-незграбна, мов уламок абстрактної *скульптури* або небачений корал, що виринув із темних океанічних *глибин*.

В–6. *Кафе* поступово виповнювалося *людьми*, гамором, цигарковим димом, і, коли цей поступовий процес заповнення дійшов до краю, четверо мовчки перезирнулися між собою, вдоволені, що тіснява й колотнеча їх зовсім не зачіпають, що вони й надалі зостаються самі, наодинці з *безмежжям* моря, щедро дарованим їм оцим дивним, майже чарівним вікном.

В–7. Спершу Отава все очікував, що його товаришам набридне отаке не зовсім звичне для *курортників* гаяння часу, але згодом і сам уже став боятися, щоб часом не розруйнувалося їхнє

товариство, щоб не піддався хто-небудь з них на банальні, але такі непереборні *спокуси*, яким піддавалися щоразу тисячі людей повсюди і завжди.

В–8. Вродливі й такі, що ліпше б їм сидіти вдома та нікому не показуватися, – для всіх день був лише коротким і нудним вступом до блаженного *вечора* і до ночі, коли з саморобних естрад пролунають перші звуки музики і перші пари рушать у звабливу подорож по чарівливому морю в пошуках островів і цілих *архіпелагів* симпатії, захоплення, а то й *кохання*.

В–9. Просто знічев'я перекидалися вони між собою двома-трьома словами про *художницю*, коли бачили її після сніданку або обіду, лікар зітхав, бо така жінка, така жінка, інженер поскрегочував *зубами*, бо як вона сміла, як вона могла, поет сісікав, бо не міг терпіти поблизу ще одної людини, яка хоче привласнити неподільне право на *геніальність*…

В–10. Не було людей довкола, мовби спервовіку жив він на пустельному *уділлі* край шляху, що вів невідомо куди, знав *Родим* тільки глину та звированість полум'я в горні, мовчки ліпив свої *посудини*, кидав на них химерну звивистість барви, обпалював у горні й складав під очеретяним накриттям.

В–11. Не почув з його уст малий назви жодного бога, але незабаром знав уже всіх, вловивши то раз, то вдруге з уст заброд-купців, які торгувалися з Родимом за його посуд і за його богів, і вже знав, що отой чотирилиций, скупчений у мудрості своїх чотирьохликів, повернутих на всі чотири сторони світу, – *Світовид*, а той гнівливий, іскряно-жовтий – то бог *блискавиць* Перун, а

зелений, мов причаєність лісових *гущавин*, – пастуший покровитель Велес…

В–12. Щоправда, тут була ще й річка, і зелені луки вздовж неї, зате в дальнім кінці уділля починалася *пуща*, де можна б сховатися не тільки від Ситника, а й од усіх отих набридливих, нахабних, самовпевнсних *купців*, які щоразу так зневажливо дивилися на Родима, що в малого скипалося на *серці*.

В–13. Вже він потихеньку брався до дідового *меча* і вже ворушив його, а там і став потроху підіймати, але ще й досі не наважувався поспитати *діда*, чому б йому не перебратися коли не в саму пущу, то хоч на той кінець уділля, де б його ніхто не знайшов і ніхто б не завдавав жодного *клопоту*.

В–14. На *мокроземлях* клубочилися чорнолози, а за ними стояли вільхи з замшілими сіро-зеленнми *стовбурами*, ліс мовби западався до середини, земля під копитами в *Зюзя* втікала вниз і вниз, дерева ставали вищі й вищі, страшніше й страшніше було Сивоокові, і він тулився до Родимової спини, позираючи вперед одним лише оком…

В–15. Найдивніше ж: хоч як довго вони *мандрували* в пущі, і хоч як низько й невпинно западалася вона перед очима в малого Сивоока, і хоч жодного, разу не спостеріг він повернення назад, угору, до тої висхідної точки, з якої починався їхній щоразовий *спуск* донизу, врешті виходило так, що вони повертались додому, на те саме *узлісся*, в ті самі чорнолози.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яке місце посідає слово у лексико-семантичній системі мови?

2. Які семантичні зв'язки виділяють у словниковому складі сучасної української мови?

3. Які слова називаються однозначними, багатозначними?

4. Чим багатозначні слова відрізняються від онімів?

5. Які слова називаються омонімами, синонімами, антонімами, паронімами? На які групи та розряди вони поділяються?

6. Які групи лексики належать до активного складу, а які до пасивного?

7. Яку одиницю мови називають фразеологічною?

8. Як поділяють фразеологізми з погляду частиномовної співвіднесеності?

9. Як поділяються фразеологізми за значенням?

10. Чим фразеологізми відрізняються від вільних синтаксичних сполук?

11. Яку синтаксичну функцію виконують фразеологізми у реченні?

12. Яка стилістична роль фразеологізмів?

13. Які джерела української фразеології?

Таблиця 1.

КЛАСИФІКАЦІЯ СЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Розрізнення слів	Групи слів	Приклади
II. За значенням або написанням	а) однозначні,	***Суфікс*** – грам. значуща частина слова, що стоїть між коренем і закінченням і служить для творення нових слів або окремих форм. Напр.: словотворчий суфікс (Сл. лінгв. терм.).
	б) багатозначні	***Первоцвіт*** – 1. Перша весняна квітка. 2. Бот. назва багаторічних трав'янистих рослин.
	в) подібні (синоніми)	*Смутний, невеселий, засмучений, запечалений.*
	г) протилежні (антоніми)	*Високий – низький, день – ніч, сум – радість.*
III. За віднесеністю до мовного стилю	а) омоніми,	*Топити* (у печі) – *топити* (у воді).
	б) омографи,	*Гори* (іменник) – *гори* (дієслово).
	в) омофони,	*Гриби – греби.*
	г) омоформи,	*Клич* (іменник) – *клич* (2-га ос. одн. дієслова *кликати*).
	д) пароніми.	*Дійовий – діючий – діяльний.*
IV. За сферою вживання	1) загальновживана лексика,	*Повітря, брат, директор, ходити, широкий.*
	2) спеціальна лексика,	
	а) діалектна,	*Гуслянка, дерга, колиба.*

	б) наукові терміни, в) професіоналізми, г) жаргонна й арготична лексика.	*Відмінок, мікроорганізм, гіперфункція.* *Катехоламіни, анатомічний, летальний.* *Хвіст* (заборгованість), *пара* (двійка), *крисо* (м'ясо).
V. За активністю вживання	а) активного вжитку, б) пасивного вжитку.	*Небо, широкий, стояти, або, щось.* *Писар, глас, тхло, ріжниця, сей.*
VI. За походженням	а) споконвічна українська лексика, б) запозичена .	*Рука, дерево, сіль, рудий, хата.* *Демократія, філологія, кедр, ембріон.*

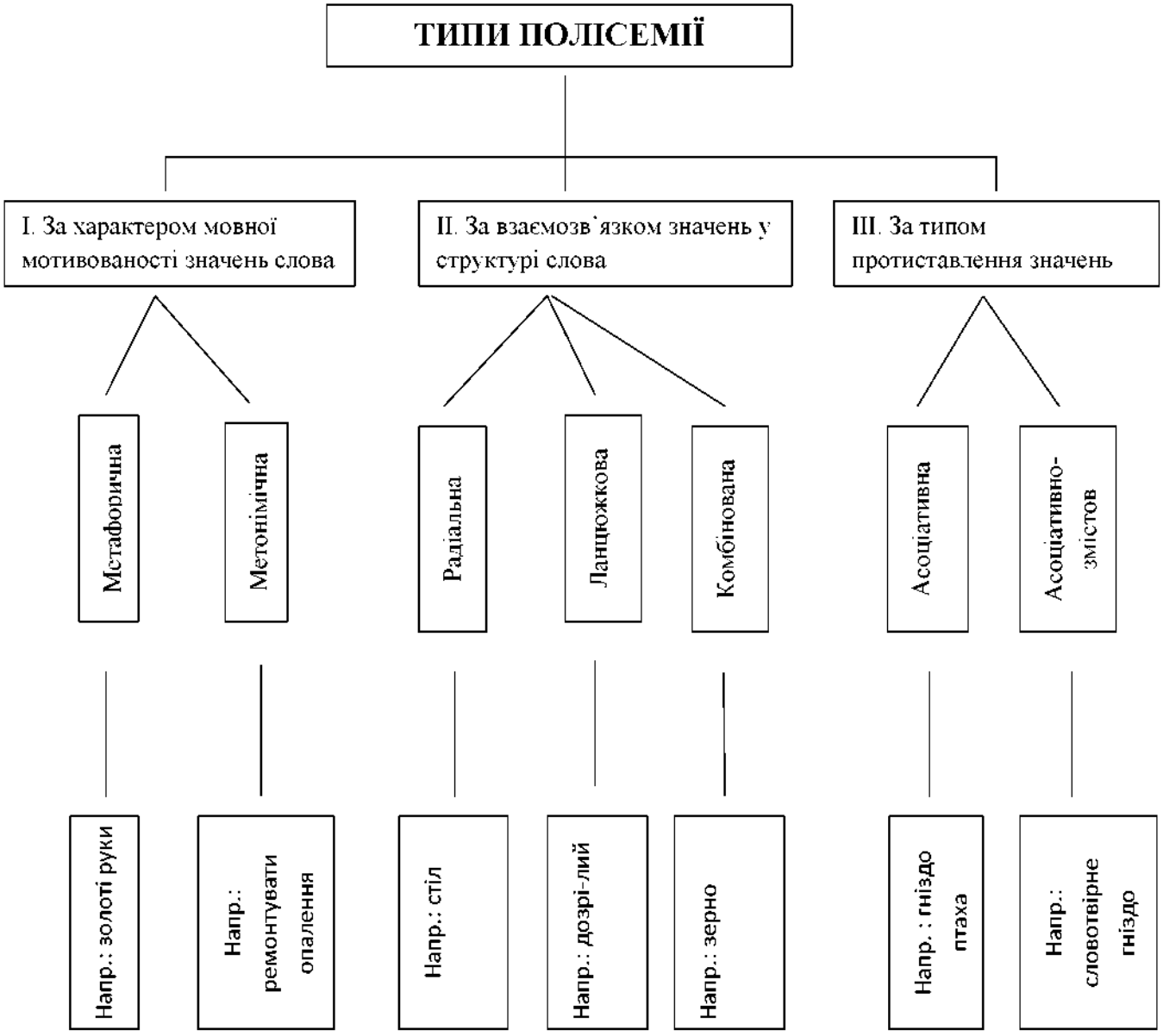
Таблиця 2.

ЛЕКСИЧНІ КАТЕГОРІЇ

Лексичні категорії – це єдність загального лексичного значення й співвідносних форм вираження (тотожності або відносності лексем) і функцій, що характеризують певний клас одиниць.	
1. Багатозначність –	семантична властивість слова мати одночасно декілька значень.
2. Омонімія –	семантичне відношення не зв'язаних значенням слів, що мають однакову звукову оболонку й розрізняються в тексті за їх взаємовиключними позиціями.
3. Синонімія –	семантичне еквівалентність, що виражається формальною різними словами, які реалізують у тексті функції заміщення й уточнення, а також стилістичні функції.
4. Антонімія –	вираження протиставлення в середині однієї й тієї ж сутності, що визначає мету протиставлення якості, властивості, дії.
5. Семантичне поле –	лексична категорія вищого порядку, структури множинних лексем, об'єднаних загальним (інваріантним) значенням

Таблиця 3.

Багатозначність як лексична категорія

Таблиця 4.

Омоніми

ОМОНІМИ (гр. homos – *однаковий*, onyma – *ім'я*) – це слова, що мають однаковий звуковий склад, але відмінні, цілком самостійні за своїм значенням: луг$_1$ – угіддя для сінокосу; луг$_2$ – розчин.

Ознаки омонімів

1) мають однакове звучання і написання в усіх чи в певних граматичних формах;

2) за своїм значенням внутрішньо не

3) – за семантичною структурою і співвідношенням системи своїх форм різко відмежовані один

4) значення омонімів якісно відрізняються від взаємозв'язаних основного і похідного, прямого і переносного у випадках полісемії;

5) Омонімам не властиві спільні або єдині структурні ознаки називання предмета або

Таблиця 5.

Класифікація омонімів

I. З погляду морфологічної будови

1) **кореневі (непохідні)**: *мати* (іменник), *мати* (дієслово)

2) словотворчі омоніми виникли із спільних морфем: романіст (той, хто пише романи); романіст (спеціаліст з романської філології).

II. За характером ознак, що дають змогу констатувати наявність відповідного відношення між двома або більшою кількістю слів

1) лексичні омоніми

повні омоніми: 1) належать до одного лексики-граматичного класу; 2) збіг усіх форм, властивих відповідним словам: *моторний. моторний.*

неповні (часткові) лексичні омоніми – це слова, у яких збігається лише частина форм: *кадри*$_1$ (вживаються лише в множині); *кадри*$_2$

2) омоформи – морфологічні омоніми, що виділяються на підставі звукового збігу й однакового написання форм слів, що належать до різних лексико-граматичних класів або різних форм одно й того ж слова; *стук*$_1$, (імен. у називному відм.); *стук*$_2$

Омоформи – це орфографічний тип омонімів, які утворюють слова, однакові за написанням, але різні за звучанням: *деревина – деревина.*

Омофони – збігаються за вимовою, але характеризуються різним написанням: *біль, білль.*

Таблиця 6.

СИНОНІМИ

Синоніми (гр. synōnymos – *однойменний*) – це слова, що означають назву того самого поняття, спільні за своїм основним значенням, але відрізняються значеннєвими відтінками або емоційно-експресивним забарвленням (або тим і іншим водночас): *горизонт – обрій – небосхил.*

Класифікація синонімів

I. За повним і не повним збігом лексичних значень

Абсолютні синоніми – слова з тотожним, ідентичними значеннями: лінгвістика –

Квазісинонімія – слова з близькими, але не тотожними лексичними значеннями: *хуртовина – заметіль – хуга.*

II. За характером додаткових відмінків

Семантичні (ідеографічні) синоніми – означають те саме поняття, але різняться між собою додатковими значеннєвими відтінками, тобто обсягом семантики, яка властива кожному з них:

Стилістичні синоніми виділяються за ознакою емоційно-експресивних відтінків, наявністю у семантичній структурі відповідних слів вказівки на позитивну або негативну оцінку предмета, ознаки, дії тощо: *гордовитий – чванливий – чванькуватий*

Симантико-стилістичні синоніми – відрізняються один від одного як за значенням, так і за емоційно-експресивним забарвленням: *охоче – радо – залюбки.*

III. За належністю/залежністю від контексту

Постійні, або **вільні**, **синоніми**, значення їх усталене, пов'язане з лексичною системою мови загалом.

Контекстуальні синоніми – за певних умов переносного вживання набувають своєрідного значення і з цим значенням вступають у синонімічні зв'язки з іншими

Таблиця 7.

АНТОНІМИ

Антоніми – (гр. anti –проти, onyma – ім`я) – це слова що протиставляють за найбільш загальною і суттєвою для їх ознакою, причому перебувають на крайніх полюсах відповідної лексико-семантичної парадигми.

КЛАСИФІКАЦІЯ АНТОНІМІВ

І. За морфологічною структурою

Різнокореневі: *день – ніч, мокрий – сухий, далеко – близько.*

Однокореневі утворюються від одного кореня за допомогою антонімічних афіксів: *входити – виходити, прилітати – відлітати, навантажувати – розвантажувати.*

ІІ. За характером протиставлення

1) антоніми на позначення якісних протилежностей, здатних мати різні щодо міри або інтенсивності проміжні ступені вияву – **контрарна протилежність**: *гарячий – холодний;*

2) антоніми-конверсиви – протиставлення слів, що називають відношення, в яке вступають дві сторони і яке для кожної із них має протилежне значення: *продавати – купувати;*

3) антоніми, що означають протилежну спрямованість дії або ознаки: *сходить – заходить, вхід – вихід;*

4) антоніми, що відтворюють комплементарну протилежність, тобто протилежність понять, що доповнюють одне одного, але не характеризуються будь-якими проміжними членами: *війна – мир*

ІІІ. За характером незалежності/залежності

1) **загальномовні** (узуальні). Їм властиві такі ознаки: а) стійке лексико-семантичне відношення в межах відповідних пар слів, унаслідок чого вони постійно взаємодіють у словниковому складі як парадигматично взаємозумовлювані одиниці; б) регулярна відтворюваність за однакових синтагматичних і стилістичних умов.

2) **контекстуальні** (індивідуально-авторські) антоніми – слова, не обовязково належні до одного лексико-граматичного класу за принципом оказіального, характерного для відповідного контексту протиставлення значень.

Таблиця 8.

ПАРОНІМІЯ

Паронімами (гр. para – *біля, поряд* + onyma – *ім'я*) називаються слова, утворені від одного й того ж кореня за допомогою різних афіксів і вживані в лексичній системі мови з різними значеннями. Паронімам властива і така суттєво важлива супровідна ознака, як належність того самого лексико-граматичного класу слів (частини мови). Напр.: *діючий – діяльний, дійовий; дільниця – ділянка*

1) **пароніми, утворені морфологічним способом**: до основи (співвідносної з кореневою морфемою або похідної) додаються суфіксальні морфеми, здатні розмежовувати значення похідних лексичних одиниць: *сильний – силовий; жирний – жировий;*

2) пароніми, утворені за допомогою префіксальних морфем: *вникати – уникати; доглядати – наглядати;*

3) флективні пароніми – значеннєве розмежування досягається відмінностями у фонетичному вираженні флексії: *адреса – адрес; капсула – капсуль; гарнітур – гарнітура*

4) кореневі пароніми – значеннєве розмежування досягається відмінностями у фонетичному вираженні кореневої морфеми: *ступінь – степінь; кампанія – компанія*

ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З ПОГЛЯДУ СФЕР ВЖИВАННЯ

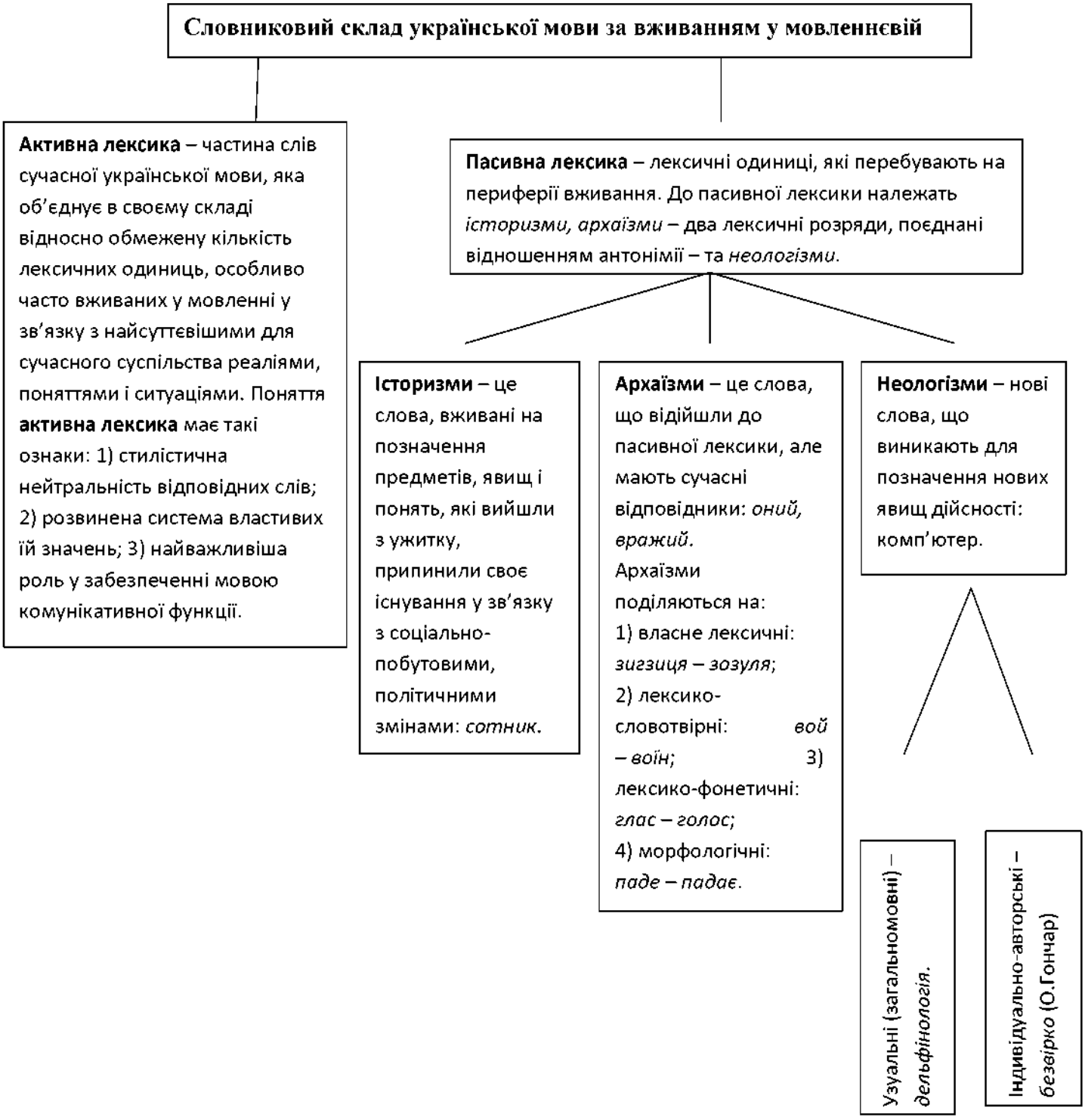
Словниковий склад української мови за сферами вживання

Загальновживана (загальнонародна) **лексика.** До її складу належать слова, використовувані всіма носіями літературної мови незалежно від будь-яких додаткових соціолінгвістичних умов. У межах загальновживаної лексики виокремлюють такі групи слів за значенням: 1) предмети побуту в широкому розумінні, необхідні для забезпечення життєдіяльності людей; 2) явища природи; 3) процеси трудової діяльності; 4) економічні, суспільно-політичні, морально-етичні поняття тощо.

Спеціальна лексика (обмеженого вживання) – це лексика, якій властиві **обмежувальні ознаки**, зумовлені функціонуванням відповідних слів: 1) у різних сферах професійної діяльності людей; 2) на територіях поширення української мови, які становлять окремі діалектні ареали; 3) у мовленні груп людей, які формуються за різними ознаками соціального плану.

Таблиця 10.

ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З ПОГЛЯДУ АКТИВНОГО І ПАСИВНОГО ВЖИВАННЯ

Таблиця 11.

Фразеологізми

Фразеологізм – це семантично пов'язане сполучення слів, яке, на відміну від подібних до нього за формою синтаксичних структур (словосполучень або речень), не створюється у процесі мовлення відповідно до загальних граматичних і значеннєвих закономірностей поєднання слів, а відтворюється у вигляді фіксованої конструкції з властивим їй лексичним складом і значенням: *крутитися на язиці, по самі вуха*.

Практичне заняття № 4-5

ТЕМА: ІМЕННІ ЧАСТИНИ МОВИ

Мета: узагальнити та поглибити знання про категоріальну семантику, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, семантико-граматичні категорії та розряди іменних частин мови сучасної української мови; схарактеризувати лексико-семантичні групи, поділ на відміни та групи за кінцевим приголосних основи іменників та прикметників; формувати вміння характеризувати та відмінювати іменні частини мови, здійснювати детальний іменних частин мови та дотримуватися морфологічних норм в усному та писемному мовленні.

ПЛАН

1. Категоріальна семантика, морфологічні ознаки, синтаксична роль іменника.
2. Категоріальна семантика, морфологічні ознаки, синтаксична роль прикметника.
3. Категоріальна семантика, морфологічні ознаки, синтаксична роль числівника.
4. Категоріальна семантика, морфологічні ознаки, синтаксична роль займенника.
5. Лінгвістичний аналіз іменних частин мови.

ЛІТЕРАТУРА:

Базова:

1. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 1997. 493 с.

Допоміжна:

1. Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х. Числівник української мови. К., 1980. 179 с.

2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія. К.,1993. 485 с.

3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К., 1988. 198 с.

4. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

5. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. С.156 – 227.

6. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови К., 1972. Ч.1. 427 с.

7. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця: «Поділля 2000», 2003. 464 с.

8. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А.

Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка. К. : Знання, 2013. 524 с.

9. Український правопис / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови К. : Наукова думка, 2003. 240 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. К., 1985. 216 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення : Словник- довідник / С. І. Головащук. К., 1995. 191 с.

3. Головащук С. І. Словник наголосів / С. І. Головащук. К., 2003. 319 с.

4. Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. К., 1999. 989 с.

5. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45 000. / Л. М. Полюга. Вид. 3-є, допов. і випр. К. : Довіра, 2009. 554 с.

6. Словник труднощів української мови / За ред. С. Я. Єрмоленко. К., 1989. 336 с.

7. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Заповнити таблицю

Іменні частини мови та принципи їх виділення

Частина мови	Категоріальне значення	Морфологічні ознаки	Морфемні і словотвірні особливості	Синтаксична роль

II. Розкрити зміст таких лінгвістичних термінів: *субстантивація, ад'єктивація, нумералізація, прономіналізація.* Приклади (не менше 3 речень на кожний випадок) доберіть з творів художньої літератури.

III. Виконати повний морфологічний аналіз виділених слів за схемою.

(**Схема повного розбору іменника:** *1. Слово, яке аналізується. 2. Частина мови. 3. Початкова форма. 4. Лексико-граматичні розряди (власна чи загальна назва; назва істоти чи неістоти; позначає абстрактне чи конкретне поняття; збірний, одиничний, матеріально-речовинний). 5. Рід. 6. Число. 7. Відмінок. 8. Відміна. 9. Група. 10. Синтаксична роль. 11. Спосіб творення. 12. Вимова і написання.*

Схема повного морфологічного аналізу прикметника: *1. Слово, яке аналізується. 2. Частина мови. 3. Початкова форма. 4. Лексико-граматичний розряд: якісний, відносний, присвійний, відносно-якісний, присвійно-якісний, присвійно-відносний. 5. Ступінь порівняння 6. Форма: повна (стягнена чи нестягнена) чи коротка (для якісних прикметників). 5. Рід. 6. Число. 7. Відмінок. 8. Група за кінцевим приголосним основи. 9. Синтаксична роль. 10. Спосіб творення. 11. Вимова і написання.*

Схема повного морфологічного аналізу займенника: *1. Слово, яке аналізується. 2. Частина мови. 3. Розряд за співвідношенням з іншими частинами мови. 4. Розряд за значенням.*

5. Рід. 6. Число. 7. Відмінок 8. Синтаксична роль. 9. Спосіб творення. 10. Вимова і написання.).

В-1. Кафе поступово виповнювалося людьми, гамором, *цигарковим* димом, і, коли цей поступовий процес *заповнення* дійшов до краю, четверо мовчки перезирнулися між собою, вдоволені, що *тіснява* й колотнеча їх зовсім не зачіпають, що *вони* й надалі зостаються самі, наодинці з *безмежжям* моря, щедро дарованим *їм* оцим дивним, майже *чарівним* вікном (П. Загребельний). Поїзд вривався в тунелі і скажено просовгувався крізь них, як набій крізь люфу гармати, намагаючись зітерти пісню і *кривавий* слід за *собою,* та не одставала пісня і не уривалися криваві жилки (І. Багряний).

В-2. *Вони* приходили до *свого* вікна щодня. Найчастіше незлобливо сперечалися між собою, іноді просто мовчали, посьорбуючи *каву*, відмахуючись від *поета*, який намагався просунути в мовчанку *свої* вірші. … Не було людей довкола, мовби спервовіку жив він на *пустельному* уділлі край *шляху*… (П. Загребельний). Надворі прегарна, ясна, зориста ніч, що своїм чарівним спокоєм викликає дивну тугу з усіх закутків серця; і саме перед моїм *вікном* завис місяць над горами, тими темними, мовчазними великанами, низько-низенько, що видиться: рукою би *його* досягнув (О. Кобилянська).

В-3. Спершу *Отава* все очікував, що його товаришам набридне *отаке* не зовсім *звичне* для курортників гаяння часу, але згодом і *сам* уже став боятися, щоб часом не розруйнувалося *їхнє*

товариство, щоб не піддався *хто-небудь* з них на банальні, але такі непереборні спокуси, яким піддавалися щоразу тисячі людей повсюди і завжди (П. Загребельний). Спочивало село, спочивали люди, спочивали й небесні сіячі, що устигли обсіяти *всю* землю росами, а небо *пшеницею*. І чи болить кому, окрім нього, серце за тим сіячем, що розсіявся на далекій *Золотій* Липі та й проріс травою чи казковим євшан-зіллям, щоб ми довіку мали безмір любові до рідної землі (М. Стельмах).

В-4. Тільки тепер дивлюся на свої *босі* посинілі ноги, важко зітхаю і плентаюсь до хати, щоб не схопити *маминого* запотиличника. І що це за мода пішла: не встигнеш босоніж вискочити з *хати*, як одразу сварять, а то й духопелять *тебе* і називають махометом, вариводою, *лоботрясом*. А в чому ж ти вискочиш, коли тепер не *кожний* дорослий розживеться на взуття? Скажи про це, – знову ж розумником назвуть тебе, затюкають, ще й згадають, що за мною давно плаче попруга з *мідною* пряжкою, горіла б вона зі *своїм* плаканням ясним *вогнем*! (М. Стельмах).

В-5. У *великодній* четвер ми в *нашій* клуні потайки взялись за роботу. Гива обережно циганською голкою висвердлив у крашанці дірочку, застромив у неї стеблинку *метлички* та й висмоктав білок і жовток. Далі ми, вже в *Гивиній* хаті, розігріли грудку воску і, щипаючи його, почали розкатувати тоненькі-тоненькі *ниточки*. Ми *ними* наповнили порожню крашанку і поставили її ніском донизу біля вогню. Коли віск розтопився, *крашанку* охолодили, покрасили і запишались: вощанка вийшла на славу! Начувайтесь тепер *крамаренкові* книги – не минете *моїх* рук!.. (М. Стельмах).

В-6. Я злегка б'ю по *Івановій* крашанці, але ні *його*, ні моя не піддаються. Тоді я б'ю сильніше, – і павучки тріщин розповзаються і по *моїй*, і по Івановій вощанці. Ми спочатку з жалем дивимося на руїни *своїх* хитрувань, а далі починаємо сміятися – Іван веселішає, а я сумнішаю, бо відразу пропала надія на *книжки*, що лежать собі поміж *залізяччям*, синькою і манійкою, не знаючи, як за *ними* крається *чиясь* душа (М. Стельмах). Поля й толока лежали покриті грубою верствою снігу, і день у день обсіювало *сонце* своїм золотисто-червоним світлом поверхню, викликувало луду, кришталеве мерехтіння на ній і змушувало око мимоволі шукати за темною точкою… (О. Кобилянська).

В-7. Швидко біжать поїзди степами, швидко пливуть *кораблі* морями, ще швидше летять літаки попід небесами, та найшвидше летить материне серце. ... Марно кидається бідне *материнське* серце. Нема. А вони, сини, чи живі, а чи, може, їх і немає, – ані вісток не подають, ані *самі* не прибувають, ані поїздами, ані кораблями, ані тими літаками. … Підсунули стіл поближче до покутя, поближче до *батька*, і посадила *стара* мати *чотирьох синів-соколів* батька поминати, щоб бачив старий *Чумак*, що діти *його* виконали його волю, та й щоб сам був укупі (І. Багряний)

В-8. Уночі *йому* приснилося, ніби він плаче. Прокинувся – і відчув, що все обличчя в сльозях. Щоб не будити *сусідів* по палаті, тихенько вийшов до вмивальника, глянув у дзеркало. …Зняв піжамну куртку, відкрутив кран, довго хлюпостався під *холодним* струменем води, знов глянув у дзеркало. І знов не побачив *нічого* привабливого. … Знав Родим тільки глину та *звиробаність* полум'я

в горні, мовчки ліпив свої посудини, кидав на *них* химерну звивистість барви, обпалював у горні й складав під *очеретяним* накриттям (П. Загребельний). І враз, немов завія, на Данила налетіли, захугували далекі роки, а з *їхнього* якогось вечора вийшов у засніженій кирeї, з торбою на плечі зніяковілий чолов'яга, який назвав себе *Дідом Морозом* (М. Стельмах).

В-9. І коли вже виїздив з міста, побачив мигдалеве деревце, що першим зацвіло *тут*. Було багато розмов про те мигдалеве деревце. Курортна газета на традиційному місці вмістила традиційний знімок з традиційним підписом: «Квітне мигдаль», але газеті ніхто не повірив, бо хіба ж невідомо, що фотографи завжди мають у своїх чорних конвертах заздалегідь наготовлені знімки на всі пори року і найперше – для капризної весни, яка то запізнюється, то приходить занадто *рано*, пробиваючись крізь сніги й морози теплим сонечком і зеленою травичкою. Але хтось там казав, що газета цього разу не обдурює, що він сам бачив деревце, але було *вночі*, і через те не може *точно* визначити, де саме воно зацвіло і чи справді то мигдаль, чи, може, це якийсь заморський першоцвіт, а то й гібрид, виведений невтомними селекціонерами.

В-10. Було в маю. Перед обідом.

Михайло лежав недалеко бурдея в городі, що вибігав кінцем у *дрібний* лісок, який притикав із інших боків до піль, і пас воли.

Препишні звірята! Темно-бурі, майже чорно підсипані, з білими короткими рогами, і *такі* ситі й виплекані, що було мило гладити *їх* по хребті. Притім були спокійні й випещені, мов діти, і знали його голос дуже добре (О. Кобилянська).

Далеко й широко нічого, крім миготливої, широкої зелені, а десь-не-десь між *нею* горстка поважного лісу, докупи збита громадка струнких *дубів-сторожів.* Звичайно ледве замітний бренькіт бджіл творив тут, у тишині, своєрідну, преніжну музику, що переводилася воздухом *пильно-рійними* хвилями з місця на місце, оминаючи хіба безцвітні пасма *землі*... (О. Кобилянська).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які морфологічні ознаки мають іменні частини мови?
2. За якими критеріями визначають рід іменних частин мови?
3. На які відміни поділяють іменники в сучасній українській мові?
4. На які групи поділяють іменники в сучасній українській мові?
5. Які принципи поділу іменників на відміни?
6. На які розряди поділяють прикметники?
7. Які прикметники називаються присвійно-відносними, присвійно-якісними, якісно-відносними, відносно-якісними? З творів художньої літератури виписати по два приклади кожного розряду.
8. На які групи та розряди поділяються займенники в сучасній українській мові?
9. Які семантичні групи та підгрупи числівників виділяють у сучасній українській мові?

10. Які синтаксичні функції виконують іменні частини мови? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

Таблиця 1.

ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Іменник (лат. substantivum) – це самостійна частина мови, що має категоріальне значення предметності, виражене класифікаційними категоріями роду й істоти/неістоти та словозмінними категоріями числа і відмінка.

Загальнокатегоріальне значення:

значення предметності є тією семантичною основою, на якій формується іменник як частина мови. Зміст лінгвістичного поняття предметності розкривається за допомогою семантичною класифікації: 1) назви конкретних предметів (*парта*); 2) назви живих істот (*лікар*); 3) сукупність предметів та істот (*меблі*); 4) назви речовин (*мед*); 5) назви відрізків часу (*день*); 6) назви кількості (*сотня*); 7) назви якості і власності (*доброта*); 8) назви стану (*сон*); 9) назви подій (*перемога*); 10) назви абстрактних понять (*політика*); 11) назви ознак (*блідість*); 12) назви одиниць вимірювання (*гектар*); 13) назви простору (*поле*); 14) назви явищ (*дощ*); 15) назви виробничих об'єднань (*кооператив*).

Морфологічні ознаки

Класифікаційні категорії

1) категорія роду: кожний іменник належна до одного з родів. Це основний засіб маркування категоріальн означення предметност і;2) категорія істоти/неіст оти. Всі іменники граматично поділяються на: а) істоти (*лісник, лисиця, дівчина*); б) неістоти (*ліс, камінь, корінь*).

Словозмінні категорії

1)категорія числи (майже всі іменники мають числову парадигму) ;
2)категорія відмінка (наявність відмінкової парадигми) .

Синтаксичні властивості:

1) мати при собі узгоджене означення (*теплий день*); 2) у словосполученні іменник може бути незалежним і залежним компонентом (*цікава книжка, читати журнал*); 3) у реченні іменник виконує функції: підмета, присудка, додатка, означення (неузгодженого), обставини; 4) іменник у тексті може займати позицію речення: *По долинах люди кажуть*: «**Буря!**» (Леся Українка).

Спеціалізовані афікси:

-ець- *(співець)*

-ик- *(лісник)*

-ак- *(співак)*

-ок- *(свисток)*

-анин- *(киянин)*

-ист- *(бандурист)*

-ств- *(людство)*

-н- *(рідне)*

-в- *(татарство)*

-няк-, -ник- *(березняк)*

-от- *(біднота)*

-в- *(печиво)* тощо.

Таблиця 2

ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Прикметник (лат. adjektivum) – це частина мови, що виражає статичну ознаку предмета і сполучається з іменником, узгоджується з ним роді, числі у відмінку.

Загальнокатегоріальне значення:

естітична ознака предмета передається прикметниками безпосередньо (*синє море*), через відношення до інших предметів (*підводне полювання*), через відношення до осіб, істот (*сестрина хустинка*). Семантику прикметника формують поняття про якості (предметів); у мові вони обов'язково при іменниках, причому в залежній від іменників граматичній позиції: *сонячний промінь*.

Морфологічні ознаки прикметників:

1) прикметники разом з іменниками утворюють у складі речення смислові і граматичні єдності; прикметнику як частині мови властиві ті ж граматичні категорії, що й іменнику – категорії роду, числа і відмінка;
2) категорії роду, числа, відмінка – несамостійні, залежні від іменника;
3) одноманітність морфологічних засобів розрізнення форм роду, числа, відмінка;
4) граматичні і семантичні морфеми розмежовані чітко й послідовно: флексія прикметників суто граматична, а суфікси і префікси мають лексико-граматичну природу;
5) ступені порівняння і форми безвідносного ступенювання є засобами характеристики об`єктивної ознаки предмета, вираженого іменником.

Синтаксичні особливості прикметників:

у реченні:1) атрибутивна функція – узгоджене означення; 2) предикативна функція – іменна частина складеного іменного присудка; 3) предикативно-атрибутивна функція: *Коля прийшов* ***радісний***;

у словосполученні: 1) залежний компонент іменникових сполучень; 3) невідмінювані прикметники у функції залежного компонента прилягають до опорного компонента.

Спеціалізовані афікси:

-ав-: *кривавий*

-ан-: *дерев'яний*

-ач- : *дівчачий*

-н-: *лісний*

-ов-: *березовий*

-ськ-: *сусудський*

-к-: *в'юнкий*

-л-: *задубілий*

-ат-: *язикатий*

-ів-: *братів*

-ин-: *мамин*

-уват-: *сіруватий*

-ист-: *барвистий*

-аст- : *зубастий*

-ев-: *бежевий*

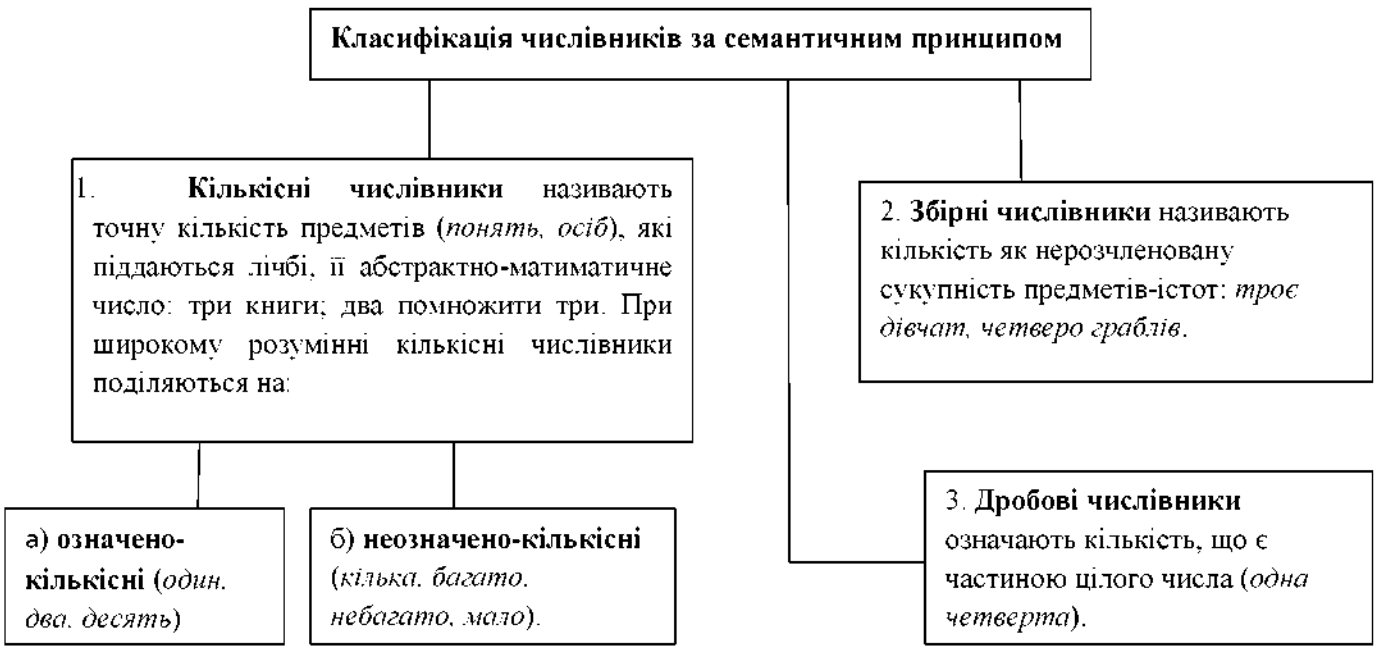
-ив-: *злобливий*

Таблиця 3.

Значення, морфологічні ознаки та синтаксичні функції числівника

Загальнокатегоріальне значення числівника	Морфологічні ознаки	Синтаксичні функції
У кваліфікації числівника як окремої частини мови абсолютно переважає семантичний критерій. Традиційно об'єднує слова з кількісно-числовою семантикою. Числівники мають такі значення: 1) числа, абстраговані від предмета та поняттям кількості (*два плюс два дорівнює чотири*) 2) визначеної кількості предметів (*п'ять пальців*); 3) невизначеної кількості предметів (*кілька студентів*); 4) сукупності перелічуваних предметів (*троє дверей*); 5) кількості, що складається з деякого числа частин цілого (*дві третіх гектара*).	1. Числівники не мають категорії роду. 2. Числівники не можуть мати при собі пояснювальних слів – означень. 3. Не властива числівникам категорія числа (не мають співвідносних форм однини/множини); 4. Числівник *один* має займенниково-прикметникові морфологічні ознаки (рід, число); 5. Категорія відмінка у числівника виконує подвійну функцію: з одного боку, вона відрізняє його від невідмінюваної частини мови, а з іншого – зберігає генетичний зв'язок числівника з іменником.	1. Числівник не має власної первинної синтаксичної функції, залежної від її значення. Він виступає у синтаксичній позиції присубстантивна – підмета, додатка, присудка, означення. 2. Числівника в словосполученні бувають як опорними, так і залежними компонентами. 3. Специфічні особливості виявляють числівники в синтаксичних зв'язках з іменниками, числівниками або керують ними переважна більшість числівників у Н. в. та при назвах неживих предметів – у З. в. (*десять сіл*), або узгоджуються з ними (переважна більшість числівників у всіх непрямих відмінках, крім З. в. при назвах неживих предметів (дев'яти сіл).

Таблиця 4.

Таблиця 5.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАЙМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Назва ряду	Значення або роль	Граматичні особливості	Приклади
Особові	вказують на особу, предмет, явище, поняття; у реченні вживаються замість іменників	служать граматичним вираженням 1-ї, 2-ї, 3-ї особи: змінюються за відмінками; мають форми однини і множини; рід властивий лише займенникам 3-ї особи	*я, ти, він, вона, ми, ви, вони*
Зворотний	вказує на особу, про яку йде мова	не має ні роду, ні числа; змінюється за відмінками; у реченні буває додатком, інколи обставиною	*себе*
Питальні	містять у собі питання про особу, предмет, ознаку, приналежність	**хто? і що?** не має роду і числа, змінюється за відмінками; за іменниками **який?**, **чий?**, **котрий?** змінюються за родами, числами і відмінками; займенник **скільки?** – за відмінками	*хто? що? який? чий? котрий? скільки?*
Відносні	служать для зв'язку простих речень у складному	мають ті ж граматичні особливості, що й питальні займенники	*хто,що, який, чий, котрий, скільки*
Неозначені	вказують на невизначені предмети, ознаки, кількість	утворені від питальних займенників додаванням часток; мають такі ж граматичні особливості, що й питальні	*хтось, хто-небудь, дехто, дещо, що-небудь, абиякий, будь-що, будь-хто, який-небудь та ін.*
Заперечні	служать для заперечення наявності предмета, ознаки, кількості	утворені від питальних займенників, мають такі ж граматичні особливості, що й питальні	*ніхто, ніщо, ніякий, нічий*
Присвійні	вказують, якій особі належить предмет	змінюються за родами, числами, відмінках	*мій, твій, свій, наш, ваш, їхній, (його, її)*
Вказівні	виділяють серед інших предмет, ознаку, кількість	займенник **стільки** змінюються за відмінками, а решта займенників – за родами, числами, відмінками	*той, цей, такий, стільки*
Означальні	виражають якісне означення	змінюються за родами, числами і відмінками	*весь, всякий, кожний, самий, сам, жодний, інший*

Практичне заняття №6

ТЕМА: ДІЄСЛОВО

Мета: поглибити знання про лексико-граматичні групи, категоріальну семантику, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, граматичні форми та граматичні категорії дієслова сучасної української мови; схарактеризувати особливості загальнодієслівних та частководієслівних граматичних категорій; формувати вміння здійснювати детальний морфологічний аналіз дієслівних форм.

ПЛАН

1. Категоріальна семантика, морфологічні ознаки та синтаксична роль дієслова.
2. Граматичні категорії дієслова:
а) загальнодієслівні граматичні категорії;
б) частководієслівні граматичні категорії.
3. Дієвідмінювані форми дієслова.
4. Недієвідмінювані форми дієслова.

ЛІТЕРАТУРА:

Базова:

1. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 1997. 493 с.

Додаткова

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія. К.,1993. 485 с.

2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К., 1988. 198 с.

3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

4. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. С.156–227.

5. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови К., 1972. Ч.1. 427 с.

6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця: «Поділля 2000», 2003. 464 с.

7. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка. К. : Знання, 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. К., 1985. 216 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення : Словник- довідник / С. І. Головащук. К., 1995. 191 с.

3. Головащук С. І. Словник наголосів / С. І. Головащук. К., 2003. 319 с.

4. Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. К., 1999. 989 с.

5. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45 000. / Л. М. Полюга. Вид. 3-є, допов. і випр. К. : Довіра, 2009. 554 с.

6. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Виконати морфологічний розбір перехідних дієслів (за схемою (Схема повного морфологічного аналізу дієслова:

1. Записати слово. 2. Визначити його частиномовну приналежність і початкову форму. 3. З'ясувати, особова чи родова форма дієслова. 4. Визначити граматичні категорії: а) загальнодієслівні: вид, перехідність, стан; б) частководієслівні: спосіб, час (для форм дійсного способу), особу (для форм теперішнього та майбутнього часу, наказового способу); в) іменні: рід (для форм минулого часу та умовного способу), число. 5. Дієвідміна. 6. Синтаксична роль. 7. Вимова та написання.).

В-1. 16 липня 1919 року Галицька армія після тяжких боїв із поляками перейшла Збруч і з'єдналася з Дієвою армією Української Народної Республіки. Обидва війська опинилися на мізерному клаптику Великої України в так званому Кам'янець-Подільському мішку. Від заходу підпирали поляки, з півночі, сходу й півдня

насідала московсько-більшовицька навала. Виснажені безнастанними боями, і галичани, і наддніпрянці були в катастрофічному стані – бракувало зброї, технічного виряду, амуніції, одягу, взуття, харчів, ліків…

В-2. Їм добре запам'ятався той перший досвід «кооперації» з повстанцями. Коли готували удар на Жмеринку, тоді теж прийшла команда зв'язатися з отаманом Шулікою, який, було сказано, стоїть у сусідньому селі. Сотник Станімір, ідучи шукати отамана, взяв із собою поручника Гірняка, і вони швидко знайшли повстанців. Ті саме скупчилися біля цукроварні й вантажили мішки на підводи. Цукор був другою валютою після солі, тому ця ватага одразу видалася їм підозрілою. «Гей, хлопці! – гукнув сотник Станімір. – А де ваш отаман?»

В-4. Їм добре запам'ятався той перший досвід «кооперації» з повстанцями. Коли готували удар на Жмеринку, тоді теж прийшла команда зв'язатися з отаманом Шулікою, який, було сказано, стоїть у сусідньому селі. Сотник Станімір, ідучи шукати отамана, взяв із собою поручника Гірняка, і вони швидко знайшли повстанців. Ті саме скупчилися біля цукроварні й вантажили мішки на підводи. Цукор був другою валютою після солі, тому ця ватага одразу видалася їм підозрілою. «Гей, хлопці! – гукнув сотник Станімір. – А де ваш отаман?»

В-5. Вони підійшли ближче, Станімір почекав, поки отаман Шуліка випустить ще одну чергу, тоді голосно кашлянув. Знехотя озирнувшись, отаман подивився на візитерів, як пес на висівки,

потім зліз-таки з ясена, і тепер уже вони дивилися на Шуліку такими очима, наче той спустився до них не з дерева, а зліз по драбині з неба. Вишневий жупан на Шуліці був пошитий із того гаптованого краму, яким обшивають сидіння у вагонах першої кляси і який батько-отаман чи його хлопці, вочевидь, здерли з дивану сальонки (Василь Шкляр).

ІІ. Виконати морфологічний розбір неперехідних дієслів (за схемою).

В-1. Се було на вулиці, перед будинком карного суду, в однім із більших провінціональних міст. Власне вибила перша, карна розправа скінчилася, і з суду виходили купами свідки – селяни, жиди, якісь ремісники, поліційні стражники. Адвокат д-р Євгеній Рафалович вийшов також, вирвавшися з-поміж своїх клієнтів, цілої купи селян, що були оскаржені за аграрний бунт і тепер, дякуючи його блискучій і вмілій обороні, не тільки увільнені трибуналом, але надто мали надію в дорозі цивільного процесу виграти те фатальне пасовисько, із-за котрого знялась була буча.

В-2. Оклик, що залунав із другого краю вулиці, вивів його з тої рівноваги. Він озирнувся і побачив, як півперек вулиці, кланяючись капелюхом і весело балакаючи, наближався до нього середнього росту підстаркуватий панок з коротко остриженим ріденьким волоссям, рудими, сивавими вусами, одягнений у чорний витертий сурдут. Д-р Рафалович мав бистре око і добру пам'ять, але не міг пригадати собі, щоб де-небудь і коли-небудь знав сього панка. Панок, видно, й сам догадався сього.

В-3. Життя – се мій скарб, мій власний, одинокий, якого найменшої частинки, одної мінутки не гідні заплатити мені всі скарби світу. Ніхто не має права жадати від мене найменшої жертви з того скарбу, так, як я не жадаю такої жертви ні від кого. Суспільність, держава, народ! Усе се подвійні кайдани. Один ланцюг укований із твердого заліза — насилля а другий паралельний із ним, виплетений із м'якої павутини — конвенціональної брехні. Один в'яже тіло, другий душу, а оба з одною метою — опутати, прикрутити, обезличити і упідлити високий, вольний витвір природи — людську одиницю.

В-4. Тямиш ту поляну, де ми уперве здибалися? Я була в зеленій стрілецькій куртці, з лефошівкою через плече, з готуром свіжо застріленим у торбі, з свиставкою в губах. Тямиш, як ти витріщив на мене очі, побачивши мене? А я розреготалася, побачивши твоє зачудування. А ти був у простій блузі, підперезаний ременем, блідий іще від недавно відсидженої тюрми, з утомленим, помарнілим лицем, з крисатим капелюхом, насуненим на чоло. А почувши мій регіт, ти стрепенувся нараз, і зняв капелюх, і наблизився, і почав звинятися, що без дозволу ходиш по лісі, але тобі веліли лікарі... а ти тілько що вчора приїхав…

В-5. В таких хвилях ти цілував палкіше, пригортав мене до серця сильніше, і з твоїх уст лилися слова, що були для мене, мов роса для зв'яленої квітки. В таких хвилях мені здавалося, що заглядаю в твою душу, а крізь неї в якийсь величний світ, повний чудес і невиданої пишноти.А потім я почала ревнувати тебе до сеї сойки. Тихо, в глибині душі, я почувала глуху заздрість до неї.

Мені здавалося, що ти не мене любив, а її. її веселий скрекіт будив тебе щоранку; їїтихе порання в гнізді оживлювало тебе; цікавий погляд її очей наповняв тебе чарами, окрилював твої слова. І я зненавиділа її, як свою суперницю. Не смійся з мене, Массіно! Се правда…(Іван Франко).

III. Виконати морфологічний розбір зворотніх дієслів (за схемою).

В-1. Це двері до іншої реальності! А ще вражає швидка зміна картинки протягом якихось кількох годин. Уранці ти ще дома, а вдень уже виходиш з літака, скажімо, в Гельсінкі. Через півгодини ти – в електричці, що мчить просторами Фінляндії. Минає сорок хвилин – і вже в Турку, ще тридцять – на одинадцятипалубному поромі. А за годину він несе вас хвилями Балтії до Стокгольма. З ілюмінатора спостерігаєш за високими темно-зеленими хвилями. І згадка про те, що вранці пив каву на балконі свого міста, стає химерною. Хоча минуло лише кілька годин! А враження таке, що між кавою на балконі і прямуванням до берегів Швеції пролягає 4 щось подібне до вічності.

В-2. Мені здається, що саме тоді загадки тих руїн і пам'яток – штучних чи не штучних – входять у тебе разом з повітрям. Часом самотужки знаходиш відповіді на запитання, на котрі не може відповісти і найдосвідченіший гід. Варто лише налаштуватися на трансляційні хвилі, котрі охоплюють тебе в кожній незнайомій місцевості. Головне – відчувати їх. А якщо відчуєш, то плаватимеш у них, мов рибка. Тоді до тебе заговорить і каміння... Стосунки зі

світом дуже схожі на будь-які інші людські стосунки. Коли ти це розумієш, то вже не приховуєш того, що... ну, не вразив тебе той чи інший об'єкт, а привернуло увагу щось зовсім інше.

В-3. Це досить дивний страх: боюся не набратися потрібних і загальноприйнятих вражень. Боюся, що мозок відмовиться сприймати інформацію. Так, як це буває перед іспитами, коли береш підручник і наказуєш собі максимально сконцентруватись, а потім читаєш і... думаєш про щось своє. І з жахом помічаєш це лише тоді, коли з сотню сторінок уже перегорнуто, як нібито прочитані. Так буває ще й тоді, коли тобі кажуть: «Маєш неодмінно прочитати цю книжку – вона геніальна!» І ти починаєш напружуватись, аби всотати в себе цю геніальність, і знову сто разів повертаєшся до одного і того ж рядка.

В-4. Взагалі, сама фінська мова – то вже одна з найбільших екзотик країни. Ніколи не думала, що так захоплюсь лінгвістикою. Звісно, витратити на досконалість 7–9 років (а саме стільки, за твердженням знавців, потрібно, щоб вивчити фінську) – для мене завелика розкіш. Навіть якщо доведеться зустрітися з Арто Пааселінною. Але кілька слів знати необхідно! Крім привітання, не завадить знати ще одне: «дякую», тобто – «кіттос». 9 Ні, брешу! Є ще одне слівце, найнеобхідніше, якщо ви мандруєте цією країною, – «херкуліста». Увага: стає у пригоді кожні дві–три години. Вимовляється – з захватом. Означає – «дуже смачно». Діє – миттєво.

В-5. Певно, це був Тапіо – північний лісовий бог, котрий, за легендою, і утворив ці краї. Адже перша назва Фінляндії – Тапіола.

Так її називали в часи, коли тут, на кам'янистих і неродючих скелях, оселилися перші мешканці – племена суомі, хяме і кар'яла. «Тапіола» в перекладі означає «рідне, потаємне». Закон бога Тапіо тут діє до наших днів – зберігати все у первісному вигляді: води, гори та ліси мають бути такими, якими їх створила природа. Як це вдається – загадка. Але навіть у Гельсінкі з крана тече кришталево чиста вода, яку можна пити, мов з лісового джерела (Ірен Роздобудько).

ІУ. Заповнити таблицю

Система дієслівних форм

Дієвідмінювані	Відмінювані	Незмінні

В-1. Читати, читайте, читаю, прочитаний, перечитати, читаймо, прочитано, читавши, прочитавши, читатимемо, нехай читають, читай, перечитавши, перечитаний, перечитано, читаючий, перечитаю, перечитуймо.

В-2. Шукати, шукаю, шукатимемо, шукай, обшукати, шукаймо, обшукаймо, будемо шукати, нехай шукають, обшукавши, будемо

шукати, нехай шукають, обшукавши, перешукавши, хай шукає, шукає, перешукав, обшукала, обшукано, обшуканий, шукаючи.

В-3. Говорити, говорю, проговоривши, обговорений, говорить, хай говорить, заговорений, нехай говорять, обговорено, говоривши, говоритимемо, говорила, заговоривши, підговорити, підговоривши, говорив, обговорюють.

В-4. Навчитися, вчаться, вчитимуться, навчений, навчено, навчилися, навчаймося, навчалися б, навчена, буду вчитися, навчившись, навчаючись, навчайтеся, хай навчиться, вчилася, навчатимемося, нехай навчаються, навчимося.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які морфологічні ознаки має дієслово?

2. Яку систему дієслівних форм утворює дієслово у сучасній українській мові?

3. Які дієслівні форми називають дієвідмінюваними (предикативними)?

4. Які дієслівні форми називають недієвідмінюваними (непредикативними)?

5. Які граматичні категорії має дієслово?

7. Які граматичні категорії називають загальнодієслівними?

8. Яке значення передають дієслова доконаного виду?

9. Яке значення передають дієслова недоконаного виду?

10. Які дієслова виступають тільки у значення доконаного виду?

11. Які дієслова виступають тільки у значення недоконаного виду?

12. Як утворюються видові пари дієслів?

13. Які дієслова називають перехідними?

14. Які дієслова називають неперехідними?

15. Яку дію позначає форма активного стану?

16. Яку дію позначає форма пасивного стану?

17. На які семантичні групи поділяють зворотні дієслова?

18. Які способи дієслова виділяють у сучасній українській мові?

19. Що виражає морфологічна словозмінна категорія часу дієслова?

20. Які парадигми утворюють особові форми дієслова?

21. Яку дію, процес, стан називає інфінітив?

22. Які граматичні категорії властиві інфінітиву?

23. Які дієслівні форми утворюються від основи інфінітива?

24. Які дієслівні форми утворюються від основи теперішнього часу?

25. За якими показниками виділяють структурні класи дієслів?

Таблиця 1.

Семантичні особливості дієслова

Відмінюване дієслово, дієприкметник, дієприслівник, інфінітив і предикативна форма на **-но, -то** утворюють вихідну дієслівну парадигму, в якій кожне утворення виступає з однаковим набором лексичних сем, але з різними

Відмінюване дієслово – співвідноситься набір лексичних сем з якоюсь особою, що діє в певному реальному чи ірреальному часовому відтинку, у зв`язку з чим йому властиві граматичні семи особи, часу і способу, підпорядковані на семантичному рівні категорії персональності та імперсональності, напр.: *я **гуляю**. **бенкетую** в неділю і в будень* (Т. Шевченко).

Дієприкметник – теж пов'язаний з конкретною особою (або іншим діячем), співвідносячи з нею дієслівний набір представлено не як основний, динамічний, а як вторинний, ад`єктивований, а тому до його граматичних сем входить сема атрибутивності, напр.: *Зів`ялий лист, **пожовклий** лист шепоче скаргу Богу!* (П. Воронько); *Справді мовби нічого для нас вже не існує, тільки ця швидкісна траса, її нескінченність, її **гудучий, зникаючий** у темряві бетон* (О. Гончар).

Дієприслівник – передає головну, а вторинну ознаку, співвіднесену, проте, не безпосередньо з особою (або іншим діячем), а з тією основною дією, яку вона виконує. Отже, дієприслівник містить схему вторинності дії і сему граматичного часу, напр.: *До Бога **звівши** руки, розпука кидає в блакить крик навісної муки* (П. Воронько); *Співачка багато працювала, **готуючись** до концерту* (Л. Смілянський).не

Інфінітив – має не тільки сему дієвості, а й сему ад`єктивності, напр.: *Я буду **жити** і **творити*** (З часопису); *Як сонце я почну. А як скінчу? **Не знати**...* (П. Воронько); *Встать! – Учні встали* (О. Довженко). ***Керувати** – це означає передбачити* (З часопису). *В залі було **чути** всякі мови, перемішані, поламані, чудернацькі* (І. Нечуй-Левицький).

Предикативна форма на -но, -то цілком відновлює сему дієвості, частково втрачену пов`язаним з нею пасивним дієприкметником. Сема атрибутності, наявна в пасивних дієприкметниках, у предикативних формах практично нейтралізується, пор.: *Поле **засіяно** // Поле **засіяли**; Козаченька **вбито** // Козаченька **вбили***.

Таблиця 2.

КЛАСИФІКАЦІЯ ДІЄСЛІВ ЗА КАТЕГОРІЄЮ ВИДУ

Дієслово

Парновидові – утворюють корелятивні форми доконаного – недоконаного виду, напр.: *Пташки щебетливі **одлетіли** у вирій* (Панас Мирний). – *Журавлі в блакиті **відлітають** у тривожний дальній шлях* (А. Малишко); *Мова така ж жива істота, як і народ, що її **витворив*** (Панас Мирний). – *У нас уже кілька комісій, котрі впорядковують термінологію всякого роду, **витворюють** і ухвалюють ті чи інші неологізми* (В. Самійленко).

Двовидові – мають значення як доконаного, так і недоконаного виду. Видові значення таких дієслів ідентифікується у відповідних контекстах. Напр.: *розслідувати, веліти, абстрагувати, авансувати, адресувати, акредитувати.*

Непарновидові – мають значення тільки доконаного або тільки недоконаного виду. Напр.: тільки у формі доконаного виду вживаємо префіксальні (*заморгати, заблискати, попивати, протелітіти, подоливати*) і префіксально-постфіксальні похідні (*розговоритися, розкричатися, роздратуватися, надуматися, намитися*).

Таблиця 3.

Категорія стану

Стан – граматична категорія дієслова, яка передає взаємовідношення суб'єкта й об'єкта в процесі виконання дії

Активний (основний) – дієслово позначає дію, джерелом якої виступає суб'єкт (виконавець дії, носій стану), формально представлений у реченні як головний член – підмет. Виконувана дія безпосередньо спрямована на предмет. Виконування дії безпосередньо спрямована на предмет, що виступає у реченні другорядним поширювачем – прямим додатком у формі безприйменникового знахідного відмінка іменника або займенника, напр.: *Студент пише (писав, напише) курсову роботу.*

Пасивний – дія спрямована на об'єкт, формально виражений граматичним підметом. Реальний же суб'єкт дії або стану з формального погляду потрапляє у позицію додатка, вираженого формою орудного відмінка або ж названого у відповідній синтаксичній конструкції, напр.: *Курсова робота пишеться студентом; Курсова робота буде писана студентом; Курсову роботу написано; Курсову роботу було написано:Курсову роботу буде написано.*

Таблиця 4.

Зворотні дієслова

Зворотні дієслова становлять диференційований розряд дієслів активного стану, у складі яких постфікс -ся (сь) виконує словотвірну функцію.

Семантичні групи

1) **власне-зворотні** (позначають збіг суб'єкта та об'єкта дії); *одягати ся* (одягати себе), *умиватися, голитися, купатися*.

2) **непрямо-зворотні** (позначають дію, виконувану суб'єктом у своїх інтересах): *будуватися* (споруджувати будинок для себе), *лікуватися*.

3) **загально-зворотні** (позначають безоб'єктивний стан суб'єкта): *веселитися, тривожитися, хвилюватися, сердитися, злитися*.

4) **взаємно-зворотні** (називаються взаємні дії кількох суб'єктів, які одночасно є і об'єктами цих дій): *зустрічатися, миритися, обніматися, сваритися, цілуватися*.

5) **потенційно-активні** (називають потенційну дію як характеристику суб'єкта): *колотись, кусатися, дряпатися*.

6) **якісно-характеризувальні** (позначають типові дії – ознаки, яким здатні підлягати предмети, матеріали): *рватися* (нитки), *битися* (скло).

Таблиця 5.

Майбутній час дієслів

Категоріальне значення	Форма майбутнього часу	Спосіб творення	Приклади
Виражає процесуальні ознаки, що реалізуються як дії або стани після моменту мовлення	**Синтетична** 1) проста (доконаного виду)	набір основних флексій майбутнього часу доконаного виду майже повторює відповідний набір особових флексій теперішнього часу.	**Однина** *1-ша ос. напиш-у, зроблю* *2-га ос. напиш-еш, зроб-иш* *3-тя ос. напиш-е, зроб-ить* *(розм. зроб-е)* **Множина** *1-ша ос. напиш-емо, зроб-имо* *2-га ос. напиш-ете, зроб-ите* *3-тя ос. напиш-уть, зробл-ять*
	2) складна (недоконаного виду)	історично утворена від сполучення інфінітива з особовими формами допоміжного дієслова **яти**: ходити + иму = ходитиму. З синхронного погляду в структурі цієї форми виділяються інфінітив дієслова недоконаного виду, формотворчий суфікс **-м-** і особово-числове закінчення.	**Однина** *1-ша ос. писат-им-у,* *2-га ос. писати-м-еш* *3-тя ос. писати-м-е* **Множина** *1-ша ос. напиш-мемо (-м)* *2-га ос. писати-м-ете* *3-тя ос. писати-м-уть*
	Аналітична складна (недоконаного виду)	інфінітив сполучається з самостійними, не перетвореними в афікси особовими формами допоміжного дієслова **бути**.	**Однина** *1-ша ос. бути писати* *2-га ос. будеш писати* *3-тя ос. буде писати* **Множина** *1-ша ос. будемо писати* *2-га ос. будете писати* *3-тя ос. будуть писати*

Практичне заняття №7

ТЕМА: ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

Мета: поглибити знання про структурно-семантичні різновиди простих речень, типи однаскладних речень, засоби вираження головних членів; схарактеризувати особливості неповних речень, типи ускладнення простого речення; сформувати вміння здійснювати детальний синтаксичний аналіз різних типів простих речень та активно використовувати їх у своєму мовленні.

ПЛАН

1. Просте двоскладне речення.
2. Просте односкладне речення. Типи односкладних речень:
   а) означено-особове;
   б) неозначено-особове
   в) узагальнено-особове;
   г) безособове;
   г) інфінітивне;
   д) номінативне;
   е) вокативне.
3. Просте ускладнене речення:
   а) однорідними членами речення;
   б) відокремленими означеннями;
   в) відокремленими прикладками;

г) відокремленими обставинами;

г) відокремленими додатками.

ЛІТЕРАТУРА:

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. К., 2000. 430 с.

2. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. К.: Вища шк.., 2005. 270 с.

Допоміжна

1. Дудик П. С. Просте ускладнене речення: Навчальний посібник. Вінниця, 2002. 335 с.

2. Єрмоленко С. Нові підходи у вивченні простого речення (вища школа) // УМЛШ. 2005. № 2. С. 54 – 58.

3. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови К., 1972. Ч.2. 427 с.

4. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. К. ПП Я. Січовик, 2006. 240 с.

5. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис : підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін.; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К.: Знання, 2013. 238 с.

6. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. З творів художньої літератури виписати 15 односкладних речень (різних видів). Визначити види односкладних речень та форми вираження в них головного члена.

ІІ. З творів художньої літератури виписати прості речення, ускладнені: а) дієприкметниковим зворотом (5 речень); б) дієприслівниковим зворотом (5 речень); в) однорідними додатками (5 речень).

Три речення (на вибір) розібрати за схемою

(Схема розбору простого ускладненого речення.

1. Тип за кількістю граматичних основ (просте / складне). 2. Тип за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне). 3. Тип за інтонаційним оформленням (окличне/ неокличне). 4. Тип за характером предикативних відношень (стверджувальне/ заперечне). 5. Тип за структурою граматичної основи (двоскладне/ односкладне). 6. Тип за наявністю (відсутністю) другорядних членів речення (поширене/ непоширене). 7. Тип за наявністю (відсутністю) обов'язкових членів речення (повне/ неповне). 8. Тип за наявністю (відсутністю) засобів ускладнення (неускладнене/ ускладнене). 9. Пунктуація. 10. Аналіз головних і другорядних членів речення: а) пояснюване слово; б) запитання; в) аналізоване слово; г) член речення, його різновид; т) засіб вираження; д) тип синтаксичного зв'язку. 11. Засоби ускладнення).

III. Скласти прості двоскладні речення, ускладнені відокремленими прикладками. Пояснити розділові знаки.

IУ. Скласти прості двоскладні речення, ускладнені відокремленими додатками. Пояснити розділові знаки та умови відокремлення.

Таблиця 1.

КЛАСИФІКАЦІЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Структурно-семантичний тип	Структурно-семантичний підтип	Засоби морфологічного вираження головного члена	Приклади
І. Дієслівний клас			
Означено-особові – речення, головним членом яких є особова форма дієслова, що визначає особу, яка виконує дію	а) відмінювано-особові; б) відмінювано-інфінітивні; в) зв'язково-іменні	1) дієсл. 1-ї особи одн. хи множ. теп. чи майб. часу; 2) дієсл. 2-ї особи одн. чи множ. теп. або майб. часу; 3) дієсл. 1-ї та 2-ї особи одн. й множ, наказового способу.	1. **Люблю** мандрувати по рідній країні (І. Муратов). 2. Не єдиним хлібом **живете**, друзі (Розм.). 3. **Бережіть** це життя! (О. Гончар). **Гарячі будьте, полум'яні**! (П. Тичина).
Узагальнено-особові – речення, головний член яких означає дію, що може стосуватися будь-якої особи в будь-який момент часу	а) відмінювано-особові; б) відмінювано-інфінітивні; в) зв'язково-іменні.	1) дієсл. 2-ї особи одн. й множ, дійсного способу; 2) дієсл. 2-ї особи одн. наказового способу; 3) дієсл. 1-ї особи одн. й множ, дійсн. способу; 4) дієсл. 3-ї особи множ, дійсн. способу.	1. Багато **будеш знати** – швидко **постарієш** (Нар. тв.). 2. Вік **живи** – вік **учись** (Нар.тв.). 3. Як **дбаємо**, так **маємо** (Нар. тв.). 4. За одного битого двох небитих **дають** (Нар. тв.).
Неозначено-особові – речення, у яких	а) відмінювано-дієслівні;	1) дієсл. 3-ї особи множ.	І. З пелюшок дитину **привчають** любити

виконавець дії мислиться неозначено	б) відмінювано-інфінітивні; в) зв'язково-іменні.	теп., майб. часу; 2) дієсл. у формі множ. мин. часу.	й шанувати хліб (В.Скуратівський). Завтра до вас **подзвонять** (Розм.). 2. За літо школу **відремонтували**, завезли новенькі парти...(О.Донченко).
Безособові речення – речення, головний член яких означає дію або стан, що мисляться як незалежні від діючої особи чи носія стану	а) дієслівні (відмінювано-дієслівні), відмінювано-інфінітивні, зв'язково-модально-інфінітивні)	1) безособовим дієсловом; 2) особовим дієсловом, вжитим у безособовому значенні; 3) безособовими формами на **-но, -то**;	1. **Світало** по-березневому рано (З.Тулуб). 2. Як гарно **мріялося** на шкізьній лаві, скільки **робилося** сміливих, але часом неосяжних проектів (М.Коцюбинський). У тихому морі **темніє** (Леся Українка). 3. Під білою березою козаченька **вбито** (Нар. тв).
	б) іменні (зв'язково-іменні)	1) предикативними прислівниками (категорія стану); 2) предикативними словами типу **жаль, біда, гріх, шкода** (жаль), **шкода** (марно), **охота, час, страх, сором;** 3)предикативними словами типу **можна, треба, слід, варто, необхідно, доцільно;** 4) заперечними предикативними словами **нема, ніяк, нікому, ніде, ні з ким.**	1. Надворі було **вогко** та холодно (З газ.). 2. Кров не вода, розливати **шкода** (Нар. тв.). 3. **Треба** віри людині в людину (Л. Забашта). 4. Ледачому все **ніколи** (Нар. тв.). **Немає** там ні горя, ні зітхання (Леся Українка).
Інфінітивні – речення, головний член яких виражається граматично незалежним від інших членів	а) власне інфінітивні; б) інфінітивно-іменні		1. Знань за плечима **не носити** (Нар. тв.). 2. Двічі **молодим не бути** (Нар. тв.).

речення інфінітивом			

Таблиця 2.

Структурно-семантичний тип	**Структурно-семантичний підтип**	**Засоби морфологічного вираження головного члена**	**Приклади**
І. Іменний клас			
Номінативні – речення, єдиний головний член яких виражається іменними частинами мови в Н. в.	а) буттєві; б) вказівні; в) спонукально-бажальні; г) оцінні; д) власне називні: ж) «називний уявлення».	іменники та займенники у Н. в.	а) І **дощ**, і **сніг**, і **віхола**, і **вітер**. Високовольтна лінія Голгоф (Л.Костенко); б) **От Чернігів**. Ранком він ще спав (П.Тичина); в) **Документи**!– Документи у нас, товаришу, різні, – сказав повстанець... (О. Довженко); г) Ох, **яка ж краса**! Сад увесь убрався в іній (П.Тичина); д) "**Собор**" (назва роману О.Гончара); "**Диво**" (назва роману П.Загребельного). ж) **Степи**. Змазку входили вони в свідомість дітей робітничого передмістя (О.Гончар).
Генітивні – речення, граматичну основу яких складає незалежний Р. в.	а) стверджувальні; б) заперечні	1) іменники в Р. в. (родовий окличний); 2) частка **ні + Р. в. іменника ані + Р.в. іменника;** 3) числів. **один + частка ні + Р. в. іменника;** 4) **жодний + Р.**	1а) **Добра** святого! **Волі**! **Волі**! **Братерства** братнього! (Т. Шевченко); 2б) Всю довгу ніч **ні місяця, ні звуку**... (Т.Севернюк); **Ані краю, ні просвіту** (П. Грабовський):

		в. іменника; 5) **ніякий + Р. в. іменника;** 6) **нікого (нічого) + Р.в. іменника**	3б) **Ні одного деревця**... (М. Чабанівський); 4б) **Жодного вогника, жодної** людської **постаті**! (В. Малик); 5б) **Ніякого струмка і ніякої води** поблизу (І.Багряний); 6б) **Нічого** у нього святого (У.Самчук).
Квантитативно-генітивні – це речення, головний член яких є сполученням числівника з Р. в. іменника (займенника).	а) стверджувальні; б) заперечні	1) числівник + Р. в. іменника в одн. чи множ.; 2) кількісний прислівник + Р. в. іменника в одн. чи множ.; 3) іменник із кількісним значенням + Р. в. іменника в одн. чи множ.; 4) Р.в. іменника + фразеологізований квантитативний компонент; 5) Р.в. іменника + квантитативний компонент (порівняльний зворот). 1) частка **ні (ані)** з числівниковим квантитативним компонентом + Р.в.; 2) заперечний займенник (прикметник) + Р.в.; 3) **ні (ані)** з іменниковим квантитативним компонентом + Р.в.; 4) Р.в. + **ні (ані)** + фразеологізоване сполучення зі значенням міри, кількості.	1 а) **Землі** у нас **сім десятків** (Г.Квітка-Основ'яненко); 2а) **Грому багато, дошу мало** (Нар. тв.); 3а) **Море гомону-гамору** (С. Васильченко). 4а) **Грошей – повні кишені** (О.Маковей); **Риби – хоч греблю гати** (Нар. тв.). 5а) **Здоров'я – як кіт наплакав** (М. Ішенко). 1б) **Грошей – ні однієї гривні** (Розм.); 2б) **Хлопців – жодного. Користі – ніякої** (Розм.) 3б) **Дров ні хворостини** (Ю. Федькович); 4б) **Сну – ані на волосок** (Нар. тв.); **Щастя – ні на макове зерно**... (Д. Бедзик).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які ознаки властиві простим двоскладним реченням?

2. Які засоби вираження головних членів у простому двоскладному реченні?

3. Яке речення називають односкладними?

4. На які типи поділяють в сучасній українській мові односкладні речення з головним членом присудкового типу?

5. Яке односкладне речення називають означено-особовим?

6. Яке односкладне речення називають неозначено-особовим?

7. Яке односкладне речення називають номінативним?

8. На які типи поділяють в сучасній українській мові односкладні номінативні речення?

а) означено-особове;

б) неозначено-особове;

в) узагальнено-особове;

г) безособове;

г) інфінітивне;

д) номінативне;

е) вокативне.

3. Просте ускладнене речення:

а) однорідними членами речення;

б) відокремленими означеннями;

в) відокремленими прикладками;

г) відокремленими обставинами;

г) відокремленими додатками.

Практичне заняття № 8 – 9

ТЕМА: СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Мета: поглибити та узагальнити знання про структурно-семантичні типи складних речень, засоби зв'язку частин складного речення в сучасній українській мові; схарактеризувати лінгвістичні ознаки складних речень, принципи класифікації їх, особливості складних речень з різнотипними частинами; формувати вміння здійснювати синтаксичний аналіз різних типів складних речень та активно використовувати їх у своєму мовленні.

ПЛАН

1. Складносурядне речення.
2. Складнопідрядне речення.
3. Безсполучникове складне речення.
4. Складні речення з різними типами зв'язку.

ЛІТЕРАТУРА:

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2000. – 430 с.

2. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К.: Вища шк.., 2005. – 270 с.

Додаткова:

1. Дудик П. С. Просте ускладнене речення: Навчальний посібник. Вінниця, 2002. 335 с.

2. Єрмоленко С. Нові підходи у вивченні простого речення (вища школа) // УМЛШ. 2005. № 2. С. 54 – 58.

3. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови К., 1972. Ч.2. 427 с.

4. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. К. ПП Я. Січовик, 2006. 240 с.

5. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис : підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін.; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К.: Знання, 2013. 238 с.

6. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

**І. Виписати з творів П. Загребельного 5 складносурядних речення з різними типами сполучників та виконати їх синтаксичний аналіз за схемою (*Схема синтаксичного аналізу складносурядного речення:* *1. Визначення кількості предикативних одиниць. 2. Встановлення засобів поєднання предикативних одиниць. 3. Накреслення графічної схеми речення. 4. Визначення типу речення за кількістю граматичних основ та засобами поєднання предикативних одиниць. 5. Тип за семантико-*

синтаксичними відношеннями (відношення переліку, послідовності подій...). 6. Тип за структурними особливостями конструкції (відкрита / закрита). 7. Тип за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне). 8. Тип за інтонаційним оформленням (окличне / неокличне). 9. Пунктуація між частинами складносурядного речення. 10. Лінійна та графічна схеми речення. 11. Аналіз предикативних одиниць за схемою розбору простого речення).

II. Виписати з творів В. Шкляра («Маруся», «Чорний ворон») 5 складнопідрядних речення з різними типами сполучників та виконати їх синтаксичний аналіз за схемою (*Схема синтаксичного аналізу складнопідрядного речення:*

1. Визначення кількості предикативних одиниць. 2. Встановлення засобів поєднання предикативних одиниць. 3. Накреслення графічної схеми речення.

4. Визначення типу речення за кількістю граматичних основ та засобами поєднання предикативних одиниць. 5. Тип за співвідношенням головної і підрядної частин (одночленне/двочленне). 6. Тип за семантико-синтаксичними відношеннями (означальне, з'ясувальне, умови...). 7. Тип за місцем підрядної частини по відношенню до головної. 8. Тип за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне). 9. Тип за інтонаційним оформленням (окличне / неокличне). 10. Пунктуація між частинами складнопідрядного речення. 11. Лінійна та

графічна схеми речення. 12. Аналіз предикативних одиниць за схемою розбору простого речення.)

III. Виписати з тексту безсполучникові речення та виконати їх синтаксичний аналіз за схемою

(Схема аналізу складного безсполучникового речення:

1. Визначення кількості предикативних одиниць. 2. Встановлення засобів поєднання предикативних одиниць. 3. Накреслення графічної схеми речення. 4. Визначення типу речення за кількістю граматичних основ та засобами поєднання предикативних одиниць. 5. Тип за семантико-синтаксичними відношеннями (єднальне, часу...). 6. Тип за структурними особливостями конструкції (однотипні/ різнотипні). 7. Тип за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне). 8. Тип за інтонаційним оформленням (окличне/неокличне). 9. Пунктуація між частинами складного безсполучникового речення. 10. Лінійна та графічна схеми речення. 11. Аналіз предикативних одиниць за схемою розбору простого речення.)

В-1. 1. На все впливає мови чистота: зір глибшає, і кращають уста, стає точнішим слух... (Д. Павличко). 2. Подивився я на хати - нема в мене хати (Т. Шевченко). 3. Повечорів мій день, туман поле ясне укриває, я дивлюсь, хвилюючись, навколо, — мені треба поспішати (О. Довженко).

В-2. 1. Сполохані орли злітають у небо, сполохані жаби стрибають у болото (Є. Дудар). 2. Продержались з тиждень морози – земля закляла, як кістка (П.Мирний). 3. Блакить мою

душу обвіяла, душа моя сонця намріяла, душа причастилася кротості трав – добридень я світу сказав (П.Тичина) .

В-3. 1. Людство не усвідомить себе як єдине ціле – не буде йому добра (О. Гончар). 2. Здавна в Кавунівці так повелося: старі дома, а молодь здебільшого на марганцях (О. Гончар). 3. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь, широко стелиться килим ясно-зеленого вівса, далі, наче риза рути, темніє просо (М.Коцюбинський)

В-4. 1. Забудеш рідний край – тобі твій корінь всохне (П. Тичина). 2. Вночі несподівано задув північний вітер, небо скоро затяглося хмарами (О. Гончар). 3. А де ж чує – щось по листі шелеснуло, холодним вітриком дихнуло (Л. Глібов).

В-5. 1. Погаслі вечірні вогні: усі спочивають у сні (Леся Українка). 2. Старий присувається до вікна, зазира в середину й бачить: у хаті, за столом, сидять гості – учитель та селяни (М. Коцюбинський). 3. А де ж чує – щось по листі шелеснуло, холодним вітриком дихнуло (Л. Глібов).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які ознаки складного речення як синтаксичної одиниці?
2. Які складні речення називають складносурядними?
3. Як співвідносяться частини складносурядних речень?
4. Які засоби поєднання предикативних одиниць у складносурядних реченнях?

5. Які структурно-семантичні типи складносурядних речень виділяють у сучасній українській мові?

6. Які складні речення називають складнопідрядними?

7. Які ознаки складнопідрядного речення?

8. Які типи складнопідрядних речень виділяють у сучасній українській мові?

9. Які засоби поєднання предикативних одиниць у складнопідрядних реченнях?

10. Які складні речення називають безсполучниковими?

11. Які засоби зв'язку предикативних частин у складних безсполучникових реченнях?

Таблиця 1.

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ

Складне речення	
План змісту	**План форми**
Поліпредикативність – співвіднесеність змісту з ситуацією мовлення кількох предикативних одиниць у складному реченні	**Структурна схема –** абстрактний зразок, за яким будується кожна мінімальна конструкція (предикативна частина), що входить до складного речення

Таблиця 2.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОСТИХ І СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Аспект зіставлення	Прості речення	Складні речення
I. Спільні ознаки		
1) з граматико-синтаксичного боку	1. Предикативні синтаксичні одиниці-конструкції. 2. Наявність структурної схеми. 3. Наявність парадигми.	
2) із семантичного боку	Наявність семантичної структури.	
3) із комунікативного боку	Наявність актуального членування, інтонаційного оформлення, комунікативної цілісності	
4) функція	Призначені функціонувати в ролі самостійної комунікативної одиниці повідомлення.	
II. Відмінні ознаки		
	1. ПР складається з певних словоформ, тобто елементів, значно відмінних від речення. Синтаксичні зв'язки реалізуються між членами речення.	1. СР складається з ПО, тобто з елементів, більш близьких до поняття простого речення. Синтаксичні зв'язки реалізуються між ПО.
	2. ПР – структура монопредикативна.	2. СР – структура поліпредикативна.
	3. Граматичним значенням ПР є предикативність.	3. Граматичним значенням СР є поліпредикативність частин ПО та відношення між ними.
	4. Моделі ПР визначаються компонентним складом предикативних одиниць.	4. Моделі ПР визначаються тими ознаками, що об'єднують кілька предикативних одиниць в одне ціле.
	5. Просте (неускладнене) речення є переважно монопропозитивним, що функціонує як повідомлення про одну ситуацію реальної дійсності.	5. СР є поліпропозитивним, що функціонує як повідомлення про дві чи більше ситуації та відношення між ними.

Таблиця 3.

Характерні ознаки складного речення як синтаксичної одиниці

Складне речення		
З формально-граматичного погляду	З семантичного погляду	З комунікативного погляду
1) поліпредикативність, що виявляється в наявності кількох ПО; 2) структурна схема – абстрактний зразок, за яким будується мінімальна конструкція СР певного типу; 3) відповідний синтаксичний зв'язок – сполучниковий (сурядний, підрядний) і безсполучниковий (недиференційований); 4) засоби вираження синтаксичних відношень – сполучники і сполучні слова; анафоричні елементи, інтонація.	1) поліпропозитивність (кожна ПО містить окрему пропозицію); 2) семантико-синтаксичні відношення, що виникають між двома пропозиціями (ситуаціями дійсності); 3) наявність двох (і більше) предикативів з їх внутрішньою семантико-синтаксичною валентністю, що визначає семантичну структуру кожної ПО; 4) семантична та інтонаційна цілісність предикативних частин	1) функціонування у ролі окремої комунікативної одиниці; 2) функціонування у складі тексту; своєрідність ремо-тематичного членування, що зумовлено ситуацією мовлення та відповідним комунікативним завданням

Таблиця 4.

Структурна схема складного речення

Струтурна схема – абстрактний зразок, за яким будується мінімальна конструкція складного речення певного типу. Вона враховує:				
кількість предикативних одиниць	вид синтаксичного зв'язку між компонентами	засоби вираження семантико-синтаксичних відношень	розташування ПО	будову предиката, його модальні та видо-часові характеристики
	сполучниковий (сурядний, підрядний), безсполучниковий (недиференційований)	сполучники, сполучні слова, розділові знаки, що відповідають інтонації		

Таблиця 5.

Загальна класифікація складних речень

Складні речення		
Сполучникові типи (з диференційованим синтаксичним зв'язком)		Безсполучникові типи (з недиференційованим синтаксичним зв'язком)
Складносурядні	Складнопідрядні	Безсполучникові

Таблиця 6.

Характерні ознаки складносурядного речення

Складносурядне речення		
Формалні ознаки: 1)складносурядний сполучниковий зв'язок (єднальні, протиставні, градаційні, пояснювальні сполучники); 2) сполучники займають позицію між ПО; 3) при відкритій структурі – необмежена кількість ПО, що становлять незамкнений сурядний ряд; 4) при закритій структурі – обмежена кількість ПО (дві), що становлять замкнений ряд; 5) особливості синтаксичної будови ПО (предикативні частини побудовані за схемою простого речення – двоскладного і односкладного); 6) співвідносність форм присудків; 7) порядок ПО (фіксований чи нефіксований)	**Семантичні ознаки:** 1)кожна ПО виражає окрему пропозицію; 2) сурядні сполучники (семантичні й асемантичні) виражають семантико-синтаксичні відношення між пропозиціями ПО у складносурядному реченні	Комунікативні ознаки: 1)функціонує в ролі окремої комунікативної одиниці; 2) є структурним компонентом тексту; 3) має своєрідне ремо-тематичне членування, що зумовлюється сиуаією мовлення та відповідни комунікативним зданням

Таблиця 7.

Структурно-семантина класифікація складносурядних речень

<table>
<tr><th colspan="6">Складносурядне речення</th></tr>
<tr><td colspan="2">Відкритої структури – ССР, які можна доповнювати однотипними частинами; ПО становлять незамкнений ряд</td><td colspan="4">Закритої структури – ССР, які складаютья з двох ПО, між якими встановлюються детерміновані, взаємопов’язані відношення</td></tr>
<tr><td>з єднальними відношенням</td><td>з розділовими віношеннями</td><td colspan="2">які допускають другий сполучникови елемент</td><td colspan="2">які не допускають другого сполучникового елемента</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td>з одним показником зв’язку</td><td>з двома показни-ками зв’язку</td><td>градаційні</td><td>поясню-вальні</td></tr>
</table>

Таблиця 8.

<table>
<tr><th colspan="3">Ознаки складнопідрядного речення</th></tr>
<tr><td>Формальні:
1)Синтаксична єдність предикативних частин, а не сполучення простих речень.
2)ПО будується за структурною схемою прожого речення.
3)Структурні частини поєднані підрядним зв’язком.
4) Наявність головної ПО – частини, що підпорядковує залежну, та пдрядої ПО – частини, синтаксично залежної від головної ПО.
5)Підрядний зв'язок оформляється за допомогою підрядних сполучників, сполучних слів та анафоричних елементів.</td><td>Семантичні:
1)наявність головної та залежної пропозиції, між якими встановлюються семантико-синтаксичні відношення.
2)Типи семантико-синаксичних відношень оформляють спеціалізовані семантичні сполучники, співвідносні та сполучні слова.</td><td>Комунікативні:
1)Функціонує в ролі окремої комунікативної одиниці.
2)Є структурним компонентом тексту.
3) Має своєрідне ремо-тематичне членування, що зумовлюється ситуацією мовлення та відповідним комунікативним завданням.</td></tr>
</table>

Таблиця 9.

Характерні ознаки складного безсполучникового речення

Складне безсполучникове речення		
Формальні ознаки: 1)поліпредикативна одиниця, складається з двох і більше предикативних частин; 2)будується за структурною схемою складного речення; 3)предикативні частини поєднуються безсполучниковим зв'язком; 4) при відкритій структурі – необмежена кількість ПО, що становлять незамкнений ряд; 5)при закритій структурі – обмежена кількість ПО (дві), що становлять замкнений ряд; 6) при нефіксованому порядку ПО – гнучка структура; при фіксованому порядку ПО – негнучка структура; 7) предикативна частина складного безсполучникового речення будується за схемою простого речення.	Семантичні ознаки: 1)кожна ПО виражає окрему пропозицію; 2)недиференційовані семантико-синтаксичні відношення між пропозиціями ПО виражаються за допомогою інтонації, що передається на письмі відповідним розділовим знаком – комою, двокрапкою та тире, рідше – крапкою з комою.	Комунікативні ознаки: 1)функціонує в ролі окремої комунікативної одиниці; 2)є структурним омпонентом тексту; 3)має своєрідне ремо-тематичне членування, що зумовлюється ситуацією мовлення та відповідним комунікативним завданням; 4) виявляє синонімічні відношення із сполучниковими.

Практичне заняття №10

ТЕМА: ОРФОГРАФІЧНИЙ ТА ПУНКТУАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ЛІНГВІСТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

МЕТА: поглибити та узагальнити знання про структурно-семантичні типи складних речень, засоби зв'язку частин складного речення в сучасній українській мові; схарактеризувати лінгвістичні ознаки складних речень, принципи класифікації їх, особливості складних речень з різнотипними частинами; формувати вміння здійснювати синтаксичний аналіз різних типів складних речень та активно використовувати їх у своєму мовленні.

ПЛАН

1. Мета і завдання орфографічного аналізу.
2. Виділення й аналіз орфограм та пунктограм.
3. Типи орфограм та пунктограм.
4. Орфографічне правило.
5. Принципу правопису.
6. Правила пунктуації.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Сучасна українська літературна мова: підручник М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. / За ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 2000. 430с.

2. Сучасна українська літературна мова: підручник А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 1997. 493 с.

Додаткова:

1. Безпояско О. К., Городенська К.Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. К.: Либідь, 1993. 336 с.

2. Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова. Морфеміка і словотвір. Тернопіль: Лілея, 1999. 220 с.

3. Вихованець І. Р. Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / За ред. І. Вихованця. К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

4. Дудик П. С. Просте ускладнене речення: навчальний посібник. Вінниця, 2002. 335 с.

5. Єрмоленко С. Нові підходи у вивченні простого речення (вища школа) // УМЛШ. 2005. № 2. С. 54 – 58.

6. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. К., 1972. Ч.1. 402 с.

7. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. К., 1972. Ч.2. 427 с.

8. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця: «Поділля 2000», 2003. 464 с.

9. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. К.: ПП Я. Січовик, 2006. 240 с.

10. Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В., Берковець В. В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексика. Фонетика: підручник / за ред. А. К. Мойсієнка. К.: Знання, 2013. 340с.

11. Сучасна українська літературна мова: навчально-методичний посібник для дистанційного навчання / автори-укладачі І. С. Гонца, В. В. Розгон. Умань: Візаві, 2018. 338 с.

12. Український правопис. К.: Наук. думка. 2003. 236 с

13. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, Олійник І. С. К., 1985. 216 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: словник-довідник. К., 1995. 191 с.

3. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

4. Погрібний М. І. Орфоепічний словник. К., 1984. 629 с.

5. Полюга Л. М. Морфемний словник. К., 2009. 554 с.

8. Орфографічний словник української мови / уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. К., 1999. 989 с.

9. Русанівський В. М. та ін. Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. 750 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ:

І. Виконати орфографічний розбір слів за схемою

(Схема орфографічного розбору: *1. Записати слово орфографічно. 2. Виділити орфограму і визначити її тип. 3. Пояснити написання та встановити орфографічне правило. 4. З'ясувати прицип орфографії, на якому базується написання).*

В-1. Верб'я, Поділля, десь-не-десь, переміг-таки, Чикаго.

В-2. Дит'ясла, всього-на-всього, немовбито, ллється, гіркувато-солодкий.

В-3. Торф'яний, доньчин, абиякий, кінець кінцем, Різдво.

В-4. Ходи-бо, піддашшя, хто-небудь, Наддніпрянщина, мало-помалу.

В-5. Узлісся, цукерки «Вечірній Київ», портьєра, темно-червиний, печиво.

В–6. Зілля, табір «Джерельце», пів-Києва, хліб-сіль, південнослов'янський.

В–7. Червоногарячий, Вінниччина, неволя, компостний, начиння.

В–8. Левада, тьмяний, куди-небудь, Вологда, сюрреалізм.

В–9. Всього-на-всього, щовечора, символізм, фізико-математичний, єпископ.

В–10. Прибережний, доньчин, із-за, верф'ю, мільйон.

ІІ. Сформулювати правила пунктуації у поданих реченнях.

В–1. 1. Притулившись до верби з підмитим корінням, вона довго-довго не відходила від татарського броду. 2. Час налягав на неї, охоплював її душу, охоплював усе довкола... 3. На Оксану одночасно, мов заметіль, обвалились давня дівоча ніч любові і оцей призахідний день удовиної печалі (М. Стельмах).

В–2. 1. А Володимир з вербовою палицею в руках уже заходить у нашумовану воду й так придивляється до крижин, мов щось вичитує з них. 2. Спираючись обома руками на палицю, він злітав вгору й легко спускається на крижину, нахиляє її, лякається… 3. І тепер Володимирові не жаль себе, тільки мами жаль (М. Стельмах).

В–3. 1. Вдома Оксана загнала Стаха й Володимира на простору піч, кинула їм білизну переодягтися, потім напоїла чаєм з малиною і суницями, нагодувала, вклала спати Миколку та й взялася за мокру одежу. 2. Вранці, уже зготувавши снідання і випровадивши дітей з хати, Оксана раптом побачила химерну сорочку, пошиту з рибальської Ітки… 3. І, страхаючись зими, Оксана рідше йшла на роботу в колгосп, більше пропадала в лісах, збираючи то кислиці, то гриби, то жолуддя (М. Стельмах).

В–4. 1. Магазаник несхвальне покрутив головою, зітхнув і якийсь час мовчки снував по хаті, споряджаючи старий, теж панський, стіл. 2. Ковбаска, справді, була на славу, та пахла не так гілками, як мигдалевим цвітом черешні, і танула в роті. 3. Парубок,

темніючи, вже без надії шукав її очей, її суду і якось наосліп підійшов до неї (М. Стельмах).

В–5. 1. І тоді Стьопочка загуркотів дерев'яним засувом, задзвенів ланцюгом, брязнув защіпкою, просунув з дверей підкучерявлену, мов кущ перекотиполя, голову й пильно оглянув покупця спочатку настороженим, а далі хитреньким, чижикуватим поглядом. 2. Ось дві машини доїхали до перехрестя і теж стишили хід, повертаючи в ліс. 3. Утомлений, закривавлений, він якось дійшов до своєї нової оселі (М. Стельмах).

В–6. 1. Насторожений Стьопочка аж заграв м'язами, одразу розчинив сінешні двері, потім накинув па них ланцюг і сухо грюкнув засувом. 2. І раптом ще не видимі машини повіяли йому не бензином, не тенлом моторів, а ніжним хмелем зерна. 3. Скрадаючись, він дійшов до крайнього перед узбіччям дубадовговіка, вріс у нього (М. Стельмах).

В–7. 1. Стах відокремив закривавлене зерно, вийшов із ним на городець, узяв лопату та й, згинаючись, почав копати грядку на ячмінь. 2. І вся земля, росяніючи, тепер здається колискою, колискою життя, надій. 3. Та, зрештою, хіба оце похилене жито, оця червона пшениця, оце чорноките просо не поезія?

В–8. 1. Цієї ночі, у колі святих і грішних, Данило довго-довго не міг ні заснути, ні знайти собі місця. 2. Мов сновида, повернувся Данило до школи, погасив світло і ліг. 3. А ось і перша бджола, шукаючи поживи, золотим жолудцем упала на мачушник, забриніла йому ранкову пісню і почала набирати пилок у свої кошики (М. Стельмах).

В–9. 1. У такі дні він згадував свого тата на здибленому коні, згадував і коло святих і грішних у старій церковиці та й, згнітивши свої болі, ще упертіше осягав мудрість книг, вивчав закони спадної і підвищеної родючості землі, силу сортів або йшов у завіяну діброву чи в маленьку теплицю Максима Петровича… 2. Врослі в камінь деревця весною цвіли пухнастим цвітом, а восени червоніли гронами ягід. 3. А може, ще раз сходити до неї (М. Стельмах).

В–10. 1. Зрештою, повинен же голод якщо не зломити, то надломити жінку, надломити її честь. 2. З такими думками він зайшов до оселі, поклав у кишеню свіжу пампушку, зняв з кілочка рушницю, перевірив, чи заряджена, та й рушив у дорогу за своєю любов'ю чи, може, за ганьбою. 3. Магазаник дійшов до Оксаниного двору, побачив за типом почорнілі, з відкрученими головами соняшники, побачив напіввідчинені сінешні двері, блакитнаві, як Оксанині очі, вікна, кущ калини біля них і чогось по-дурному завагався, не зміг навіть зайти на подвір'я, а сперся обома руками на ворота (М. Стельмах).

III. Вибрати правильну відповідь та навести приклади

1. Складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка та іменника пишуться:

а) окремо;

б) разом;

в) з дефісом.

2. Приголосні [г], [к], [х] перед суфіксом *-ин* змінюються на:

а) [ж], [ч], [дˆж];

б) [г], [ж], [з];

в) [ж], [ч], [ш]

3. При утворенні дієслів з суфіксом -ну- [к] у групах приголосних -зкн-, -скн-

а) випадає;

б) не випадає;

в) змінюється на інший звук.

4. При утворенні прикметників та іменників із суфіксом -ан (-ян) групи приголосних [-ск-],[-шк-]:

а) змінюється на [шч] (орф. щ);

б) змінюються на [жч];

в) не змінюються.

5. Частка не у складі префікса недо-, який означає дію, стан або якість, що виявляються в процесах ознаках і предметах у неповній мірі пишеться:

а) окремо;

б) разом;

в) через дефіс

6. Словотворення частки аби, ані, де, чи, що, як у складі іменників, прикметників, займенників пишуться:

а) окремо;

б) разом;

в) через дефіс.

7. Назви посад, звань, учених ступенів тощо пишуться:

а) з великої букви;

б) з малої букви, але в лапках;

в) з малої букви;

г) без лапок.

8. Іменники – назви мір довжини, ваги, часу, місяців і днів тижня у Р.в. однини мають флексію:

а) а (-я);

б) -у (-ю);

в) -и (-і);

г) -а (-е)

9. Якщо у ролі прикладки виступає родова назва, то між означуваним іменником і прикладкою:

а) ставиться дефіс;

б) не ставиться дефіс;

в) ставиться кома.

10. Іменники - назви будівель, споруд, приміщень та їх частин у родовому відмінку мають закінчення:

а) -у (-ю);

б) -а (-я);

в) -о, -е.

IV. Виконати пунктуаційний аналіз простих речень за схемою (Схема пунктуаційного розбіру простого речення *1. Прочитати просте речення відповідно до вжитих у ньому розділових знаків (при усному аналізі), або записати речення (при письмовому аналізі). 2. Назвати і позначити пунктограми. 3. З'ясувати типи розділових знаків: а) за способом уживання: одиничні чи парні; б) за повторюваністю (для одиничних):*

повторювані чи неповторювані; в) за функціональним призначенням: роздільні чи видільні; г) за відповідністю загальноприйнятим пунктуаційним нормам: нормативні чи індивідуально-авторські; ґ) за здатністю мати пунктуаційний варіант (для нормативних): без варіантні чи варіантні. 4. Визначити принцип пунктуації: структурний, структурно-семантичний чи функціонально-стилістичний. 5. Аргументувати вживання розділових знаків пунктуаційними правилами).

VI. Підкреслити відокремлені означення, додатки та обставини й обґрунтувати пунктограми

В–1. 1. Дід Антип задоволене слухав, як розмірене тіктакали ходики, наче сперечаючись з новеньким будильником, купленим цього літа в сільмазі, та все жалкував, що не було в ньому такої зозулі, як у баби Устини (В. Земляк). 2. Причісує Оленку, пильнуючи кожного пасмочка; заквітчує, ніби коронує зірками, зверх блідого лобика. 3. Обличчя, в'янувши, знебарвилось і в брижі пішло, розвійчаті при очах, повних думкою (В. Барка). 4. А вздовж тину, за старою повіткою, росли великі кущі смородини, бузини і ще якихось невідомих рослин (О. Довженко). 5. Учитель завжди підтримував Сашкове захоплення поезією, особливо народною (С. Плачинда).

В–2. 1. Хлібороби, сполохом зібрані в сільраду недільного дня, слухають промовця, як ніколи в селі Кленоточі (В. Барка). 2. Коли вони мерзли так, що аж пекли, і не було вже терпцю йти далі, Климко сідав просто посеред дороги й одтирав їх руками, хукав на

них, піднімаючи до рота то одну, то другу, і знову одтирав (Г. Тютюнник). 3. Окрім посуду, трипільці виробляли фігурки Матері-землі (В. Таїк). 4. Наряджає доню: здається, то власне серце, вибране з грудей, окремо радіє (В. Барка). 5. Замість робитися майстрами часу, ми стали його бранцями (О. Забужко).

В–3. 1. Сплять вороги твої, знуджені працею, Нас не сполоха їх сміх... Чи ж нам, окривдженим долею клятою, Й хвиля кохання - за гріх? (М. Старицький). 2. Там, у льоху, в присмерку плигали жаби (О. Довженко). 3. На кожному крилі росло по великій груші, старій, дрімучій, груші щовесни цвіли помолодечому густо й пахучо, а під осінь і восени обсипали додолу такий грушкопад цукристих дичок, що й не визбираєш їх усі й не пересушиш (Є. Гуцало). 4. Хлопець любив дерева, квіти, тварину, усе, крім молока (Б. Лепкий). 5. А зібравшись, вирушає в дорогу, кликнувши за собою малого, проте бідового песика Кузьку - він-бо справді як той жучок, що живе на колосках,- рудий та криволапий (Г. Тютюнник).

В–4. 1. Він прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок (О. Довженко). 2. За кошти князя Володимира Великого було придбано внутрішнє начиння Десятинної церкви, включаючи ікони, хрести, посуд тощо (А. Багнюк). 3. Там він має оберігати од усякої напасті цілий лан лісової розсади: дрібненьких дубків, що недавно ще спали у жолудях, а весною проклюнулися із землі двома-трьома листочками та й пішли в ріст, берізок, в'язків, кленочків, осичок і приземкуватий пухнастих сосонок, схожих на їжаків (Г. Тютюнник). 4. Це був тендітний, бліденький підліток, мало схожий на сільських хлопчаків, огрубілих, засмаглих, немов

налаштованих до роботи, їх охоче відправляли в поле, кого до жаток, кого до снопів, навіть найменшого з них, пустуна Петрика, взяли у водовози… (В. Земляк). 5. Окрім сього великана, підіймається з піль ще кілька малих лісових оаз (О. Кобилянська).

В–5. 1. Тож коли Кузька підкочується до них на своїх кривих як дужки, лапках, заливаючись дзвіночком, вони, тільки для годиться, роблять два-три широких кроки, тоді обома ногами відштовхуються од землі і злітають (Г. Тютюнник). 2. Всі, крім поранених, підвелись і присунулись до нього (О. Довженко). 3. Погулявши коло бджіл і наївшись огіркових пуп'янків, натрапив я на моркву (О. Довженко). 4. Микола ставив крейдою знаки на кілках, що забіліли, обгорнуті в рисунок, мов ритуальні стояки древності (В. Барка). 5. Ступне Данило крок-два, а Кузьці треба ступнути десять, то доводиться йому бігти, хекаючи та висолопивши язика (Г. Тютюнник).

В–6. 1. Небо тремтить і глибшим стає щоразу, коли металургійний випліскує заграви, бурхаючи з крутого берега лавою розпечених шлаків (О. Гончар). 2. Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами, вони чомусь схожі для мене на круглі кобзи, які земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах (Є. Гуцало). 3. Коли ж опиняються на просторій галявині, вкритій рівненькими рядами саджанців – старші деревця вищі, середульші нижчі, а наймолодші зовсім при землі, – Кузька, забачивши сторожку, мчить до неї, вже не озираючись на Данила, й тонюсінько гавкає, не гавкає, а дзяволить (Г. Тютюнник). 4. Софія Київська – джерело для пізнання історії нашої культури, зокрема мистецтва Київської Русі

(Д. Горбачов). 5. Сивоок з розгону вдарив плечем у мертве дерево, намагаючись вивернути його з землі, щоб потім потоптати, затягти звідси світ за очі, спалити, пустити за водою – та будь-що! (П. Загребельний).

В–7. 1. На високих гривах гір кругом зеленіє старий ліс, як зелене море, вкрите хвилями (І. Нечуй-Левицький). 2. Тільки-но студент розлігся, відчувши себе в блаженстві супокою, як у відчиненім вікні з'явилася заспана Вірунька (О. Гончар). 3. Пахне грибами й медом, вогкістю пахне тією, що, опріч назви осінь, немає імені їй (М. Рильський). 4. По обидва береги Раставиці через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади, не одгороджені тинами (І. Нечуй-Левицький). 5. Зайшов з Маковеєм до стайні й, сполохнувши горобчиків, що назліталися туди на сніданок, побачив низеньку, принишклу каштанку (В. Земляк).

В–8. 1. За Джериною хатою, під старою грушею, на зеленій траві спав молодий парубок, підклавши під голову білу свиту (І. Нечуй-Левицький). 2. Окрім друкованого в Україні «Богословника», Шевченко, перебуваючи в дяка, міг ознайомитися і з окремими творами художньої літератури (Б. Чайковський). 3. На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою (І. Нечуй-Левицький). 4. Василько замовк, прочитавши в тому погляді невимовний смуток (М. Коцюбинський). 5. Кадрига скрадалася уздовж берега, не відважуючись пускатися на широкий простір цього переповненого водою великих слов'янських рік моря, непроглядного у глибинах, таємничо-неприступного, чорного, як шайтан (П. Загребельний).

В–9. 1. Тікаючи од дідового реву, одного разу стрибнув я з-під порічок прямо в тютюн (О. Довженко). 2. Відпахла липа, білим цвітом злита, І з літа покотилася гроза (М. Вінграновський). 3. Дорогу до кращих результатів запиняє нам та ж сама темнота молдуван, бо, замість помагати нам у боротьбі, вони шкодять їй, причиняються до розповсюдження філоксери (М. Коцюбинський). 4. На двадцяти шести лавках по чотири гребці, голі до пояса, бритоголові, забиті в кайдани, прикуті до товстезного ланцюга, що лежав змійовим валом уздовж дна кадриги (П. Загребельний). 5. І хай теорія, згідно з якою в нас немає нічого, окрім жадоби влади, наївна, бо мало що пояснює, проте ніхто не заперечуватиме того факту, що влада – цінність, якої ми прагнемо особливо (Л. Колаковський).

В–10. 1. 2. Розкажу вам про Якова Харченка, якого він смутку набравсь у Хмелинцях, залицяючись до Коханівни (Марко Вовчок). 2. До сьогодні перших українських книжок дійшло небагато, зокрема «Повість минулих літ» Нестора Літописця, «Слово про Ігорів похід» невідомого автора, «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона (З журналу). 3. Вітрила на кадризі вже давно було зірвано, тепер невільники рубали всі три щогли, які, падаючи, роздушили тих, хто, прикутий залізним ланцем, не міг порятуватися (П. Загребельний). 4. Старий Сінам-ага, страждаючи від хворощів, втомлено споглядає шістьох вродливих чорнооких молодих жінок, скованих докупи за шиї (П. Загребельний). 5. Яничари завили, почувши про Селімову смерть (П. Загребельний).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке орфографічне правило?
2. На яких принципах базується українська орфографія?
3. Які правила встановлено для написання ненаголошених *е, и*?
4. Як пишуться *е, и* у словах іншомовного походження?
5. Коли пишеться мякий знак?
6. Як пишуться складні слова?
6. Коли вживається велика літера?
7. У яких випадках вживають небуквенні орфограми?
8. Які слова завжди пишуться через дефіс?
9. Які прислівники завжди пишуться окремо?
10. У яких словах відбувається подвоєння літер, що є наслідком прогресивної асиміляції?
11. Які розділові знаки ставлять між підметом і присудком?
12. Які розділові знаки ставлять при однорідних членах речення?
13. Які умови відокремлення означення, прикладки?
14. Коли відокремлюють додатки?
15. Які умови відокремлення обставини?
16. Які розділові ставлять при вставних та вставлених словах, словосполученнях, реченнях?
17. Які розділові ставлять при прямій (непрямій, невласне прямій) мові?

Лабораторна робота № 1

ТЕМА: МОРФЕМНИЙ ТА СЛОВОТВОРЧИЙ РОЗБІР СЛОВА

І. З поданого тексту виписати слова, утворені морфологічним та неморфологічним способами. Обґрунтувати свій вибір

В-1. **СОНЯШНИКИ**

Вузька дорога потяглася вгору поміж глинистими крутосхилами, укритими чагарником. Попереду, десь зовсім близько, упоперек шляху синіло небо, позаду в просторих низинах вільно розкинулися левади, луги-оболоні тонули в прозорості, спокійно сяяла річка.

І раптом йому перехопило дух. Те, що він побачив перед собою, на мить приголомшило й осліпило його: на широчезній рівнині, скільки сягає зір, яскраво золотилися соняшники. Стояли до самого обрію, пишноголові, стрункі й незліченні, і всі, як один, обернені до свого небесного взірця, до сонця. Здавалося, вони й самі випромінювали світло своїми жовтогарячими коронами, і, може, тому навкруги було якось особливо ясно, чарівно й святково, мов у заповіднику сонця. Тут навіть повітря, здавалося, несло в собі золотисті відтінки.

Із глибини золотих плантацій білою чаєчкою виринула чиясь косинка. За нею швидко з'явилася друга, третя... Дівчата рухалися міжряддями, повільно наближаючись до шляху. Там, де вони проходили, із соняшниками творилося щось дивовижне. Утрачаючи

свій царський дрімотний спокій, рослини зненацька оживали, золоте тарілля, здавалося, само розігнавшись, летіло стрімголов назустріч одне одному, і, з'єднавшись на мить у поцілунку, знову розліталось урізнобіч, і вже знову вільно сміялося, пустотливо погойдуючись, сяючи розімлілим золотом до сонця (за Олесем Гончаром).

В–2. ПОЛТАВСЬКА ФОРТЕЦЯ

На правому високому березі річки Ворскли, на межі Дикого поля у 1608 році засновано фортецю в Полтаві. Земляними валами, ровом і частоколом було украплено трикутний у плані мис, що і тепер є у центральній частині міста. На куті мису, там, де нині стоїть Ротонда дружби народів, був великий бастіон підковоподібного плану. Вірогідно, найвідповідальніші ділянки були підсилені рубленими баштами. В'їзна брама була там, де вулиця Жовтнева виходить на площу Леніна. Після Переяславської угоди Полтавській фортеці надається великого значення. Під час облоги Полтави шведською армією фортеця мала досить розвинену систему укріплень близьку до бастіонної, у вигляді неправильного полігона Дещо витягнутого з півдня на північ. Вона мала п'ять в'їзних брам: Київську, Спаську, Мазурівську, Подільську та Кирилівську. Уздовж схилів яру ще зберігалися рештки первісних укріплень 1609 р. Захисники Полтави 1709 року поновили цю лінію оборони. Лінія укріплень одночасно правила й за греблю, яка перегачувала річку Полтавку, так що у фортеці утворився став, який був джерелом води під час облоги. Усі вежі були дерев'яними,

рубленими, чотиригранними, невисокими, з наметовими покрівлями. У 1817 році за розпорядженням генерал-губернатора вали розкопали, рови засипали і на їх місці проклали бульвари.

В–3. ІВАН МАЗЕПА

Майбутній гетьман народився у 1639 році у вельможній українській родині Мазеп-Калединських. Відповідно до походження він здобув досить високу освіту – спочатку навчався в Києво-Могилянському колегіумі, потім у Варшаві, слухав курси в університетах Німеччини, Італії, Франції, Нідерландів. Завдяки цьому Мазепа володів кількома мовами, добре знав артилерійську справу, писав вірші, розумівся на літературі й мистецтві. Деякий час виконував дипломатичні доручення на службі польського короля, був посланцем у Козацькій Україні. Як ревний покровитель православ'я Мазепа значну частину власних прибутків віддавав на спорудження чудових церков та монастирів. Вони оздоблювалися в пишному стилі козацького бароко, який часто називали на честь гетьмана, мазепинським. Гетьман відновив Києво-Печерську лавру, оточив її великим кам'яним муром, поставив Святу браму, відбудував собор Святої Софії, збудував церкву Святого Миколая в Миколаївському монастирі та величезну церкву Вознесіння в Переяславі. Піклувався він і про розвиток освіти в Україні. Прагнучи, «щоб українська молодь могла в повну міру своїх можливостей користуватися благами освіти», Мазепа заснував чимало шкіл і друкарень, сприяв спорудженню нових корпусів Києво-Могилянської академії (цього статусу вона набула в 1709

році), яка з часом теж стала називатися Могилянсько-Мазепинською.

В–4. ДЕРЕВІЙ

Якщо ви гарячої літньої днини, коли й вітерець не шелесне, стомитесь у дорозі та присядете десь на горбку відпочити, то відразу вдихнете гіркувато-приємний освіжаючий дух деревію, що тут-таки довкруж розсипав свої білі (або й блідо-рожеві) щитоподібні суцвіття на високих і міцних внизу брунатних, стеблах. Коли ж помнете в долонях один такий щиток або ж потрете візерунчасті листки і глибоко вдихнете бальзамовий запах, то відчуєте, як стало вам легко, приємно, як прибувають сили.

Ця багаторічна трав'яниста рослина надзвичайно поширена по всій Україні, її невибагливість, життєздатність, плодючість (25тис. Насінин з однієї рослини!), чіпкість і витривалість ніби не знають краю, не мають меж. Деревій можна знайти практично скрізь: у лісах і чагарниках, на галявинах і узліссях, на вкритих травою степових схилах і високих берегах річок, в низинах і байраках, попід парканами і вздовж доріг, у лісосмугах і на сухих луках. Нерідко сусідами його є звіробій і материнка, петрові батоги і подорожник.

Часто цю траву називають тисячолисником, бо має листя дрібно посічене, наче на одному черешку кучерявиться безліч маленьких листочків. За давнини мав ще й інші назви – сер поріз, порізник, кривавник.

У медицині деревій застосовують з давніх-давен. Греки називали його ранником, бо він широко відомий як кровоспинний, знезаражувальний засіб (Л.Павленко).

В–5. ПЕРВОЦВІТ ВЕСНЯНИЙ

На Україні його здавна вважають охоронцем життя, що дає силу й бадьорість кволому тілу. Його веселі, похилені набік сонячно-жовті суцвіття на невисокому квітконосі називають ключиками, які відмикають браму теплого літа, символізують буяння зела і древа, щедрість розкутої від зимового сну рідної землі.

Про дивовижні й лікувальні властивості первоцвіту весняного (а саме цей вид із багатьох первоцвітів найбільше використовується в українській народній медицині) існує немало легенд і повір'їв у багатьох народів Європи. Стародавні греки, приміром, називали його квіткою Олімпу, квіткою дванадцяти богів, вірили в його надзвичайну здатність лікувати всі хвороби.

Чому ж така шана цій загалом скромній рослини з розеткою світло-зелених із жовтовинкою зморшкуватих листків та з однією квітконосною стрілкою? По-перше, висушені листки й квітки первоцвіту – дійовий засіб не лише від застудних захворювань, а й як проти спазматичний, болетамувальний, заспокійливий засіб. По-друге, листя первоцвіту має надзвичайно великій вміст вітаміну С: у двох листках добова потреба людського організму! Тим-то первоцвіт весняний усіма знавцями рекомендується чк чудова салатна рослина (Л.Павленко).

В–6. НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Україна – одна з найбільш густонаселених земель. Найгустіше населені індустріально-аграрні райони. Поряд з історичним і соціально-економічним факторами певний вплив на розміщення населення мали природно-географічні умови.

Населення України різноманітне за своїм етнічним складом. Крім українців (три чверті населення) значний відсоток становлять інші східнослов'янські народи, а також євреї, західні та південні слов'яни З інших етнічних груп найбільш чисельні романомовні народи (молдовани, румуни), греки, представники фінно-угорської та алтайської мовних сімей.

На динаміку чисельності та географічне розміщення українського народу помітно вплинули міграційні процеси, характер природного відтворення, етнокультурні взаємини, а також соціально-політичне розмежування української етнотериторії в минулому.

Дуже значною була українська еміграція із західноукраїнських земель, які були в Австро-Угорській державі, в країни Американського континенту. Тільки в США за чотири десятиліття і початку двадцятого століть із цих областей прибуло понад сімсот тисяч осіб (За В. Наулком).

В–7. ДУМКА ПРО ХЛІБ

Гінзбург ляснув віжками, кінь легко виніс гринджолята за село, на рівну степову дорогу. Дзвінко рвав копитами збитий, утоптаний,

спресований зимовими морозами сніг, а довкола застигли, розіслалися безмежними заметами поля.

Морозне повітря обдувало Гінзбургові щоки, холодило очі так, що аж сльози виступали, щипало за носа. Та він не скулився, не ховався обличчям в овечий комір кожуха, а, випроставшись назутріч тугому пружному вітрові, дихав на повні груди.

Щасливо й радісно дивився Гінзбург на немов викутий із застиглого полум'я захід, що з останніх сил утримував на своїй вузькій та довгій долоні сонце, яке великою ртутною кулею намагалося скотитися донизу.

Він задоволено думав, що, незважаючи на посушливу осінь, вологи вистачить і люди будуть із хлібом. Бо за роки дитинства, а потім і юності навчився Григорій поважати нелегку працю хліборобів – оцих усіх дядьків, які одвічно несуть на своїх плечах увесь рід людський, годуючи його, напуваючи та зодягаючи, і яким, по злій іронії долі, зроду-віку не вистачало місця за велелюдним столом: тулилися несміливо десь аж у кінці.

В–8. ЖИТО

У мого діда не було свого земельного маєтку, але він мав уроджену пристрасть до землі й до коней. З яким замилуванням він стежив за буйними рунами, за розкішною пашнею. Пізніше, коли, з'їхавшись з усіх кутків України, ми збиралися вдома всі разом, дід, цілуючи нас зі сльозами в очах, незмінно ставив нам одне й те саме питання: «А як там жито – чи добре росте?»

Кожного вечора ми запрягали коня й виїжджали поглянути на пашню в полі. Дідова душа раділа. Море зеленого збіжжя хвилювалося аж до обрію. Дідова душа раділа. Море зеленого збіжжя хвилювалося аж до обрію. Дід зупиняв коника на роздоріжжі. Нарвавши пучок свіжої трави, він давав її Буренькому, погладжуючи його лискучу золотисту гриву.

Вельми вдоволений дід звертався до зустрічних селян: «Ну, як там, Пилипе, чи гарна в тебе гречка?» А що до іншого: «Щось твоє житце, Лаворине, рідкувате цього року!»

Дідова чумацька натура була нерозлучна із землею, з тваринами, з природою.

Земля! Вона краща за золото, вона дає нам радість, щастя й силу. Це – споконвічний і мудрий керівник життя.

В–9. ВИНОГРАДНИК

Зелене море листя грало всіма барвами: від чорно-зеленої до жовто-зеленастої, а згори вторувала тій мелодії барв безладна гармонія мідних дзвоників отари, шо паслись по горах, та тужлива чабанська сопілка.

Замфір дуже любив свій виноградник. Оця десятина землі, густо засаджена розкішними кущами, відділена від гори столітніми волоськими горіхами, делікатними жерделями та сіролистими айвами, дісталась йому від батька. То була дідизна.

З виноградником цим пов'язано так багато споминів. Ще дитиною бігав там, з утіхою смакуючи солодкий виноград, зазираючи під кожен кущ. Усе тут знайоме, усе своє. Там під

горіхами сходився він у свято зі стрункo чорнооко Маріорою. Там посадив на щастя якийсь особливий гатунок винограду – от як розрісся тепер розкішно! – а тут, хазяїном уже, завів молодняк.

Замфір присідає під кущем, обережно розгортає листя – то делікатне, ясно-зелене, вкрите знизу білим пушком, то темне, блискуче, наче полив'яне. Там, під листям, цілі купи розкішних кетягів так і обліпили кущ, так і вгинають лозу під непомірною вагою. Радісно б'ється Замфірове серце, а очі сміються до здорових грон.

В–10. ЗГАДКА

Нелегка емігрантська доля занесла родину онука Миколи Аркаса до Франції, а потім до Сполучених Штатів Америки. Звідти він писав: «Згадую благословенну Францію, де ми жили в справжньому селі серед лісу, у якому водилося багато диких свиней і оленів. Але такої природи, як в Україні, – немає ніде.

Я приріс серцем до тієї України, коли херсонські степи хвилювалися ще тирсою, коли терпко пахло полином, коли в простеньких, але чепурненьких хатках увечері блимало світло каганця, коли скрипів журавель, коли лунала наша пісня, скомпонована душею народу, може п'ятсот літ тому.

Я пам'ятаю поважний благовіст Миколаївського собору, який котився по повені Бугу й чувся за двадцять верст од міста, у нашому маєтку. Я пам'ятаю храмові святв, квітник дівчат і парубків коло церкви, процесії співучі й виблиски наперсного хреста понотця.

Я пам'ятаю сліпців-кобзарів і сліпців-лірників. Я пам'ятаю вулицю на селі й себе, підпарубка, у вишитій сорочці, синіх шароварах, чоботах з рипом і малиновому поясі – барва нашого села. Я пам'ятаю розмови з простолюдом мудрим, виснаженим працею, але бадьорим духом».

ІІ. У кожному слові виділити закінчення і визначити його граматичне значення

Зразок: Збіжжям – закінчення -ям утворює форму іменника середнього роду О.в. однини.

В–1. Змагається, сьома, ворожнечею, читатиму, його, іншими, одинадцятьох, довгошиїх, возз'єднанням, рішучості, виробництва, швидкостей, молоддю, університету, перечитую, написанням.

В–2. Накресленому, засохлий, атакуючих, вичерпуватиму, перевеземо, рішенням, п'ятдесяться, дев'яноста, перевезіть, влітають, кожним, подолянами, канцелярії, всякого, сьогоднішній, літнєє.

В–3. Літняя, батькове, могутньому, сім'єю, суддів, аудиторіями, Дніпра, майдану, розповідять, перетворюються, Маріїної, білолицьою, білолицими, приходили, графлять, повеселілим.

В–4. Захоплюється, насінням, керую, мільйоном, тенета, тереновий, молодістю, турбота, тямущий, хибний, химерниця, хресний, зіллям, сміливому, ціджений, святкують.

В–5. Керуєш, церемонією, цілковитого, вщипливий, вщухати, галантний, вугляр, гримучий, грудочка, двотижневий, давнішній, дихальний, довантажити, електризувати, зав'язувати, завдячувати.

В–6. Вщухнете, галасливістю, вузенькім, громадським, двокрилими, діагностичній, довантажується, загальмувала, сконструйованим, ледаченькою, лісосмузі, майстрував, нездійсненним, переобладную, полежаний, законспектованій.

В–7. Дев'ятикутним, далекозорому, доварюємо, загальнолюдськім, заварив, компонувального, проконсультовано, лащитися, мальовнича, марнослівним, милозвучного, незродливая, пригладжено, розсортованій, хуторянину, лимарювала.

В–8. Справжню, вузол, простягалися, Візантією, морем, Києва, руїнами, сяйвом, поховані, золотоверхого, матеріальної, заховано, цієї, печерах, горіли, наших.

В–9. Несторів, ставала, академією, промінитися, своєрідним, далекому, дзвеніли, лопотіли, торговельних, синьо-жовтому, відбита, ідея, пов'язаний, поняттями, вогнем, жодною.

В–10. Стихій, поєднані, панує, творять, дають, призводиш, змаганнях, катаклізмів, виходите, пращурів, розташовуватися, національно-визвольних, краю, достиглих, призабулося, кольорів.

III. Виконати морфемний аналіз слів за схемою

(Схема морфемного аналізу: *1. Записати слово. 2. Виділити морфеми (закінчення, основу, корінь, префікс, суфікс, інтерфікс, постфікс). 3. Охарактеризувати закінчення: тип за функцією та значення. 4. Проаналізувавши основу (проста, складна, похідна чи непохідна, вільна чи зв'язана). 5. Обґрунтувати корінь добором спільнокореневих слів. 6. Охарактеризувати префікси: тип за функцією та значення. 7. Дати характеристику суфіксів: тип за функцією та значення. 8. Визначити функції інтерфікса, постфікса).*

В–1. Приправлений, розсортувати, розрахувати, схарактеризований, шовкопрядильний, стосуватися, розсиджуватися, припізнюватися, полум'яніти, піднесення.

В–2. Розслаблений, схвильованість, шестибальний, стерилізований, розсерджуватися, приписуватися, полуднати, поліграфічний, накарбований, задушливість.

В–3. Викреслювати, вилікувати, грошовитий, гальмівний, двоколісний, довіряти, жарознижуючий, забудькуватий, загальнодоступний, підбудовувати.

В–4. Викривати, в'язальниця, геніальність, двозначний, довірливість, електромонтажник, живильний, забурмотіти, загальнолюдський, переоцінювати.

В–5. Вилежуватися, вшановувати, гармонізувати, десятигранний, довготерпеливий, епічність, жестикулювати, забетонований, задушливість, диспропорціональний.

В–6. Демобілізований, переобладнання, театралізувати, індивідуалізувати, звуконаслідування, їжакуватий, першокурсниця, якнайважливіший, підпорядковувати, каменоломня.

В–7. Імпровізаторський, матеріалізувати, дисимілятивний, загортальний, перепідготовка, надолужувати, зрусифікувати, щедрувальниця, перифразований, паспортизувати.

В–8. Десятиповерховий, недобачати, заідеологізований, наелектризовувати, повиїжджати, щиросердечний, одомашнювати, носовичок, лексикалізований, схарактеризувати.

В–9. Звинувачувати, дивакуватий, йотований, завуальовувати, загальнонаціональний, льонозаготівельний, новопризначений, стихенька, розметикувати, фольклористичний.

В–10. Теплопередача, зернозбиральний, знезаражувати, набундючитися, цілеспрямований, директорувати, урбаністичний, обездолений, подавальниця, переполовинити.

IV. До поданих слів дібрати мотивуючі слова. Виділити у них твірну основу та словотвірний афікси

Зразок: лісостеповий ← лісостеп

далекосхідний ← Далекий схід

В–1. Лісництво, розлетітися, притухнути, парижани, надіятись, обкреслений, жонглювати, південнобузький, журливий, льонозаготівельний.

В–2. Лісонасадження, парламентерський, розмагнічений, притриманий, облагоджений, легкоатлетичний, льонопрядильний, житній, кругловидний.

В–3. Лісосмуга, розмальований, облагородити, обліплений, жонглерський, сільськогосподарський, лівобережний, кругосвітний, кров'янистий, призначення.

В–4. Висококалорійний, звичайненький, газета «Уманська зоря», взаємовідношення, миттю, кам'яновугільний, за́сік (місце в коморі), маріїнський, матеріалізований, вагатися.

В–5. Звукосполучення, бряжчати, згасаючий, автоматизований, обидва, квітникарство, дисимілюватися, МОНМС, батьківщина, верховодити.

В–6. Боєздатний, красномовство, добраніч, межигір'я, зрівноважений, ідолопоклонник, контратака, ім'я, кавоварка, ласувати.

В–7. Бджолозапилювання, верещати, багатослівний, готель «Дніпро», коло, злодійкуватий, видозмінювати, змістовність, квитатися, манюсінький.

В–8. Сьогодні, газета «Вечірні Черкаси», кулеметник, марнослівний, корінь, прибільшувати, одинадцять, виготовлюваний, карколомний, розмагнічувати.

В–9. Козаччина, позаконкурсний, звуконаслідування, бідолашний, УДПУ, кіноактор, розігрувати, похолоднішати, операційна, клятвопорушник.

В–10. Сіроокий, вивершувати, цукерки «Вечірній Київ», катастрофічний, роз'їзний, підтанцьовувати, перерозподілений, літописець, вільнюський, контузія.

V. Виконати словотвірний розбір за схемою

*(**Схема словотвірного розбору:** 1. Записати слово і його початкову форму. Визначити частиномовну належність слова. 2. Дібрати мотивуюче слово (спільнокореневе, простіше за будовою). 3. Виділити твірну основу і словотвірні афікси (крім закінчення). 4. Записати словотвірні суфікси і визначити їх вид. 5. Визначити спосіб творення. 6. Вказати на морфологічні зміни (за їх наявності).*

В–1. Легковажний, імміграція, замовлення, відновлення, викреслювати, журавлиний, коректорський, найнижчий, нерозпроданий, багатогранний.

В–2. Водограй, піддубник, викладання, багатослівний, вилежуватися, коренеплідний, найдорожчий, нерозривний, отоварюватись, багатолюдний.

В–3. Аморальний, колоситься, відпрацювання, плоскогір'я, годинникар, законсервувати, наживлювати, нечленороздільний, офіціальність, багатослівний.

В–4. Вималюваний, спростований, лопнути, кругом, кінознімальний, відволікаючись, хвальковитий, стримувати, пожовклий, кількасот.

В–5. Зацьковаий, обкладинка, позападати, пулею, виноградарський, споріднювати, побоюючись, червоногарячеє, ожвавлювати, нафтопромисловий.

В–6. Шістсот, черговий, сприятелюватися, півтораметровий, вистражданий, окраїна, хвороботворний, перебинтовувати, субтропічний, півстоліття.

В–7. Чимдуж, напрямлений, хворобливість, одухотворений, піввідчинений, знімок, край, віддзеркалюваний, натовплюватися, капіталовкладення.

В–8. Стрілою, зневага, відпрацьований, завідуючий, хвилеломний, інфільтративний, з'явитися, марокканець, льонозаготівельний, Мельник.

В–9. Другий (інший), кваліфікаційний, перемігши, втридорога, літочислення, перетомлюватися, настирливий, зскрібати, меліоративний, крякати.

В–10. Супутник, зневажати, позапроваджувати, знайомство, кравчиня, підворушувати, доброзичливість, зсохлий, мелькнути, знадвору.

Лабораторна робота № 2

ТЕМА: МОРФОРЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРИСЛІВНИКІВ ТА СЛУЖБОВИХ СЛІВ

І. Виконати морфологічний розбір прислівників за схемою (Схема морфологічного розбору прислівника:

1. Слово, яке аналізується. 2. Частина мови. 3. Розряд і група за значенням: означальний (якісно-означальний, способу дії, кількісно-означальний) чи обставинний (місця, часу, причини, мети). 4. Ступінь порівняння (для якісно-означальних). 5. Група за походженням: первинний чи вторинний (відіменниковий, відприкметниковий, відзайменниковий, відчислівниковий, віддієслівний, відприслівниковий). 6. Синтаксична роль. 7. Спосіб творення. 8. Вимова і написання)

В–1. Це був чистий розбишака-халамидник. Не було того дня, щоб хто-небудь не жалівся на Федька: там шибку з рогатки вибив; там синяка підбив своєму «закадишному» другові; там перекинув діжку з дощовою водою, яку збирали з таким клопотом.

Наче біс який сидів у хлопцеві! Усі діти як діти, – граються, бавляться тихо, лагідно. Федькові ж, неодмінно, щоб битися, щоб що-небудь перевернути догори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці (В. Винниченко).

В–2. Хлопці догадуються і прив'язують до хвоста ганчірку. Тоді змій плавно й легко здіймається вгору. Приємно держати його! Вітер чудесний, тільки розсотуй нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. Змій кокетує і хитає головою то в той бік, то в другий, наче комусь шепче на вухо то з одного боку, то з другого. А як дерчітки ще начеплені, аж дух радіє! Цілий день би стояв, та держав, та дивився вгору. Небо високе-високе, синє та холодне. А змій у ньому білий-білий, хилитається, хвостом злегка водить, наче плава, наче йому душно і він ліниво обмахує себе віялом. І ледве-ледве чутно ллється од його дирчання дирчаток. Не тільки бачиш, а й чуєш. Так наче Гриць або Стьопка там угорі і тягне за нитку, балується там і дирчить униз (В. Винниченко).

В–3. Пускається телеграма. Біленький папірчик начіплюється на нитку і підсовується трошки вгору. Вітер підхоплює – і пішла телеграма. Ось зачепилась за вузлик і пручається, вириває ться, от трохи не крикне вниз: «Не пускають!». Але тут треба шарпнуть нитку. Вітер знов підхоплює, і попливла знову вгору біла вісточка. Ось уже вона недалеко, вже вона в тому місці, де навіть Гаврик не може бачити нитки. Ось-ось змій прочитає телеграму (В. Винниченко).

В–4. А найбільше Федькові доставалося за Толю. Толя був син хазяїна того будинку, де вони жили. Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Він завжди виходив надвір трошки боязко, жмурився від сонця й соромливо посміхався своїми невинними синіми очима. Чистенький, чепурненький, він зовсім не мав нахилу

до Федькових забав. Але цей халамидник неодмінно спокушав його, і бідненький Толя приходив додому задрипаний, подраний, з розбитим носом. Мати його, жінка чула й теж делікатна, трохи не вмлівала, бачачи таким свого Толю (В. Винниченко).

В–5. Скажімо так. Надворі буря, дощ ллється з неба такими патьоками, наче там тисячі Федьків перекинули тисячу діжок з водою. Хмари аж сині, кошлаті, так і розрізують їх зеленяві блискавки. Грім тріскає з такою силою, що аж посуд дзвенить у шафах.

Толя, притаївшись біля вікна, дивиться на вулицю. Пусто, нема нікого, все поховалось. Тільки з гори біжить цілий потік брудної води з бульками. Дощ січе воду, камінь, стовпчики. З ринв цілі водоспади спадають в палісадник. Темно, сіро, страшно. Мама у себе в покої лежить з пов'язаною головою – вона не виносить бурі і завжди хворіє (В. Винниченко).

В–6. Толя раптом зстрибує з вікна, швидко скидає черевички, закачує штанці і тихенько вибігає в сіни, з сіней на ганок. На ньому бархатові курточка й штанці, – жалко їх. Але хлопці вже коло ганку…

Толі холодно і страшно, але він не хоче, щоб його звали бабою. Він сходить з ганку і обережно іде до хлопців. Ніжні, випещені ніжки його спотикаються, брудний потік залива бархатові штанці, дощ враз вимочує акуратно зачісане волосся і курточку. Спершу від цього холодно, але потім робиться так славно, мило. Толя од приємності аж вищить і паца ногою по воді (В. Винниченко).

В–7. Толя нагнав їх аж коло самої річки. Зблизька річка здавалась ще чуднішою. Видно було, як помалу, тяжко йшла крига. Лід тріщав, лускався, крижини лізли одна на одну, чисто було схоже на те, як женуть великий гурт волів. Вся сіра маса худоби сунеться помалу, але деколи один віл вилізе на другого, і тоді в тому місці починається гармидер, воли налізають один на одного, стоять, крутяться, аж поки ті, що почали гармидер, не проштовхнуться наперед (В. Винниченко).

В–8. По всьому березі стоїть народ. Хлопці живжиками просуваються поміж дорослими і безперестанку кричать дзвінкими, веселими голосами. Скільки тут школярів, які завтра скажуть учителю, що їм у цей день «голова боліла» і вони не могли прийти «в клас»!...

А крижини сунули та сунули. Іноді вони розривалися і між ними робилась чорна, страшна латка води. В тій воді пливала солома й трісочки. І солома, і трісочки крутились і десь зникали, – так вертіло там воду (В. Винниченко).

В–9. А Федько, справді, щось надзвичайне виробляв на річці. Він то повз на животі по тонких крижинах, то впирався палицею і перестрибував через водяні латки, то бігав з кінця в кінець криги, не маючи виходу. Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучугура криги, зітре, зімне й сліду не зостанеться од комашинки-хлопчика. Але комашинка, якимсь чудом, ловко видряпувалась на самий гребінь кучугури, скоренько з'їжджала з неї і бігла знову, з крижини на крижину.

На березі було тихо. Хлопчики завмерли з роззявленими ротами і широкими очима. Старші хвилювались і пильно слідкували за кожним рухом «шибеника» (В. Винниченко).

В–10. Хлопчаки починають од щастя пищати, боротись, кидати каміннями у кригу. Дорослі легше зітхають і, хитаючи головами, лають Федька-халамидника. Але в лайках нема ні злості, ні досади. Ловкий хлопчак, що й говорити. …

…Ось уже недалеко. Видно вже, як швидко оченята його бігають на всі боки, вишукуючи місце, де перестрибнути. Найшов. Вперся палицею. Палиця сприснула. Ударив дужче в лід і знов уперся. Стоїть добре. Раз! – і вже на другій крижині. Жилаве, упинив її батько Толин і підняв Федька (В. Винниченко).

ІІ. Виписати прислівники та визначити розряд

В–1. Проте зовсім не обов'язково, щоб фонема завжди виступала носієм певного значення. Після того як фонема осмислюється через морфему або слово, вона відривається від морфеми і виділяється нашою свідомістю й тоді, коли вона не є самостійною смисловою одиницею, а лише бере участь у вираженні певного значення (лексичного чи граматичного) разом з іншими фонемами, які в сукупності створюють певний звуковий комплекс — слово чи морфему. Через це в першому-ліпшому прикладі кожна фонема не обов'язково виступає носієм значення.

Отже, через морфемне членування відбувається звільнення фонологічного плану від змісту. Наприклад, фонема /а / виділяється як службова одиниця в слові вода (флексія). Завдяки цьому / а / усвідомлюється як самостійна фонема і в слові сад, де вона самостійного значення не має.

В–2. Фонемі як лінгвістичній одиниці властива автономність. Відриваючись від конкретної морфеми, звук набуває певної самостійності, незалежності, автономності. Саме тоді, коли звук пориває з лексичним або граматичним значенням, він перестає бути словом чи морфемою і стає самостійною звуковою одиницею, яка об'єктивно існує поряд з іншими мовними одиницями – морфемою, словом, реченням, хоч не однакова з ними за своєю роллю.

Автономність фонем виявляється передусім у тому, що носії мови легко членують на фонеми будь-яке незнайоме їм слово або, навпаки, складають нові слова, наприклад абревіатури, замінюють незнайомі звуки запозичених слів звуками рідної мови. Свідченням автономності звукової системи є також можливість зображення звуків у вигляді літер у звуковому письмі.

В–3. Визнають автономність фонеми представники празької і лондонської фонологічних шкіл, а також американські дескриптивісти, натомість московська фонологічна школа повністю відкидає автономність плану вираження. Вона виходить з того уявлення, що звукова сторона не існує окремо від морфологічної, що через це фонема існує не як окрема одиниця, незалежно,

автономно, а як деякий елемент морфем. Поза морфемою розглядати фонему не можна.

Фонема – це мінімальна, лінійно неподільна одиниця. Незважаючи на різний підхід до визначення фонеми, всі фонологи визнають її граничною одиницею лінійного фонетичного членування мовного потоку.

В–4. Ще їдучи з двірця миршавим візником додому (де не був шість років), ні, ще в поїзді, Андрій увесь час думав про них, хоч ніяк не сподівався їх отак зустріти та ще всіх разом. Не сподівався і радів з того. Бо навіщо? Така бо зустріч могла бути небезпечною для них. Він – збігця з каторги, що вже чотири роки маневрує по світах, живучи інкогніто і працюючи в кожному місці доти, доки не починав хтось ним цікавитись ближче; тоді зривався й шукав іншого місця. Так обкружляв увесь СССР з Камчаткою й Середньою Азією. І ще б не приїхав додому, коли б не смертельна нудьга й бажання за всяку ціну побачити своїх стареньких і свій дім перед тим, може, як покинути цю країну назавжди.

В–5. Знав, що брати його бояться, напевно, як вогню. О, йому було відомо, що значить пробивати шлях та ще й у військових школах, коли брат – політичний засланець, каторжник.

Либонь, душу їм пропекли тим братом, і тільки добра слава Чумакового роду в цілому могла захистити хлопців і зрівноважити такий родинний гріх – наявність серед усіх одного «ворога народу».

Все це він знав, але, ризикуючи життям, – отак заскакуючи до рідної хати на день, на годину, – не сподівався їх зустріти.

В–6. Їдучи останню сотню кілометрів залізницею, він малював собі, як то він уступить у хату, і який тієї хати вигляд, і яка тепер мати. Про батька він узнав тут же, в поїзді, що батько помер. Якийсь випадковий супутник — незнайомий робітник охоче розповідав йому про всіх, кого знав у цьому місті, а знав він дуже багато. Андрій його випитував доти, доки не випитав про свій рід. А рід його славний на ціле місто. Від робітника Андрій узнав, що один брат уже орденоносець, «невідомо тільки котрий», і що інші «великі пани та начальники». Знав, що і мати жива та побивається за наймолодшим, за тим каторжником.

В–7. Так сформулював робітник відсутність Чумаченків на батькових похоронах і з жалем плюнув: «Світ настав, прости, Господи!» Андрій промовчав, не сказав йому, що то неправда, не загордились Чумаченки, а що дуже далеко ті сини розлетілися та ще й не сидять на одному місці – літають та плавають – та й не змогли чути.

З двірця вийшов Андрій тоді, як уже юрби пасажирів геть розсіялися, а поїзд, яким він приїхав, давно відійшов. Таксі не було жодного. Зате було кілька візників, і Андрій дуже зрадів цьому. Вибирати не було з чого – всі вони миршаві й захудалі, але то неважно. Не торгуючись, узяв крайнього й поїхав.

В–8. Вони поїхали на обмин, через Гребенюкову греблю, через величезну Сінну площу геть до ливарні» що маячіла за міським парком.

Після гучних міст, після кипучих і гримотливих різних сибірських «новостроєк», після пароплавів, після швидких поїздів, трамваїв, автобусів Андрієві було трохи чудно – він їхав допотопним способом, таким візником, як ще їздили люди 20 років тому, і такою ж дорогою, яку знав з дитинства, – глибокі колії повні м'якого пороху, на вибоїнах стирчить із землі хмиз, деренчить по спицях, а в поросі ліниво пурхають горобці – «купаються».

В–9. Андрій дивився на них і думав про своїх братів, про своє отаке гороб'яче дитинство, ні, про золотоголове дитинство – як вони ловили в'юнів штаньми та кошиками під цією Гребенюковою греблею, як гасали по левадах та по болоті, там, за їх оселею, в ситнягових шапках із ситняговими шаблями, бавлячись у запорожців; як утікали від батька, мов горобці, коли він приходив з роботи втомлений і суворий і, виломивши дубця після материного звіту, мав карати злочинців і бешкетників за безліч нароблених шкод – за подерті штани, за порозбивані носи, за видавлену шибку, за гульки й біганину...

В–10. Центр міста підіймався химерними сильветами з правого боку за площею. Все, як було, лиш постаріло й огорнулося безнадією повільної руїни. Шеренгою, як і колись, над центром височіли церкви – Успенська, Спаська, Миколаївська, Собор,

Юр'ївська... Їх одинадцять у цьому місті. Багатьох уже не було видно. На інших – ні хрестів, ані золотого блиску.

Андрієве серце стискалось. Не за блиском, а за тим, що життя йшло й клекотіло десь стороною, поза цим містом, але його коштом.

III. Проаналізувати значення конструкцій з поданими прийменниками, заповнивши таблицю 1

Таблиця 1

Прийменник з керуючим і керованим словом	Відмінок керованого слова	Значення
Під безхмарним небом	*орудний*	*місце дії*

В–1. З прийменниками **під, на,** з

На заході, під безхмарним небом, стояло здорове, золоте сонце (М. Коцюбинський). Вибрів на берег річки зовсім негадано, та ще й опинився відразу під крутою стіною, складеною з грубих кам'яних брил (П. Загребельний). Вода кипіла під веслами, човни тремтіли й скакали на воді, як живі (М. Коцюбинський). Прилинуть, серце, журавлі, – а в них на кожному крилі дар сонця і тепла! (М. Рильський).

В–2. З прийменниками **без, у, серед**

Ллються, ллються без кінця неба теплі сльози (В. Сосюра). Земля не може жити без сонця, а людина без щастя (Народна творч.). Ще не знав тоді малий, що хоч як важко доводиться іноді серед людей, але треба жити серед них, бо без них не можна (П. Загребельний). Дрібні переліски не спиняли ока, а великі дерева, порозкидувані мальовничими купами то там, то там, ще мовби, побільшували й без того просторі обшири галяв, з'єднуючи їх у безконечну велетенську вервечку (П. Загребельний).

В–3. З прийменниками **перед, з-під, на**

Перед нами життя, перед нами робота… (М. Коцюбинський). Тече вода з-під явора яром на долину (Т. Шевченко).

В–4. З прийменниками **від, з-під, понад**

Праворуч від греблі з-під млина вода з шумом падає в глибокий яр і в'ється далі шумливим потоком понад селом (А. Головко). Понад берегом стоять човни (А. Шиян).

В–5. З прийменниками **з, про, біля**

Я про тебе говорив з отцем настоятелем печерським (М. Старицький). З лісу в широких киреях виходить вечір і туман; вони спиняються біля узлісся (М. Стельмах).

В–6. З прийменниками **з-поза, від, до**

Ллється з-поза хмар проміння тепле і голубувате (М. Рильський). Стояли до самого обрію, пишноголові, стрункі й

незліченні, і всі, як один, обернені до свого небесного взірця – до сонця (О. Гончар). Понурий і глибокий, він починає пісню, ніби віддираючи стьожку від серця: “Та забіліли сніжки... Забіліли білі... Ще й дібровонька...” (І. Багряний).

В–7. З прийменниками **через, для, нижче**

Вони летять нижче розпатланих, обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів (М. Стельмах). Любисточок – для дівочок, василечки – для пахощів, а м’яточка – для любощів. (Нар. пісня). Через ліс-переліс, через море навкіс Новий рік для людей подарунки ніс (І. Драч).

В–8. З прийменниками **над, перед, в**

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді (М. Стельмах). Жінка в його така була людина добра, така тиха, привітна, ввічлива (Марко Вовчок). І мій неможливий біль, і моя незносна мука тепліють у лампаді фанатизму перед цим прекрасним печальним образом (М. Хвильовий).

В–9. З прийменниками **уздовж, крізь, близько**

Поїзд вривався в тунелі і скажено просовгувався крізь них, як набій крізь люфу гармати, намагаючись зітерти пісню і кривавий слід за собою, та не одставала пісня і не уривалися криваві жилки (І. Багряний). Іду долиною додому уздовж городів навпростець (О.Довгоп'ят). Вранці прокидаємось близько десятої години (Леся Українка).

В–10. З прийменниками **після, до, край**

Хата була третя од кінця й стояла край вишневого садочка (І. Нечуй-Левицький). Це все було просто до дрібниць: і я, і заспаний ранок, і сивий степ (Г. Косинка). Температура повітря після сходу сонця підвищується далеко за полудень, а потім повільно знижується (З журналу).

IV. Виконати повний морфологічний аналіз виділених сполучників за схемою

(Схема повного морфологічного аналізу сполучника:

1. Записати слово. 2. Визначити його частиномовну приналежність. 3. Встановити групи: а) за синтаксичною функцією: сурядний чи підрядний; б) за значенням: єднальний, протиставний, розділовий чи з'ясувальний, часу, причини, мети, умови, порівняльний, допустовий, пояснювальний; в) за будовою: простий, складний чи складений; г) за походженням: первинний чи вторинний (відзайменниковий, відприслівниковий, віддієслівний); ґ) за вживанням: одиночний, повторюваний чи парний. 4. З'ясувати синтаксичні зв'язки (що сполучає слово).

В–1. *І* враз, *немов* завія, на Данила налетіли, захугували далекі роки, *а* з їхнього якогось вечора вийшов у засніженій кирею, з торбою на плечі зніяковілий чолов'яга, який назвав себе Дідом Морозом (М. Стельмах).

В–2. Спочивало село, спочивали люди, спочивали й небесні сіячі, що устигли обсіяти всю землю росами, *а* небо пшеницею. І чи болить кому, *окрім* нього, серце за тим сіячем, що розсіявся на

далекій Золотій Липі та й проріс травою чи казковим євшан-зіллям, *щоб* ми довіку мали безмір любові до рідної землі (М. Стельмах).

В–3. *Мов* сновида, повернувся Данило до школи, погасив світло і ліг. До вікна одразу ж підступили зорі, зітхнула темрява *чи* хтось із грішників *або* святих, а він поволеньки, як у воду, забрів у сон (М. Стельмах).

В–4. У ньому ще до двадцять другого року проживало кілька пустельників, даючи притулок *то* бандитам, то дезертирам. Не раз одвідував скиток і отаман Яків Гальчевський, що найменував себе Орлом, переховувалась тут *і* його дружипа Марія. А потім ці «орли», *як* сови, дременули до папської Польщі, щоб уже не обрізом, а отруйним словом стріляти в молоду державу (М. Стельмах).

В–5. І тільки тепер лісник збагнув, *що* його піддурив оцей жовтодзюб: у підземеллі ж, окрім луни, нікого нема. Нікогісінько! Він чує, як лють пасманисто вибивається на щоках, і щосили б'є Данила ногою в пах. Але хлопець вчасно відскочив, потім, *наче* довбнею, ударив кулаком лісника в груди, і той навзнак упав на землю, набухаючи шумом крові *й* лісу (М. Стельмах).

В–6. Семен Магазаник любив *і* торжища, і гульбища після них, *хоча* й не раз доводилося везти з ярмарку додому вже не голову, а дупло з осами. І під яким би він хмелем не їхав, завжди, проїжджаючи біля скитка, норовисто обертав од нього голову – і досі не міг забути *ні* зерна в ньому, ні тієї колотнечі, що була від нього (М. Стельмах).

В–7. Мов сновида, повернувся Данило до школи, погасив світло і ліг. До вікна одразу ж підступили зорі, зітхнула темрява чи хтось із грішників або святих, а він поволеньки, *як* у воду, забрів у сон (М. Стельмах). Вони підійшли ближче, Станімір почекав, *поки* отаман Шуліка випустить ще одну чергу, тоді голосно кашлянув (В. Шкляр).

В–8. Чортихнувшись, він згинцем піщов до своєї оселі, що глухла від весняних шумів. *Коли* крутнув закрутку хвіртки, з тольцевої клуні виглянув Стьопочка, на його ваду ще бурмосився сон, *а* жовті вії, *як* і завжди, тріпотіли млинками, під ними проглядали очі рідкуватої синьки (М. Стельмах).

В–9. Тоді він більше придивлявся до святих, *бо* маляр дав їм усе краще, що мали люди. На вікнах школи докришувався одволожений місяць, а довкола стояла така тиша, *що* було чути, *як* з прикриночного жолоба по краплині скапувала вода (М. Стельмах).

В–10. Його рівні поля пригадували б степ, якби не те, що місцями вони западають, мов знеохочені своїм положенням, творячи плитки невеликі кітли, і якби не той великий ліс, що тягнеться по західній стороні села і творить зелений мур поперек широкої площини, щоб обмежити її розмах (О. Кобилянська).

У. Виконати морфологічний розбір часток за схемою (Схема повного морфологічного аналізу часток:

1. Слово, яке аналізується. 2. Частина мови. 3. Структурний різновид. 4. Функціональний різновид. 5. Різновид за способом вживання. 6. Вимова і написання)

В–1. Десь росли колосальні споруди, десь повставали цілі міста й селища, модерною технікою озброєні. Десь там, де пішли його і всі інші брати й сестри, понісши в офіру свої м'язи й мізок. А тут – місто лежало, як старець у лахмітті, доношуючи давнє убрання. Все, як колись, лише згорбилось, пішло вниз. Жодної нової будівлі, жодних риштовань, жодного руху вперед.

Тільки парк, повз який вони проїздили, переїхавши площу, буйно розрісся, стояв, як дикий праліс.

В–2. За парком, де починається Андрієва вулиця, він звелів візникові зупинитися: розквитався з ним; далі пішов пішки. Але не пішов вулицею, а пішов знову на обмин, знайомими вузенькими кривими перевалками. Обійшов ливарню й вийшов на пустирище. Потім левадами вийшов у той завулок, що виходив на головну, де на розі стояла його хата.

В–3. Але він не пішов просто, а знайшов у паркані дірку і вліз із завулка у власний город. Власне не город, а городець. Городець був такий, як і колись, – порослий дрімучим лісом соняшників, кукурудзи; посередині глибока межа. У тій межі мала бути завжди «лоскотарка», якою мати лякала їх у дитинстві, щоб не ходили «красти» огірки-пуп'янки. «Лоскотарка» мала такого «злодія» схопити й залоскотати до смерті. Ідучи межею, Андрій згадував

про це і посміхався при думці: «Що якби оце мати межею назустріч!? Та й зустріла таку от «лоскотарку»!..

В–4. А оце вже нове (несолодко жилося батькам) – кукурудзяний чагарник підходив аж до двору, а потім переступав через парканчик і заповнював собою ввесь двір, обступивши хату щільним муром. Злидні. Все утилізоване, найменший клаптик землі. Над чагарником височів лапатий, розлогий клен біля хлівця. Це вони колись посадили удвох із батьком. Який здоровий став! Лапаті віти його черкали об мур будинку.

Андрій зійшов на ганок і, завмираючи серцем, натиснув на клямку...

В–5. Брати гомоніли щиро, сердешно. Згадували батька, п'ючи за те, щоб була йому земля легка. Згадували дитинство, п'ючи й за нього. Згадували свої пригоди хлоп'ячі, своє мисливство й своє рибальство. Всякі неймовірні події, ясні радості й чорні трагедії золотого, чудесного юнацтва. Це ще вчора було, ще трава не встигла випростатися там, де ходили вони своїми хлоп'ячими босими ногами всі вкупі. Ще, либонь, не перестали боліти стусани в тих, кому вони їх давали…

Хвилини летіли непомітно – і в кожного на серці було так, як колись, – соняшно, легко, радісно. І тішилась мати, стара Чумачиха.

В–6. Дослідження за допомогою відповідної апаратури переконливо показали, що з погляду артикуляційного або акустичного кожен мовний звук можна поділити на ще менші сегменти, проте людина членує мовний потік не на ці дрібні відрізки, а на більші – саме мовні звуки.

Отже, з мовного боку ми виділяємо тільки ті одиниці, які потенціально можуть бути зв'язані із змістом. Дрібніші членування звичайно нами не усвідомлюються тому, що кожне з них саме по собі не несе ніякої соціальної функції. Лише об'єднуючись між собою на основі однієї функції, ці фізичні звуки утворюють мовний звук, що є єдиним у функціональному й матеріальному відношенні.

В–7. Фонема – це елемент плану вираження мовних знаків. Оскільки фонеми самі по собі не мають значення, то у мовному потоці фонеми розрізняються не значенням (як це властиво мовним знакам), а неоднаковим звучанням. Мовний потік ділиться тільки на лінгвістичній основі. Проте, коли він уже поділений, тоді у носія мови створюються певні акустичні образи, що співвідносяться з лінгвістичними. Звукова відмінність – обов'язкова умова існування фонеми. Саме завдяки неоднаковому звучанню фонеми можуть розрізняти мовні знаки – смислові одиниці мови, створюючи їх звукову форму.

В–8. Фонема – це втілення діалектичної єдності конкретного й абстрактного. Фонема не дана в досвіді безпосередньо. Її не можна почути, побачити, тобто кожна фонема – це абстрактне поняття фонетики, що існує в нашій свідомості. Саме абстрактний характер фонеми забезпечує ту роль, яку вона грає в мові як засіб спілкування. Якби величезна різноманітність звуків мала лінгвістичне значення, спілкування було б неможливим.

В–9. Алофони з'являються внаслідок різних причин. Для теорії фонеми взагалі, а також для вивчення наповнення кожної фонеми мають значення закономірні, обов'язкові видозміни фонем. Вони

з'являються внаслідок того, що фонема в процесі мовлення може потрапляти в неоднакові фонетичні умови. Алофони, пов'язані з місцем у слові (початок, кінець), положенням щодо наголосу, називаються позиційними.

В–10. Алофони можуть бути в більшій і меншій залежності від навколишнього середовища. Найсамостійніший, незалежний алофон фонеми – це і є основний її алофон, який ми звичайно й називаємо, представляючи фонему в цілому. Цей основний, типовий алофон легко усвідомлюється, може бути виділений з мовного потоку, інакше кажучи, легко вимовляється ізольовано. Інші алофони фонем звичайно не усвідомлюються й при намаганні вимовити ізольовано зливаються з основним, незалежним алофоном.

Лабораторна робота № 3

ТЕМА: СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР

I. Виписати усі словосполучення, зробити повний синтаксичний аналіз їх

(**Схема синтаксичного налізу словосполучення:** *1. Записати словосполучення. 2. З'ясувати лексико-синтаксичну групу (лексичне, фразеологічне, синтаксичне). 3. Визначити тип за будовою (просте, складне) і тип синтаксичного зв'язку (предикативне, сурядне, підрядне). 4. Охарактеризувати предикативне словосполучення: а) тип семантико-синтаксичних відношень (предикативні); б) різновид синтаксичного зв'язку (координація, тяжіння). 5. Охарактеризувати сурядне словосполучення: а) вид структури (відкрита чи закрита); б) тип семантико-синтаксичних відношень (єднальні, розділові, протиставні, градаційні, пояснювальні, приєднувальні); в) сполучникове чи безсполучникове. 6. Охарактеризувати підрядне словосполучення: а) за морфологічним вираженням опорного компонента (дієслівне, іменникове, прикметникове, прислівникове, займенникове, числівникове); б) тип семантико-синтаксичних відношень (обставинні, об'єктні, атрибутивні, апозитивні, синкретичні); в) власне граматичне, або повне, смислове, умовно-граматичне, асоціативно-граматичне, неповне); керування (за морфологічним вираженням опорного компонента: придієслівне, приіменникове, приприкметникове, приприслівникове; сильне чи слабке; безпосереднє чи посереднє); прилягання (власне прилягання*

– інфінітивне, прислівникове, дієприслівникове, займенникове, фразеологічне; відмінкове: власне відмінкове чи прийменниково-відмінкове)

В–1. Тонкі ніжні берези попереплiталися з поважними дубами і ясними літніми ночами блистять, мов у срібло одягнені, їх листя дрижить неспокійно, а граціозні, легко повигинані пні приманюють до себе ніжністю та білістю, мов русалки (О. Кобилянська).

В–2. У дворі навчилася вона й бачила не одно; навчилася кращого ладу і тоншого способу газдування, і наслідки того кидалися кожному в очі, хто лише вступав у її гарне обійстя (О. Кобилянська).

В–3. Поля й толока лежали покриті грубою верствою снігу, і день у день обсіювало сонце своїм золотисто-червоним світлом поверхню, викликувало луду, кришталеве мерехтіння на ній і змушувало око мимоволі шукати за темною точкою… (О. Кобилянська).

В–4. В деяких днях, коли небо прибиралося у синявий шовк, а сонце розходилося самим блискучим золотом, коли тепло все переймало і розпирало, добувалося неначе силоміць із землі наверх, – жилося прегарно! (О. Кобилянська).

В–5. Івоніка зітхнув глибоко й тяжко. В тій хвилині тьохнуло в його болем розритім серці якесь почуття, мов лихе вiщування, і полишило, крім дисгармонійного тону в його сумнім настрої, ще щось іншого (О. Кобилянська).

В–6. Чотири стіни, проймаючий гамір дитячий, глумливі безсердечні слова моєї рідні, бездушна одностайність, що пригнітає

душу, вузькоглядність, самолюбство – оце світ, в котрім я засуджена жити! (О. Кобилянська).

В–7. Однозвучне цокання годинника переривало тишину малої кімнати, а світло місяця лилося вікном, устелюючись срібними, матовими пасмами на помості й стіні... Очі мої стулилися... Мені приснилася надрейнська русалка Лореляй (О. Кобилянська).

В–8. Вона ніби сиділа десь на скелі над водою, перебираючи золоті струни своєї арфи. Спадаюче на груди й плечі волосся здавалося на сонці червоним плавним золотом. Її погляд напівсумовитий, напівбайдужий був звернений у безнадійнім очікуванні в синяву далечину (О. Кобилянська).

В–9. Надворі прегарна, ясна, зориста ніч, що своїм чарівним спокоєм викликає дивну тугу з усіх закутків серця; і саме перед моїм вікном завис місяць над горами, тими темними, мовчазними великанами, низько-низенько, що видиться: рукою би його досягнув (О. Кобилянська).

В–10. На заході, на гранчастім верху зеленої гори стоїть столітній одинокий дуб-великан. Височенний, сильний собі, гордий такий! Коли сонце зайде за гори, а небо ще мов огнем палає, вирізується він виразно на нім (О. Кобилянська).

II. Охарактеризуйте головні члени речень і засоби їх вираження, визначте різновиди односкладних речень

Зразкок: Пройти шляхи посвяти і любові (Пахл.).

(що зробити?) пройти – дієслівний головний член односкладного речення, виражений інфінітивом; інфінітивне речення.

В–1. Десь недалеко ударив грім і луна гуділа, котилася горами глухо, грізно, довго. Аж лячно ставало.

В–2. Бистро несли хвилі мою лодку. Вони тиснулися жадібно круг неї, росли, змагалися, сягали за мною, аж я лякалася. За мною хвилі. Цілий безконечний простір — одно і те саме, куди не гляну, самі хвилі. Вони шумлять, борюкаються, гомонять, сміються. Сміються потайним, роздражнюючим, майже знайомим сміхом (О. Кобилянська).

В–3. Довкола нас гамір, музика, розмови, сміхи, а ми наче поніміли. Він зняв мовчки капелюх з голови і відгортав волосся з чола.

В–4. Від'їхав. Для мене все завмерло. Ходжу, блуджу, нагадую собі... його нема! Ні в чім нема! Ніде нема! Хвилями шалію, і товкла би головою об стіну. До послідньої сльози ридала би за ним! Ні, кривавими слізьми ридала би за ним! (О. Кобилянська).

В–5. Мені остались лише книжки по його від'їзді. Читаю дуже багато. Хочу станути духово на рівнім степені з ним: хочу, щоб не хилився до мене. З ним враз хочу здійматися почерез усі перепони, усі труди, почерез увесь бруд життя, хочу летіти, дібратися до щастя, до «полудня»... (О. Кобилянська).

В–6. Ні вихор, ні блискавиці не зламали його. Навіть не зігнули. Сильний, та й годі! Вдивляючись в ту гарну, як в казці, картину, я забула на хвильку ціле окруження. Так само жаріло раз і

в моїм серці, так само відбивався і він на золотистім тлі моєї молодої, любові жадібної душі (О. Кобилянська).

В–7. Михайло вхопив живо за плуг і обернув його так бистро в землі, що залізний блискучий леміш пірнув глибоко в землю, так, що коріння ростин чутно порозривалося, а великі подовгуваті кусні землі розсипалися грубою стяжкою, хвилюючи лагідно в один бік. Мов граючись, розривав срібний леміш чорну землю (О. Кобилянська).

В–8. Потім устав, вийняв люльку з рота, утер його широким рукавом від сорочки й заховав люльку за ремінь. Відтак постояв ще хвильку, устромивши очі в землю і в одну точку, роздумуючи над чимось. Врешті, не сказавши більше ні слова, подав мовчки батькові й синові руку на прощання і, мов невидимою марою потягнений, відійшов поквапним кроком.

Батько й син усміхнулися мовчки і, поснідавши, взялися назад до розпочатої праці (О. Кобилянська).

В–9. Було в маю. Перед обідом.

Михайло лежав недалеко бурдея в городі, що вибігав кінцем у дрібний лісок, який притикав із інших боків до піль, і пас воли.

Препишні звірята! Темно-бурі, майже чорно підсипані, з білими короткими рогами, і такі ситі й виплекані, що було мило гладити їх по хребті. Притім були спокійні й випещені, мов діти, і знали його голос дуже добре (О. Кобилянська).

В–10. Далеко й широко нічого, крім миготливої, широкої зелені, а десь-не-десь між нею горстка поважного лісу, докупи збита громадка струнких дубів-сторожів. Звичайно ледве замітний

бренькіт бджіл творив тут, у тишині, своєрідну, преніжну музику, що переводилася воздухом пильно-рійними хвилями з місця на місце, оминаючи хіба безцвітні пасма землі... (О. Кобилянська).

III. Зробіть повний синтаксичний аналіз складносурядних речень (Схема синтаксичного аналізу складносурядного речення: 1. Записати речення. 2. Виділити граматичні основи. 3. Пронумерувати предикативні частини. 4. Позначити сполучні засоби. 5. Підкреслити другорядні члени речення. 6. Накреслити структурні схеми (рівневу, лінійну, комбіновану). 7. Дати загальну характеристику складносурядного речення: а) складне речення; б) сполучникове; в) складносурядне; г) тип за структурними особливостями (відкритої чи закритої структури); г) тип за семантико-синтаксичними відношеннями; д) вид за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне, бажальне); е) вид за інтонацією (окличне, неокличне). 8. Дати загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень: а) формально просте речення; б) односкладне (різновид), двоскладне, нечленоване; в) поширене чи непоширене; г) повне чи неповне; г) ускладнене (чим саме) чи неускладнене; д) стверджувальне чи заперечне (загальнозаперечне, частковозаперечне). 9. Охарактеризувати члени речення і словосполучення однієї предикативної частини.)

В–1. Залежно від погоди смужечка вужчала або ширшала, і темна лінія обрію або ж наближалася до верхньої перекладини

рами, або ж віддалялася, ще більше підкреслюючи чорноту й дикість заліза, його міцність і твердість (П.Загребельний).

В–2. За татарським бродом із сивого жита, з червоного маку народжується місяць, і коло козацької могили, як повір'я, висікається старий вітряк (М. Стельмах).

В–3. Стрічає вона його віястим усміхом, проводжає печаллю, і тоді в її прижурених очах стоять такі сині сльози, як роса на розквітлому льоні (М. Стельмах).

В–4. Іще не полюбивши нікого, дівчина в незрозумілій тривозі ждала його, і чиїсь таємничі очі з'являлися їй з вечорів, і чиїсь кроки бентежили її, і комусь на всі чотири броди посилала свій голос… (М. Стельмах).

В–5. Оксана ще кілька разів бачила його в селі, але він, здоровкаючись, хмарнів, одводив од неї потемнілий погляд і одразу кудись поспішав (М. Стельмах).

В–6. У хаті про щось без угаву торохтів Семен Магазаник, набивав собі вченістю ціну й набивався на вишняк, а Ярослав, непомітно зиркаючи на дівчину, темнів, неначе в хмару входив (М. Стельмах).

В–7. В тяжких думках вона поклала на кінці коромисла випране шмаття, зручніше вмостила коромисло на плече і, погойдуючись, пішла до хати, а навздогін їй по-дитячому схлипувала й смоктала берег осіння хвиля (М. Стельмах).

В–8. Іще для когось пролетів, а комусь відсочився рік, і посивіла матір-земля, мружачись під метелицями, вже думала про березень (М. Стельмах).

В-9. Він кілька разів намагався вилізти на крижину, але вона ставала сторч, і Володимир почав захлинатися (М. Стельмах).

В–10. Від цієї мови хотілося заголосити, але мусила стримувати себе, втішати дітей та підхвалювати то печену картопельку, то кукурудзнник, то нізчимний борщ (М. Стельмах).

IV. Виконати повний синтаксичний аналіз складнопідрядних речень (Схема синтаксичного аналізу складнопідрядного речення: 1. Записати речення. 2. Виділити граматичні основи. 3. Пронумерувати предикативні частини. 4. Поставити запитання до підрядної частини (у складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури записати їх над опорним словом, у складнопідрядних реченнях розчленованої структури – над граматичною основою). 5. Позначити сполучні засоби. 6. Підкреслити другорядні члени речення. 7. Накреслити структурні схеми. 8. Дати загальну характеристику складнопідрядного речення: а) складне речення; б) сполучникове; в) складнопідрядне; г) тип за структурними особливостями (розчленованої або нерозчленованої структури); ґ) тип за семантичними ознаками (займенниково-співвідносне і його різновиди; з'ясувальне тощо); д) вид за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне, бажальне); е) вид за інтонацією (окличне, неокличне). 9. Дати загальну характеристику предикативних частин як формально-простих речень.)

В–1. А хто змалював наших босоногих мадонн із сапкою в руках чи серпом на плечі та дитям біля персів, що знали не шовки, а лише нерівне, шорстке полотно? (М. Стельмах).

В–2. Чи будуть довіку не як ношу, а як вдячність нести в душі свято і сум материнських очей і синівську вірність батькам, що шаблями вирубували новий час на чорних та ханських шляхах, щоб вони, ці шляхи, зосталися тільки полином пам'яті, а не шрамами сьогодення?.. (М. Стельмах).

В–3. Данило так виразно уявив їх, що навіть почув хрипкі, простуджені голоси дружного пташства, яке вміє вберегти себе і від хижака, і від людини (М. Стельмах).

В–4. Тут їх одразу обступила темрява, обгорнули пахощі прив'ялої калини, що висіла на бантинах, обгорнула тиша, в якій чути було, як брід броду подає голос (М. Стельмах).

В–5. Він пішов туди, де непокоїлась вода, де глухо стогнали припнуті човни і де з чийогось весла скапували чи то краплини води, чи то краплини часу (М. Стельмах).

В–6. Коли затих присілок і коли, ростучи, побільшали в ньому дерева, дівчина набрала з криниці горнятко непочатої води, завинула його в хустину і, скрадаючись, не дорогою, а бездоріжжям подалася в село (М. Стельмах).

В–7. Вона оглянулась довкола, на ті трави, що дрімали в синім мерехтінні, на той блакитнаво-срібний сон, що натрушував місяць на землю (М. Стельмах).

В–8. І жаль йому стало бозна-ким мальованих світів, і цвіту, що в сповитку спав у яблунях при морозі, і птиць, що вже не долетять

до нього, і сина, що відкотився од нього, не збагнувши, що таке людське життя (М. Стельмах).

В–9. Дорош сплигнув із сідла, розминаючи зомлілі від незвичної їзди ноги, пішов до могутнього береста, що ріс недалеко від лісу над дорогою, і ліг на траву (П. Загребельний).

В–10. Поет перший вчепився поглядом у гілочку, що несміливо стриміла збоку, ще по-зимовому чорна, кострубато-незграбна, мов уламок абстрактної скульптури або небачений корал, що виринув із темних океанічних глибин (П. Загребельний).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Варіант 1

1. **Записати форму родового відмінка однини від поданих іменників**: *агент, дощ, конкурент, оптимізм, кодекс.*

2. **Як змінюються дієслова у дійсному способі?**

3. **Виконати морфологічний розбір підкресленого слова**: *За винятком баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив* (Панас Мирний).

4. **Накреслити схему речення і визначити його тип***: Ліс темнів за яром, і коли ми наблизились, то помітили, що зблизька він світліший, бо листя на березах та осиках жевріло, бралось багрянцем...* (В. Земляк).

5. **Визначити стан дієприкметників:** *поіржавілий, опалий, посивілий, обгорілий, написаний, прибраний*

6. **Визначити присудок у реченні і дати йому повну характеристику**: *Благородна його чиста печаль, благородний його тонкий смуток* (Є. Гуцало).

7. **Виконати морфологічний розбір підкресленого слова:** *Оксана стояла непорушно, не зводячи з Андрія очей* (О. Гончар).

8. **Визначити рід поданих іменників:** *інтерв'ю, колібрі, кіно, міс, Джерсі (острів), Онтаріо (озеро).*

9. **Як змінюються дієслова в умовному способі?**

10. **Записати слова, поділивши їх на групи**: а) загальновживані; б) діалектизми; в) професійні слова: *земля, бушля (чапля), вітер, октава, дерево, рецепт, когут, циркуль, ластівка, бульба, об'єктив, летінь, тазда, педрада, молоток.*

11. **Керування – це ...**

12. **Записати речення фонетичною транскрипцією**: *Не розхитуй човна, бо вивернешся* (Нар. творч.).

Варіант 2

1. **Виконати морфологічний розбір підкресленого слова**: *Зорі – як очі, що снились давно (*В. Сосюра).

2. **Накреслити схему речення і визначити його тип**: *Чули раніше хлопці, що любов змінює людину, що в коханні душа людська розквітає, а тут це диво звершувалось на їхніх очах* (О. Гончар).

3. **Записати слова, поділивши їх на групи**: а) загальновживані; б) діалектизми; в) професійні слова: *земля, бушля (чапля), вітер, октава, дерево, рецепт, когут, циркуль, ластівка, бульба, об'єктив, летінь, газда, педрада, молоток.*

4. **Записати вставні слова, які вказують на джерело повідомлення.**

5. **Керування** – це ...

6. **Чим виражаються узгоджені означення?**

7. **На які групи поділяються іменники першої відміни? Наведіть приклади таких іменників, провідміняйте та визначте їхні відмінкові закінчення.**

8. **Якими частинами мови може виражатися підмет?**

9. **Згрупувати слова з однаковими суфіксами**: *косар, учитель, кобзар, бригадир, вихователь, школяр, братик, затишок, хмарка, ножик, буквар, господар, визволитель, лікар, молоток, столик, поводир, дощик, командир, друкар, візок, дубок, пролісок,*

засідатель, шахтар, любитель, тесляр, ягідка, токар, ставок, хатка, коник, соловейко, синок, вузлик, садок, рибка.

10. **Записати форму орудного відмінка від поданих іменників**: *біль, Умань, стаття, зустріч, любов, сіль, подорож.*

11. **Допоміжні дієслова у складеному дієслівному присудку вказують на...**

12. **Подані слова розібрати за будовою**: *сузір'я, під'їжджатиме, найдавніший, задумалась, далеко, харків'янин.*

Варіант 3

1. **Як визначається рід незмінюваних іменників**?

2. **Які бувають присудки за структурою?**

3. **Накреслити схему речення і визначити його тип**: *Ліс темнів за яром, і коли ми наблизились, то помітили, що зблизька він світліший, бо листя на березах та осиках жевріло, бралось багрянцем...* (В. Земляк).

4. **Подані слова розібрати за будовою**: *сумно, бездушний, узбережжя, навчається, непереможна, роздумуючи.*

5. **Підкреслити слова, у яких відбувається уподібнення приголосних звуків**: *нігті, тягти, допомогти, дьогтьовий.*

6. **Визначити тип словосполучення за головним словом та спосіб підрядного зв'язку**: *напекли пирогів.*

7. **Визначити, скільки рядів однорідних членів і які вони, у реченні** *То ливарі і ковалі в січневі ночі, в ранки маю (травня) могутній плуг кують землі для дружби, щастя і врожаю* (В. Сосюра).

8. **Неузгоджені означення виражаються...**

9. **Визначити відміну і групу іменників:** *плече, гармонія, спека, місце, латиш, деталь, каменяр, ніч, вітрище, хлоп'я, медаль, пень, жаль, в'яз, Карпати.*

10. **У запропонованих реченнях підкреслити підмети**: а) *А кожен з них – сестра і брат* (А. Малишко); б) *Кожен клапоть землі, луги, лісові галяви – все говорило* (Є. Гуцало); в) *Ще батько з матір'ю сном-духом не знають, яку вони долю в колисці гойдають* (М. Луків).

11. **Виконати морфологічний розбір підкресленого слова**: *Сінешні й хатні двері були <u>одчиненими</u>* (І. Нечуй-Левицький).

12. **Випишіть із наведеного речення слова з можливими чергуваннями звуків. Поряд доберіть слова, які б ілюстрували чергування**: *Крутою стежкою поміж могутніх осокорів, що виблискували вгорі ніжним листом, спустився до потоку, крадькома пішов низиною яру* (Григір Тютюнник).

Варіант 4

1. **Виконати морфологічний розбір підкресленого слова**: *Леся пругко <u>стрибнула</u> з човна і зникла в лісі, похрускуючи хмизом* (Г. Тютюнник).

2. **Визначити тип синтаксичного зв'язку у запропонованих словосполученнях**: *любити природу, подруга сестри, сильний вітер, вийшли зранку, кращий із нас.*

3. **Записати форму родового відмінка однини від поданих іменників**: *аудит, баланс, арбітр, дилер, рейтинг.*

4. **Накреслити схему речення і визначити його тип**: *Потім ми їхали обіч якихось кам'янистих пагорбів, де по схилу серед трав, випинаючись, зблискували величезні граніти, і батько мого товариша пояснював, що ці місця заповідні, звуться вони Кам'яні Могили, і що звідси, власне, вже бере початок Донецький кряж* (О. Гончар).

5. **Записати речення фонетичною транскрипцією**: *Скільки не літай, а доведеться на землю падать* (Нар .творч.).

6. **Визначити спосіб творення поданих слів**: *осушувач, ходіння, струнко, міношукач, Перебийніс.*

7. **Визначити тип словосполучення за головним словом та спосіб підрядного зв'язку**: *надзвичайно важливий.*

8. **Які бувають присудки за структурою?**

9. **Подані слова розібрати за будовою**: *сузір'я, під'їжджатиме, найдавніший, задумалась, далеко, харків'янин.*

10. **Прилягання** – це ...

11. **Допоміжні дієслова у складеному дієслівному присудку вказують на...**

12. **Як визначається рід незмінюваних іменників?**

Варіант 5

1. **Визначити тип синтаксичного зв'язку у запропонованих словосполученнях**: *цвіріньокали весело, котлета по-київськи, знову повернувся, надзвичайно розумний, дуже гарно.*

2. **Накреслити схему речення і визначити його тип**: *Є такі* [журавлі*], що й не повертаються, але тужно курличуть вони, коли*

в рідному краю вимерзають дерева і квіти, спека висушує зелень, а брати, що повернулись додому, гинуть із голоду на рідній землі (А. Дімаров).

3. **Записати речення фонетичною транскрипцією**: *Хто своєї мови цурається, хай сам себе встидається* (Нар. творч.).

4. **Якими частинами мови можуть бути наведені слова? Введіть їх у речення. Як вони називаються?** *Насип, плач, мати, мету, перенісся.*

5. Визначити дієвідміну дієслів: *мити, лити. боротися, полоти, хотіти, спати, бігти, стояти.*

6. **Записати речення фонетичною транскрипцією**: *Зі всіх скарбів на світі найбільшим скарбом є молодість* (Нар. творч.).

7. Неузгоджені означення виражаються...

8. **Провідміняти іменники в однині:** *Нечипоренко Юрій Олександрович, Нечипоренко Ганна Юхимівна.*

9. **Визначити тип словосполучення за головним словом та спосіб підрядного зв'язку**: *дуже легко.*

10. **Записати подані займенники, знімаючи риску**: *скільки/небудь, будь/хто, де/хто, казна/з/чим, будь/чий, аби/чий, будь/на/кому, де/чий, хтозна/хто, ні/чий.*

11. **Визначити тип синтаксичного зв'язку у запропонованих словосполученнях:** *сумна розповідь, руки матері, допомога у роботі, перший день, усміхнувся весело.*

12. **Подані слова розібрати за будовою**: *сумно, бездушний, узбережжя, навчається, непереможна, роздумуючи.*

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. **Які фонетичні риси відрізняють українську мову від інших слов'янських мов?**

а) чергування /о/, /е/ з /і/ у нових закритих складах;

б) чергування /о/, /е/ з /і/ у відкритих складах;

в) чергування /о/, /е/ з /і/ у прикритих складах.

2. У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-кількісних?

а) мій, твій, наш, ваш, свій; б) хто, що, я, ми, ти, ви;

в) скільки, стільки, котрий, ніскільки, котрийсь; г) скільки, стільки, котрий, деякий, скільки-небудь.

3. До якого розряду належить займенник *всякий*?

а) відносний; б) вказівний; в) означальний; г) присвійний; г) особово-вказівний.

4. Які фонетичні риси є спільними для української і білоруської?

а) збереження дзвінкості приголосних у кінці слова і в позиції перед наступним глухим;

б) оглушення дзвінких приголосних перед глухими приголосними;

в) одзвінчення глухих приголосних перед дзвінкими приголосними.

5. **Послідовна рефлексація праслов'янського ě як і відрізняє:**

а) українську мову від інших слов'янських мов;

б) українську мову від західнослов'янських мов;

в) українську мову від південнослов'янських мов.

6. **Злиття у та і в голосному [и] вважають характерною фонетичною рисою:**

а) східнослов'янських мов;

б) української мови;

в) західнослов'янських мов.

7. До найістотніших ознак літературної мови належать:

а) наддіалектна загальнонаціональна форма існування, поліфункціональність, унормованість, стилістична диференціація;

б) наддіалектна загальнонаціональна форма існування, поліфункціональність, наявність загальноприйнятих і кодифікованих фонетичних норм;

в) полі функціональність, унормованість, стилістична диференціація.

8. У сучасній українській мові виділяють такі діалекти:

а) північні, південно-східні, південно-західні;

б) північні, південно-східні, середньонаддніпрянські;

в) південно-східні, південно-західні.

9. За акустичними ознаками звуки поділяються на:

а) тони і шуми;

б) тони;

в) шуми;

10. З акустичного погляду звуки розрізняються за:

а) силою (інтенсивністю), висотою, тривалістю, тембром;

б) інтенсивністю, тривалістю, тембром;

в) силою, висотою, тривалістю.

11. Ознаки фонем, які не залежать від різних додаткових умов і є достатніми для визначення її в сильній позиції, називаються:

а) самостійними, або диференційними;

б) самостійними недиференційними;

в) несамостійними, або недиференційними.

12. **Конкретна реалізація фонеми у мовленні називається:**

а) алофоном;

б) фонемо сполукою;

в) звукосполукою.

13. Інваріантом /т/ є така одиниця мовлення:

а) приголосна, шумна, глуха, язикова, передньоязикова, проривна, тверда, неносова;

б) приголосна, шумна, глуха, тверда, щілинна;

в) приголосна, шумна, язикова, зімкнено-прохідна, тверда.

14. У сучасній українській мові розрізняють :

а) позиційні, комбінаторні, факультативні алофони;

б) позиційні та факультативні алофони;

в) комбінаторні та факультативні алофони.

15. Реалізація фонеми /т'/ у звукові /д'/ у слові [боро д' ба] вважається:

а) позиційним алофоном;

б) комбінаторним алофоном;

в) факультативним алофоном.

16. Ознаки фонеми, які не залежать від різних додаткових умов і є достатніми для визначення її в сильній позиції , називаються:

а) диференційними;

б) недиференційними;

в) змінними.

17. Система літер і додаткових позначок, що служать для відтворення звукової системи мови, називається:

а) фонематичним алфавітом;

б) фонетичним алфавітом;

в) фонетичною транскрипцією.

18. Зміни, що відбуваються внаслідок взаємодії звуків різних категорій (голосних і приголосних), називають:

а) коартикуляцією;

б) акомодацією;

в) дисиміляцією.

19. Усі слова утворено шляхом переходу однієї частини мови в іншу в рядку:

а) *захід, насип, переклад, підрозділ*;

б) *суховій, морозостійкий, генерал-майор, багатомовність;*

в) *майбутнє, колискова, добові, пальне;*

г) *слухач, читанка, жовтень, міжгір'я.*

20. Усі слова утворено безафіксним способом у рядку:

а) *прибережний, обмін, машиніст, запросто;*

б) *викуп, звіт, зелень, опис;*

в) *прогул, співбесідник, міжвузівський, викладач*;

г) *запис, світ, бігом, виборець.*

21. До найголовніших модифікацій звуків у мовленнєвому потоці в системі вокалізму належать:

а) акомодація, редукція, гармонійна асиміляція;

б) акомодація, редукція;

в) акомодація, вокальна асиміляція.

22. У якому рядку всі фразеологізми мають однакове значення?

а) *носа не показувати, нема живої душі, за тридев'ять земель*;

б) *зганяти зі світу, вішати собак, без мила в душу лізти;*

в) *живіт присох до спини, крихти в роті не було, різки в рот не брати;*

г) *ворожити на бобах, вити вовком, дати звістку про себе*;

ґ) *повісити носа, стерти з лиця землі, уродитися в сорочці.*

23. Видозміна голосних звуків, що є наслідком меншої напруженості й тривалості артикуляції, називається:

а) редукцією;

б) акомодацією;

в) регресивною акомодацією.

24. У якому рядку подано лише омоніми?

а) *могутній тур, тур олімпіади; вулканічна лава, дерев'яна лава; бурі ведмеді, повітряні бурі*;

б) *легкий птах, легкий шелест; хвіст кота, хвіст літака; рідна мати, мати книгу;*

в) *стояти коло дошки, Полярне коло; іти вперед, іти назад; важка робота, важкий труд.*

25. У якому рядку подано лише багатозначні слова?

а) *холодне повітря, тепле повітря; гніздо птаха, вороже гніздо; став на якір, невеличкий став*;

б) *гострий ніж, гострий дзьоб; хвіст кота, хвіст літака; ідуть літа, ідуть канікули; море пшениці, море людей*;

в) *ріг вулиці, ріг вола; череда корів, цілюща череда (рослина); далекий шлях, близький шлях.*

26. Ненаголошений голосний [е] перед складом з наголошеними [і], [и], [у]:

а) меншою мірою наближується до [и];

б) більшою мірою наближується до [и];

в) не наближується до [и].

27. У якому рядку всі дієслова перехідні?

а) *іти, переходити, заходити, жити, вчити*;

б) *телеграфувати, копати, виховати, помчати, мовчати*;

в) *малювати, заспокоїти, плести, їсти, ховати*;

г) *сідати, святкувати, мріяти, споглядати, спати.*

28. З'ясувати, у якому рядку всі займенники належать до неозначених:

а) *дехто, абиякий, казна-чий, хтось, який-небудь*;

б) *будь-чий, ніякий, якийсь, хтозна-хто, щось*;

в) *дечий, який-небудь, чийсь, нічий, ніскільки.*

29. У якому рядку всі запозичені іменники середнього роду?

а) *журі, алібі, меню, шосе, інтерв'ю*;

б) *метро, міс, шимпанзе, бюро, ательє*;

в) *цеце, купе, таксі, фламінго, маестро.*

30. Шиплячі [ж], [ч], [ш] перед свистячими [з], [ц], [с]:

а) уподібнюються до свистячих;

б) не уподібнюються до свистячих;

в) вимовляються як свистячі.

31. Усі слова утворено префіксально-суфіксальним способом у рядку:

а) *допізна, спозадавна, зазвичай, вбік;*

б) *прилетіти, наперед, проміння, обробити;*

в) *безпідставний, запічок, підспівувач, обкладинка*;

г) *всесвітній, ранок, неспокій, правнук.*

32. Усі слова належать до однієї частини мови у рядку:

а) *давній, далекий, такий, інший;*

б) *лосось, велось, когось, виносьс;*

в) *літа, вибалок, левада, закид;*

г) *бити, кити, плити, косити.*

33. У якому рядку (рядках) в усіх словах відбувається графічна регресивна асиміляція за місцем і способом творення:

а) Харківщина, козаччина, дощаний, Вінниччина;

б) піщина, козаччина, дощаний, Вінниччина;

в) їжджу, піщина, дошаний, коротший.

34. У якому рядку (рядках) в усіх словах відбувається графічна регресивна асиміляція за дзвінкістю і глухістю:

а) схопити, спитати, стиснути, сформувати;

б) сфотографувати, сфальшувати, сцідити, з піснею;

в) схуднути, скинути, схвалити, свідчити.

35. Проста форма найвищого ступеня прикметників твориться:

а) сполученням слів *найбільш, найменш* із прикметником вищого ступеня;

б) сполученням слів *найбільш, найменш* із простою формою прикметника вищого ступеня;

в) приєднанням префікса *най-* до простої форми прикметника вищого ступеня.

36. У якому рядку всі приголосні за способом творення належать до щілинних:

а) [в], [ф], [з], [з′], [с], [с′], [ж], [ч], [ш], [j];

б) [в], [ф], [з], [з′], [с], [с′], [ж], [ш], [г], [х], [м];

в) [в], [ф], [з], [з′], [с], [с′], [г], [х], [ж], [ш], [j].

37. До збірних належать числівники:

а) від *двоє* до *двадцятеро, тридцятеро*; *обидва, обидві, обоє*;

б) від *двоє* до *сорока, дев'яносто*;

в) від *одного* до *п'ятнадцяти, сімдесят*.

38. Числівники *нуль, тисяча, мільйон, мільярд* змінюються за відмінками й числами:

а) як іменники III відміни;

б) як іменники відповідної відміни і групи, до яких ці числівники схожі;

в) як іменники IV відміни.

39. У яких рядках усі дієслова належать до однієї дієвідміни?

а) *колоти, боротися, в'янути, іржати, хотіти;*

б) *сіяти, зварити, спати, в'янути, побігти, реготати*;

в) *наробити, котити, мастити, муркотіти, стелити*;

г) *віяти, надіятись, волочити, гоїти, мостити*.

40. У яких рядках усі слова є дієприкметниками?

а) *в'ялений, в'ялий, навчений, навчальний, просяний;*

б) *записаний, вкритий, вкривши, вкрило, записавши;*

в) *посіяний, записаний, вкритий, переможений, шитий*;

г) *потрісканий, зрошуваний, обважнілий, старіючий, зшитий*.

41. Загальнодієслівними граматичними категоріями є:

а) категорії виду, перехідності/неперехідності, способу;

б) категорії виду, стану, перехідності/неперехідності;

в) категорії виду, стану, способу.

42. Від основи інфінітива творяться:

а) форми дієслів минулого часу, активні і пасивні дієприкметники минулого часу, дієприслівники доконаного виду, складна і складена форми майбутнього часу;

б) форми дієслів минулого часу, активні і пасивні дієприкметники минулого часу, дієприслівники недоконаного виду;

в) форми дієслів минулого часу, пасивні дієприкметники недоконаного виду, дієприслівники недоконаного виду.

43. Форми дієслів доконаного виду утворюються за допомогою префіксів:

а) про-, пере-, від-, під-, при-;

б) з-(с-), за-, на-, при-, про-;

в) з-(с-), за-, пере-, об-, про-.

44. У якому рядку всі слова є прийменниками?

а) *між, на відміну від, зважаючи на, через;*

б) *на, у, з-під, незважаючи на те що*;

в) *при, по, як, від, для, поміж.*

45. У якому рядку всі слова належать до службових частин мови?

а) такий, що, хай, лишень, з-за;

б) не, мов, всупереч, тому що, марно;

в) нехай, хоч, чи, бо, за, б.

46. У якому рядку всі дієприкметники пасивні?

а) *сказаний, бачений, почутий, шитий, убраний, прочитаний*;

б) *написаний, прибраний, засіяний, виораний, сяючий*;

в) *зігнений, полотий, кошений, посаджений, порослий*;

г) *скошений, политий, нагодований, забутий, помолоділий.*

47. У яких рядках усі дієприкметники активного стану?

а) *поріділий, поширений, зношений, збитий, атакуючий;*

б) *перемагаючий, атакуючий, керуючий, темніючий, опалий;*

в) *просвічений, прокипілий, прострілений, загиблий, відпущений;*

г) *посаджений, змелений, зображений, запрягаючий, вивішений.*

48. У якому рядку всі слова пишуься з -ь?

а) *донец...кий, Гриц..ко, різ...ко, сон..ця*;

б) *багат..ма, кін...чик, міл...йон, ремін...*;

в) *ручен...ка, джерел...це, Ковал...чук, вуз...ко*;

г) *т...мяний, корис...тю, брен...кати, сім...десят.*

49. У якому рядку допущено орфографічну помилку?

а) *Мар'яна, Стеф'юк, Лук'ян, В'ячеслав*;

б) *рум'яний, дзвякнути, свято, п'явка;*

в) *духмяний, моркв'яний, торф'яний, різдвяний*;

г) *зоряний, солов'їний, буря, бур'ян.*

50. У якому рядку всі словосполучення іменникові?

а) *чорні окуляри, дивиться в небо, поволі обертається, білий картуз, кінь стояв*;

б) *схід сонця, чай з лимоном, кабінет директора, батькове слово, зів'яла квітка;*

в) *сяє вогнем, єдина мить, столиця України, царська карета, зупинився раптово*